

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МДТ «ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК: 370+37.01

ББК 74.200

Б - 69

БОБОЕВА БИМАРЯМ АБДУВОХИДОВНА

**ҶАНБАИ ПЕДАГОГИИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ
ПЕШҚАДАМИ МИЛЛИИ ОИЛАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ
АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ
МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Рохбари илмӣ: Гулмадов Файз -
доктори илмҳои педагогӣ**

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3-16
-----------------------	-------------

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ ТАВАССУТИ УРҒУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ ПЕШҚАДАМИ МИЛЛИИ ОИЛАВӢ.....	17-41
---	--------------

1.1. Урғу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ҳамчун масъалаи муҳими иҷтимоӣ-педагогӣ.....	17– 41
--	--------

1.2. Ақидаҳои педагогии мутафаккирони Шарқ оид ба мавқеи анъанаҳои миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас.....	41– 49
---	--------

2.3. Ҳамоҳангсозии фаъолияти оила, мактаб дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол бо истифода аз урғу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ.....	49– 57
--	--------

Хулосаҳо оид ба боби якум.....	58 – 59
--------------------------------	---------

БОБИ II ТАТБИҚИ НАТИҶАҲОИ ҚОРҲОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ ТАВАССУТИ УРҒУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ ПЕШҚАДАМИ МИЛЛИИ ОИЛАВӢ.....	60-73
--	--------------

2.1. Роҳҳои самараноки истифодаи анъанаҳои миллии пешқадами оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол.....	115 – 127
---	-----------

2.2. Шаклҳо ва воситаҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути урғу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ.....	
--	--

2.3. Ҷамъбасти натиҷаи қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба самаранокии истифодаи урғу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол.....	127 – 141
--	-----------

Хулосаҳо оид ба боби дуюм.....	141– 145
--------------------------------	----------

ХУЛОСАИ УМУМӢ.....	145-150
---------------------------	----------------

ФЕҲРИСТИ АБИЁТ.....	151-161
----------------------------	----------------

ЗАМИМАҲО.....	162– 167
----------------------	-----------------

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити рушди иҷтимоию сиёсии ҷомеа тарбия намудани насли навраси хештаншинос ва ҳудогоҳу ватандӯст ба оила аз бисёр ҷиҳат вобастагии зиёд дорад. Аз ин ҷост, ки масъалаи тарбияи оилавӣ аз давраҳои қадим диққати олимону мутафаккиронро ба худ ҷалб карда, дар ҳар як марҳилаи таърихӣ мазмуну мундариҷаи он такмил меёфт.

Дар оилаҳои тоҷик ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак, на танҳо ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ нақши муҳим дорад, балки анъанаҳои миллий низ ба тарбияи ахлоқии онҳо мусоидат менамоянд. Биноан арзишҳои умумибашарии ахлоқӣ, пеш аз ҳама дар оила, дар муҳити хонавода, дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ба вучуд меоянд. Аз ин лиҳоз, шаклу усулҳои тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар асоси эътиқоду анъанаҳои оилавӣ аз қадим озмудашуда ва боварибахш маҳсуб доништа мешаванд.

Бо вучуди он ки солҳои охир дар масъалаи таҳқиқи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ тарбияи ахлоқии кӯдакон таҳқиқотҳо анҷом дода шуда бошанд ҳам, дар ин самт боз як қатор мушкилотҳо боқӣ мондаанд, ки омӯзиш ва таҳқиқи фарогирро тақозо менамоянд. Илова бар ин, шумораи адабиёти педагогӣ оид ба тарбияи оилавӣ бо забони тоҷикӣ то андозае нокифоя мебошад.

Тарбияи сифатҳои ахлоқӣ тавассути анъана ва суннатҳои мардумӣ раванди хеле мураккаб ва дарозмуддат ба ҳисоб мераванд. Истифодаи урфу одат, расму анъанаҳои миллий дар тарбияи фарзандон мувофиқи вазифаҳо ва шароитҳои ҷомеаи муосир таъсири мусбат мерасонанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Шиносоии мухтасари таърихӣ гувоҳӣ медиҳад, ки дар тарбияи шахс, аз ҷумла инкишофи маънавии он нақши калидиро педагогикаи халқӣ мебозад, ки сарчашмаҳои он дар андешаҳои мутафаккирони гузашта, сиёсати пешбаранда дар таълиму тарбия, мероси ҷиҳодии мардум, инъикос ёфтаанд.

Мутафаккирон-педагогҳои тоҷику форс Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Носири Хисрав, Кайковус, Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Абунасири Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абӯрайҳон Берунӣ, Умари Хайём, Абдулқодири Бедил, Алишер Навоӣ ва ғайра ба таври барҷаста дар асарҳои худ масъалаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро кушода додаанд. Онҳо дар асарҳои худ қудрати бузургии илм ва анъанаҳои пешқадами тарбияи оилавию дар ташаккули хислатҳои ахлоқии насли наврас қайд карданд.

Бояд зикр намуд, ки муҳаққиқони тоҷик М.А. Орифӣ, И.О. Обидов, С.Р. Раҷабов, Б. Раҳимов, Ҳ.Д. Ҷонназаров, А.Г. Умаров, Н.Ш. Шодиев, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, И. Арабов, Қ.Б. Қодиров, А. Паҳлавонов, Х. Раҳимзода, А. Нуоров, Ф. Гулмадов, Б. Маҷидова, Д.Н. Латипов, Х.С. Афзалов, Қ. Абдурахимов, Қ. Хоҷаев Ҷ. Файзализода, А. Манонов, М. Сайфуллоева, Г. Убайдуллоева ва дигарон дар масъалаи истифодаи ғояҳои педагогикаи халқӣ ва анъанаҳои мардумӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас таҳқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд, ки барои таҳқиқоти мо арзишманд мебошанд. Дар таҳқиқотҳои олимони номбурда масъалаҳои пайдоиши ақидаҳои педагогии халқи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ ва замони имрӯза, назарияи ба ҳаёти оилавӣ тайёр намудани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ, таъсири урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи кӯдакон, тарбияи рафторҳои мадании кӯдакон дар оила тавассути анъанаҳои оилавӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шудааст.

Аҳамияти тарбиявии урфу одат ва анъанаҳои халқӣ инчунин дар диссертатсияҳои номзадӣ ва доктории С. Исоев, Г. Раҳмонова, Н. Раҳмонова, М. Бобоева, М. Ҷалилова, А.И. Мусурмонова, А. Минаваров, З.Ф. Миртурсунов, К. Пирлиев, А. Умаров ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Истифодаи ғояҳои педагогикаи халқӣ ва анъанаҳои мардумӣ дар таълиму тарбияи насли наврас дар асарҳои педагогҳои барҷаста Я.А.

Коменский, И.Г. Песталотси, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, И.Яковлев, Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, З.И. Якубов, Я.И. Ханбиков С.Т. Шатский, В.А. Сухомлинский и ғодаи худро ёфтааст. Педагоги намоён Я.А. Коменский аввалин шуда моҳияти педагогикаи халқиро аз ҷиҳати илмӣ таҳқиқ намуда, роҳҳои татбиқи амалии онро дар асараш «Ҳикмати чехҳои қадим» нишон додааст.

К.Д. Ушинский аввалин истилоҳи «анъана»-ро ба педагогика дохил карда, исбот кардааст, ки ҳар як кишвар «низомии тарбияи миллии худро» дорад [167, с. 272]. Масъалаҳои педагогикаи халқӣ ва тарбияи оилавӣ дар асарҳои олимони К.Ж. Венфиқов, А.И. Беляев, П.П. Гончаров, К.Б. Жарикбаев, С.Ф. Егоров, А.Э. Измайлов, А.З. Илминский, Ф.Ф. Королёв, Н.П. Остроумов, К.И. Салимов, А.И. Самебаев, С.Р. Раҷабов, Г.М. Ханченко ва ғайраҳо низ таҳқиқ карда шудааст.

Нақши анъанаҳои мардумиро махсусан дар нахустмуаллифи асарҳои оид ба педагогикаи халқӣ Г.Н. Волков махсус қайд кардан ба маврид аст. Кашшофи нахустини педагогикаи халқии тоҷор Я.И. Ханбиковро оид ба педагогикаи халқӣ ва соҳми олимони намоёни Ғурҷистон А.Ф. Хентибидазеро оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар тарбияи арзишҳои ахлоқии насли наврас махсус зикр намудан лозим аст.

Дар диссертатсияи доктории Б. Маҷидова [98] «Анъанаҳо ва урфу одатҳои халқӣ ҳамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии бачагон дар оила» чараёни ташаккул, рушд ва хусусиятҳои урфу одатҳои пешқадами халқӣ дар оилаи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ баррасӣ гардида, механизми интиқоли анъанаҳои пешқадам ва урфу одатҳои пешрафта аз насл ба насл ошкор сохта шудааст.

Олими дигари тоҷик А. Нуоров [121] бошад, дар таҳқиқоти диссертатсионии хеш «Арзишҳои миллии ва умумибашарӣ ва нақши онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас» кӯшиш намудааст манзари мукаммали фарҳанги ахлоқи халқҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро арзёбӣ намуда, пайвастагии таҷрибаи халқӣ ва принципҳои педагогикаи халқиро муайян созад.

Дар монографияи муҳаққиқ Ф. Гулмадов, ки масъалаи «Асосҳои назариявии ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол» таҳқиқ шудааст, барои таҳқиқоти мо аҳамияти махсус дорад. Дар таҳқиқоти мазкур дар баробари дигар масъалаҳо, инчунин боби алоҳида ба мавқеи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол бахшида шудааст ().

Байни адабиёти таҳлилшуда монографияи таълифнамудаи М. Орифӣ «Аз таърихи педагогикаи халқи тоҷик» (ҷилдҳои 1, 2) [17, 18], ки маъруфияти бузурге дар доираҳои тарбиявӣ ба даст овардаст, мақоми махсус касб менамояд. Муаллиф ҷанбаҳои гуногуни таълимоти ахлоқиро дар оила омӯхта, истифодаи анъанаҳои мардумӣ ва расму оинҳоро дар ташаккули ахлоқи ҷоистаи насли наврас нишон доданд.

Муҳаққиқ А. Умаров [166] шаклҳои самарабахши татбиқи педагогикаи халқиро дар раванди корҳои беруназсинфӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ асоснок намудааст.

Диссертатсияи М.К. Бозорова [35] ба масъалаи интиҳоб ва истифодаи самараноки анъанаҳои мардумӣ дар тарбияи ҳисси дӯстӣ ва рафқат байни мактаббачагони хурдсол бахшида шудааст.

Дар диссертатсияҳои М.И. Ашӯралиев [27], М.Н. Ҷалилова [26], Н.С. Раҳмонова [137], Ш.И. Кучибоев [84] масъалаҳои илмӣ-назариявии истифодаи урфу одатҳои оилавии халқи тоҷик ва анъанаҳои тарбияи меҳнатӣ дар оила ошкор карда шудааст.

Гарчанде муаллифони ҷаҳузузикр педагогикаи халқӣ ва истифодаи онро дар оила ва мактаб аз ҷиҳати илмӣ омӯхта, таҳқиқ карда бошанд ҳам, вале масъалаи татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол ҳануз ҳалли пурраи худро пайдо накардааст.

Ҳамин тавр, бо назардошти ҳама тарафаи омӯхта нашудани паҳлуҳои дигари урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ ва мушкилоти мавҷудбуда оид ба масъалаи мавриди назар мо мавзӯи «Ҷанбаи педагогии урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар

ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол»-ро ба сифати таҳқиқоти диссертатсионӣ интихоб намудем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чорчубаи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров ба роҳ монда шудааст. Зимни кор карда баромадани масъалаи мазкур мо ба ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрии соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»; Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Концепсияи инкишофи оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801) таъян намудем.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот - аз ҷиҳати илмӣ асоснок намудани шакл ва усулҳои самараноки татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол.

Вазифаҳои таҳқиқот зеринҳо мебошанд:

– ошкор сохтани имкониятҳои тарбиявии урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол;

– таҳияи меъёри муайянсозӣ ва усули омӯзиши сатҳи ташаккули сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ ;

– ҷустуҷу ва дарёфти имкониятҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ;

– таҳияи роҳу усул ва шаклҳои тақмили ҷараёни ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути урфу одат ва анъанаҳои миллии пешқадами оилавӣ;

– аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани роҳбарии дурусти педагогӣ ба истифодаи самараноки урфу одат ва анъанаҳои миллии пешқадами оилавӣ ҷиҳати дар мактаббачагони хурдсол ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ.

Объекти таҳқиқот: маҷмуи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот: – ҷараёни татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол.

Фарзияи таҳқиқот. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол он вақт самаранок мегардад, ки агар:

– дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар оила ба анъанаҳои халқӣ таъҷиб карда шавад;

– намунаи ибрати волидон оид ба риояи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ аз ҷониби кӯдакон истифода бурда шавад;

– волидон дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол мунтазам корҳои судмандро анҷом диҳанд;

– дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои миллии оилавӣ алоқамандии тарбия ва худтарбиякунии сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол ба роҳ монда шавад;

– афзалиятнокӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи судманд байни мактаб ва оила оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол риоя карда шавад;

– урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ба рушди сифатҳои ахлоқии хонандагон мусоидат кунанд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар се марҳила аз соли 2014 то соли 2021 гузаронида шуд.

Марҳилаи якум, ҷустуҷӯӣ (солҳои 2016 – 2017). Дар ин марҳила таҳлили адабиёти фалсафӣ, педагогӣ, психологӣ, замнаи асосии назариявии таҳқиқот муайян ва барномаи таҳқиқот муайян карда шуд. Инчунин дар ин давра сатҳи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар оила муайян ва барои ислоҳи камбудии дар ҷараёни озмоиш ошкоршуда роҳҳои таъсиррасонии педагогӣ муайян карда шуд.

Марҳилаи дуюм, муқарраркунанда (2018 – 2020). Дар марҳилаи мазкур асосҳои назариявӣ-методологӣ ва дастгоҳи илмӣ таҳқиқот, мафҳумҳои урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ муқаррар карда шуд. Дар баробари баргузор намудани кори таҷрибавӣ-озмоишӣ вазифаҳои оила, мактаб, муассисаҳои берунамактабӣ ва аҳли ҷомеа оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ муайян карда шуд.

Марҳилаи сеюм озмоиши ташаккулдиҳанда (2021 – 2022). Дар ин марҳила санҷиши фарзияи таҳқиқот тавассути кори таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба таъсири урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҷамъбаст карда шуд.

Асоси назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки:

– муқаррарот ва хулосаҳои дар таҳқиқот овардашуда, амсилаи таҳияшудаи роҳи усулҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол бо истифода аз урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар умум ба ташаккули шахсият мусоидат менамоянд.

– мавқеи самараноки истифодаи шакли усулҳои истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ, дарки ҷузъҳои таркибии

ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол роҳандозӣ гардидааст;

– шартҳои педагогии истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ҷиҳати ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар шароити муосир муайян карда шуданд;

– мақсади асосии тамоюли рӯоварии оилаҳо оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ муайян карда шудааст;

– дар ҷараёни ташкилу ба роҳ мондани истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ҷиҳати дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ тадбирҳои судманд андешида шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқотро ташкил медиҳанд:

1. Таълимоти фалсафӣ дар бораи тараққиёти шахсият ва фаъолияти инсон.

2. Нуқтаи назари психологҳо (В.Г. Ананев, Л.С. Виготский, В.В. Давидов, В.П. Зинченко, Г.А. Ковалёв, А.Н. Леонтьев, К.К. Платонов, Рубинштейн. А.А. Бодалев, В.А. Кан-Калик, А.А. Леонтев, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясисhev, В.А. Петровский) ва педагогҳо (А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, В.А. Сластёнин, О.С. Богданова, В.И. Петрова, Е.В. Бондаревская, И.Ф. Харламов, А.В. Мудрик, А.В. Зосимовский, В.А. Шитякова, Н.И. Новикова М. Орифӣ, М. Лутфуллозода, И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода, Қ. Қодиров,) дар бораи тараққиёти шахсият.

3. Ҳавасмандкунии фаъолият ва ташаккули тамоюлоти арзишӣ (Ю.К. Бабанский, И.В. Дубровина, А.А. Леонтев, Г.И. Шукина ва дигарон).

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи маълумотро дар диссертатсия асарҳои файласуфон, психологҳо ва олимони соҳаи педагогика, ки дар умум масъалаи тарбияи ахлоқии хонандагонро таҳқиқ намудаанд, ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба сифати сарчашмаи маълумот санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар таълиму тарбияи фарзанд», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёрий, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон хизмат намуданд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси таҷриба ва маълумоти эътимодноки аз оилаҳо ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба даст оварда шуда, ба шакл дароварда шуд: омӯхтан ва ҷамъбаст намудани таҷрибаи пешқадами омӯзгорон ва оилаҳо оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ; мушоҳидаи мунтазам ва давомнок ба ҷараёни татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами милли оилавӣ ҷиҳати дар мактаббачагони хурдсол ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ; сӯҳбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ бо падару модарон ва омӯзгорон.

Пойгоҳи таҳқиқот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№, 10, 17, 33, 32-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, №№12, 36-и шаҳри Истаравшан, №№ 1, 2, 4, 12, 14-и ноҳияи Спитамен, №№ 18, 31-и шаҳри Конибодомии вилояти Суғд. Дар таҳқиқот 300 нафар хонанда ширкат варзид.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он зухур меёбад, ки:

- таҷрибаи корҳои тарбиявӣ дар оилаҳо оид ба татбиқи амалии урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол таҳлил ва ҷамъбаст карда шудааст:

- хусусияти минтақавию этникии урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ошкор карда шуданд:

- анъанаҳои тарбиявии оилавӣ гурӯҳбандӣ ва тавсиф карда шудаанд, ки ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол мусоидат мекунанд;

– сатҳи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ муайян карда шуданд.

– шартҳои самараноки такмили ҷараёни тарбияи сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ муқаррар карда шуданд;

– модели сӯҳбати ахлоқӣ оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ тарҳрезӣ, коркард ва мавриди истифода қарор дода шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мутобиқсозии оилаи муосир оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои миллии пешқадами оилавӣ ҳамчун падидаи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда маҳсуб доништа мешавад;

2. Муносибати шахсӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол бо истифода аз урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ, ки дар оилаҳои муосир инъикос меёбад. Тарғиби мақсаднок ҷиҳати дар оилаҳо истифода бурдан аз анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ, ки ба ташаккули шахсияти мактаббачагони хурдсол мусоидат мекунанд;

3. Барномаи педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ метавонад ҳамчун низоми бомароми тайёрии оилаи муосир ҷиҳати дар мактаббачагони хурдсол ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ хидмат кунад;

4. Ташаккули маҳорати истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ имкон медиҳад, ки дар оилаҳои муосир қўдакон арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро соҳиб шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот тавассути таҳлили дастовардҳои наватрини илмҳои педагогӣю психологӣ, интиҳоби усулҳои иловагии таҳқиқот, ки ба мақсад ва вазифаҳои он мутобиқанд ва намояндагони омӯзгорон ва падару модарони ба озмоиш ҷалбшуда, тасдиқи фарзияи таҳқиқот бо натиҷаҳо, ки дар баландбардории

самаранокии чараёни ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол мусоидат мекунанд, таъмин карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ

Диссертатсия ба мазмуни шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот: аз он ҷумла, ба *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар чараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4* – «Назария ва концепсияи таълим» (қонқниятҳо, принципҳои таълими кӯдак дар давраҳои гуногуни ба камол расидани ӯ; фардиқунонӣ ва тафриқҳои таълим; намудҳо ва амсилаҳои таълим, доираи татбиқи онҳо; технологияҳои таълим; концепсияҳои рушди таъминоти таълимӣ-тарбиявии раванди таълим ва воситаҳои таълим, махсусиятҳои таълим дар зинаҳои гуногуни таҳсилот) мутобиқ мебошад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Аз ҷониби унвончу барномаи татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол таҳия шуда, ҳамзамон, оид ба аҳамияти тарбиявии урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ тавсияҳои методӣ пешниҳод карда шудаанд.

Натиҷаҳо таҳқиқот давра ба давра тавассути маърӯзаҳо дар конференсҳои илмӣ-назариявии байналхалқӣ (шаҳри Хучанд, соли 2017) ҷумхуриявӣ (Хучанд, 2018, 2019), конференсҳои ҳарсолаи ҳайати профессорону омӯзгорон, олимони ҷавону аспирантони ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров, маърӯзаҳо дар курсҳои такмили ихтисоси Филиали Донишқадаи ҷумхуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи вилояти Суғд амалӣ карда шуданд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 7 мақола интишор гардидааст, ки 4-тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат буда, 172 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад. Дар диссертатсия 9 ҷадвал, 5 диаграмма истифода шуда, рӯйхати адабиёт 213 номгӯйро дар бар мегирад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ ТАВАССУТИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ ПЕШҚАДАМИ МИЛЛИИ ОИЛАВӢ

1.1. Урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллӣ оилавӣ ҳамчун Масъалаи муҳими иҷтимоӣ-педагогӣ

Соҳтани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ дар Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба тарбия намудан ва ба камол расонидани шахси комил ва ғозили ҷамъият алоқаманд мебошад. Зеро бе тарбияи одами нав, шахси ҷисман, маънан ва фикран мутаносиб инкишофёфтаи ҷамъият, ки вай қодир бошад дар ҳама дигаргуниҳои азими ба амал омада ғайбона иштирок намуда, қобилияти бартараф намудани мушкилиҳои давраи гузариши иқтисодро дошта бошад, номумкин аст.

Дар тарбия намудан ва ба камол расонидани шахси комил ва ғозили ҷамъият урфу одат ва анъанаҳои таърихӣ халқи тоҷик хидмати арзишманд карда метавонанд. Урфу одат ва анъанаҳои таърихӣ халқи тоҷик то имрӯз ҳамчун як воситаи тавоноии тарбияи насли наврас хизмати босазое карда истодаанд. Тоҷиконро маҳз бо ҳамин урфу одат ва анъанаҳои тарихӣ фарқунандааш дигар халқҳои ҷаҳон хуб мешиносанд.

Пайдоиши урфу одат ва анъанаҳои халқӣ ҳанӯз ба замони Зардушт рост меоянд, ки дар китоби муқаддаси «Авесто» зикр ёфтаанд. Зардуштиён насли наврасро аз хурдсолӣ дар рӯҳияи илмдӯстӣ, покҷидонӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, таҳамулпазирӣ, ягонагии қавлу амал, саховатпешагӣ, хайрхоҳӣ, эҳтироми калонсолон ва ғайра тарбия менамуданд. Зардуштиён сухани хуб ва муносибати хайрхоҳонаро беҳтарин сифати ахлоқӣ мепиндоштанд.

Таълимоти Зардушт талқин менамуд, ки барои инсонӣ неқ ва комил як қатор сифатҳо, аз қабилӣ: ба ваъдаи худ вафо кардан; сарфи назар аз

мавҷудияти камбудию душворӣ зардуштӣ бояд хонад ва дониш омӯзад; зардуштӣ бояд дорои 3 хусусияти ахлоқӣ: гуфтори нек, рафтори нек, пиндории нек бошад. Агар мо бодикқат ба мазмуни сурудҳо, готҳо, гимнҳо, яштҳо ва ниёишҳои «Авасто» назар афканем, бовар ҳосил менамоем, ки табиат ва ҷамъият аз нуқтаи назари некӣ-бадӣ, ростию ҳақиқат, дуруғу беадолатӣ, зебоию зиштӣ, яъне вобаста ба мафҳумҳои ахлоқӣ инъикос ёфтаанд.

Бинобар ин, дар алоқамандии зич истифода бурдан аз урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас хело ҳам манфиатбахш мебошад ва имрӯз ҷомеа дар назди насли калонсол вазифа мегузорад, ки ҷавононро дар рӯҳияи ҳудогоҳӣ, ифтихори миллӣ ва меҳанпарастӣ тарбия намоянд.

Яке аз арзишҳои рушди ҳамаҷонибаи шахс – ин рӯҳан бой, ҷисман комил ва аз ҷиҳати ахлоқӣ баркамол будан мебошад. Насли ҷавони муосир дар замони басо мураккаби иҷтимоӣ умр ба сар мебарад. Ҷораҳои андешамандонаи роҳбароияти олии давлат оид ба демократикунонии ҷомеа, таҳкими меъёрҳои ахлоқӣ аз лиҳози ғоявӣ ҷавононро обутоб медиҳанд ва ба ғаълонокии ҷамъиятии онҳо мусоидат менамояд. Ҷомеаи инсонӣ бидуни қоидаҳои муайяни рафтору амал вучуд дошта наметавонад. Ин қоидаҳо ба танзими муносибатҳои байниинсонӣ дар ғаълоияти истехсолӣ ва ҳаёти ҳамаҷӯза нигаронида шудаанд. Қисме аз ин қоидаҳо ба меъёрҳои ахлоқии инсон табдил ёфта, қонунаи мустаҳкам мешаванд, ки иҷрои он аз ҷониби муассисаҳои махсуси давлатӣ назорат карда мешавад.

Қисми боқимонда зери назорати мактаб, волидайн ва аҳли ҷамоатчиғӣ боқӣ мемонанд. Дар ин радиғ қоидаҳои рафтору амале низ вучуд доранд, ки дар зехни инсонҳо дар шакли анъанаву расму оинҳо мавҷуданд. Таҷрибаи ҳаётии бисёре аз намояндагони ҷавонон собит месозад, ки онҳо аҳамияти ин анъанаҳоро дар ҳалли муаммоҳои муҳимтарини дар назди инсоният истодаро дарк мекунанд. Ин меъёрҳои ахлоқӣ аз қоидаҳои боқимонда ва байни тамоми қонунҳо бо мақому

манзалати хоси худ фарқ мекунанд. Одамон аз қонунҳои ахлоқӣ новобаста дар кадом муҳити ҳаёти ҷамъиятиву шахсии худ умр ба сар набаранд, озод буда наметавонанд. Онҳо воридаи маҷмӯи қоидаи рафтори аз ҷониби умум қабулгардида гардида, маҳз ба онҳо итоат мекунанд.

Маълум аст, ки ҷомеаи инсонӣ дар таърихи тараққиёти худ бисёр арзишҳои ахлоқиро ба вуҷуд овардааст. Онҳо дар таълимоти ахлоқӣ, андешаҳои ҷамъиятӣ, фалсафӣ муносибат ба сиёсату давлат иъикос ёфтаанд. Дар таҳқиқоти худ мо диққатро ба ахлоқи умумиинсонӣ ҷалб намуда, мухтасаран онҳоро тавсиф мекунем.

Андешаҳои файласуф Афлотун дар бораи ахлоқ ва меъёрҳои он дар асарҳояш «Давлат» ва «Қонун» оварда шудаанд. Ба андешаи ӯ ахлоқ дар ақл ва мардонагӣ зухур ёфта, танҳо ба табақаи асилзодагон (ашрофон) хос буда, ба халқи оддӣ бошад, танҳо хислатҳои манфӣ тааллуқ дорад. Вай бояд зери ахлоқи мутеъӣ, аниқтараш ғуломӣ зиндагӣ кунад. Файласуф Демокрит бошад, меъёри олии ахлоқи инсониро дар мадди аввал мегузошт.

Олими дигари Юнон Арасту дар асори худ “Этика” ба ахлоқ ва сифатҳои ахлоқӣ эътибори махсус дода, яке аз мафҳумҳои нисбатан муҳими он – адолатро мураттаб кардааст. Вай адолатро «арзиши ба камолот расида», «қисмати нақӯкорӣ», беадолатиро бошад, «қисмати ахлоқи бадномшуда» ҳисобидааст.

Адолат дар дӯстиро Аристотел ба се намуд ҷудо кардааст: дӯстӣ варзидан барои манфиат; дӯстие, ки барои қаноатмандӣ асос ёфтааст; дӯстӣ бо эҳтироми тарафайн. Ба сифатҳои ахлоқи манфӣ Аристотел мағрурӣ, ҳавобаландӣ ва худпарастӣ (эгоизм)-ро дохил менамояд. Ба ақидаи ин файласуфи маъруфи ҷаҳонӣ сифатҳои ахлоқии умумиинсонӣ мақоми аниқу фаҳморо ишғол мекунад.

Аз гуфтаҳои болозикр маълум мегардад, ки андешаҳои олимони дар бораи ахлоқ ва сифатҳои ахлоқӣ нахуст дар аҳди қадим, хусусан дар андешаҳои фалсафӣ-ахлоқии мутафаккирони Юнони Қадим баён

ёфтаанд. Дар натиҷаи ғояҳои онҳо заминаҳо барои асосноккунии андешаҳои илмӣ-назариявии файласуфони Фарбу Шарқ дар замони ҷамъияти феодаливу буржуазӣ пайдо шуданд.

Принсипҳои ахлоқӣ аз ҷониби намояндагони материализми Фаронсаи қарни XVIII Дени Дидро (1713 – 1784), Клод Андриан Ҳелветсӣ (1715 – 1771) ва Пол Анри Димитрих Фейербах (1723 – 1782) мавриди коркард қарор гирифта, хусусияти ҷамъиятиро касб кард. Дар таълимоти худ онҳо чунин меҳисобиданд, ки асоси ахлоқ дар замин, дар ҳаёти воқеии одамон мавҷуд аст. Онҳо ғояҳои материалистӣ пешниҳод карда, изҳор доштанд, ки тамоми афкори инсон, арзиши ӯ, ҳамчунин камбудиҳои ахлоқӣ зери таъсири муҳит пайдо шуда, бо тағйирёбии муҳит инсон низ тағйир меёбад.

Аммо, хизмати муҳими мутафаккирон франсуз аз он иборат аст, ки онҳо дар қарни XVIII зидди ҷаҳолатпарастии асримиёнагӣ баромад карда, мавқеи тарбияи инсони комил ва дорои сифатҳои баланди ахлоқи инсониро дар ҷойи аввал гузоштаанд.

Дар миёнаи асри XVIII ва нимаи дуюми он олим Жан-Жак Руссо (1712–1778) демократҳои маърифатпарварро сарварӣ кард. Дар асарҳои худ онҳо назарҳои ғоявии табақаи сеюм, буржуазияи хурд – душманони феодализму монархизмро инъикос карданд.

Жан-Жак Руссо масъалаҳои назари ҷомеаро ба ахлоқ, нобаробарӣ ва ноадолатиро ба таври кундаланг гузошт. Ҷомеаи замони худро Руссо чун ҷамъияти нобаробар, маданияти онро ба манфиати халқҳо ҷавобгӯ набуда арзёбӣ кардааст.

Баробари тасаввуроти буржуазӣ ва майдабуржуазӣ дар бораи ахлоқе, ки нахустин шуда ба ҷамъияти буржуазӣ ворид шудааст, ба майдон таълимоти аввалин утопистҳо-сотсиалистҳо мебароянд.

Хизмати бузурги яке аз намояндагони онҳо Томас Мор дар он аст, ки дар асарҳои хеш мавсуф оиларо чун ячейкаи асосии хоҷагии ба ҳунармандӣ машғулшаванда нишон додааст. Ғояҳои пешқадами Томас

Мор дар бораи тарбия, хоса ба ташаккули сифатҳои ахлоқи пешқадам марбут буданд.

Дар таҳқиқоти хеш мо ба асари олими намоён Сен Симон «Нома ба ҳамзамонони дар Женева зиндагикунанда», ки дар он андешаҳо нисбати инсон ва тарбияи онҳо оварда шудаанд махсус мароқ зоҳир кардем. Вай аҳамияти меҳнатро дар ташаккули ахлоқи одамон қайд намуда, ҳаёти ҳар як инсонро дар ҷомеа бо меҳнат алоқаманд донистааст.

Дигар аз мутафаккире, ки ҳамзамони Сен Симон аст, Шарл Фуре (1722-1837) мебошад. Фуре барои асосноккунии ғояҳои хеш ба қонунҳои материалистони франсуз таъя кардааст, ки онҳо дар ташаккули ҷомеа нақши муҳит ва тарбияро муайян мекунанд.

Хизмати асосии Фуре дар он аст, ки меҳнатро вай воситаи асосии тарбия ҳисобида ташаккули, сифатҳои ахлоқиро дар оила, мактаб ва устохонаҳои мактабӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Яке аз намоёндагони фалсафаи немис Иммануил Кант дар назарияи худ ба масъалаи шарт, тарбияи шахс ва роли худтарбиякунӣ эътибор додааст. Ба ақидаи Кант инсон бо озодии иродааш ба қонунҳои ахлоқ тобеъ аст. Биноан, инсон набояд андеша кунад, ки ғояи ахлоқӣ ё ҳаёти осударо дар миёнаи умраш ноил шудааст.

Файласуфи бузурги он замон Георг Вилһам Фридрих Гегел ба алоқаманд намудани мафҳуми ахлоқ бо ҳаёти ҷамъиятии инсон кӯшиш намуда, ба таҳлили муносибатҳои иҷтимоии онҳо дар самтҳои ҳаёти оилавӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва давлатӣ пардохтааст. Аз рӯи таълимоти вай ҳуқуқ давраи аввал худтараққии рӯҳ, ахлоқ бошад, даври дуюм ва ахлоқ ва сифатҳои ахлоқӣ давраи сеюм мебошад.

Дар бисёр асарҳои Гегел андешаҳои ҷуқури мукаммалу пешқадам доир ба ахлоқ, сифатҳои ахлоқӣ ва адолат ба назар мерасанд. Гегел қувваи худро ба инъикоси дурусти ҷанбаҳои мафҳуми ахлоқӣ равона кардааст, зеро, аз нуқтаи назари ӯ ҳама гуна тасодуф шуурона аст. Ҳамчунин, вай мафҳуми ахлоқро бо тамоми ҷонибҳои ҳамзамон дар ҷомеа мавҷуда алоқаманд кардааст.

Аз нуктаи назари олим Людвиг Фейербах бошад, ахлоқ дар заминаи муҳаббати инсон нисбат ба якдигар ба вучуд меояд. Ӯ бо така ба консепсияи антропологӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, ноадолатӣ дар ҷомеа, тасодуфан қачравии инсон аз табиати «ҳақиқӣ» номидааст.

Бо ҷамъбасти гуфтаҳои файласуфони бузург ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ахлоқ маҷмӯаи меъёру қоидаи рафтори инсонҳо ба якдигар, оила, Ватан аст, ки дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рафтори одамон зухур меёбад. Меъёри ахлоқ меъёри талаботи ахлоқӣ буда, рафтор ва хусусияти инсонро ба танзим мебарорад. Дар тафовут аз дигар қонунҳои ҳуқуқӣ онҳо зери таъсири одатҳои умум ва қувваи намуна ва афкори ҷомеа ба вучуд меоянд. Дар вобастагӣ аз аҳамияти иҷтимоӣ меъёрҳои ахлоқӣ бо доираи умумии инсонӣ таърихӣ маҳдуд буда, метавонанд. Ахлоқ дар навбати худ барои ҳеш муносибатҳои ақливу ахлоқӣ касб мекунад.

Ахлоқ дар ҷамъияти ибтидоӣ дар натиҷаи муборизаи инсон бо офатҳои табиӣ арзи ҳастӣ кардааст. Аз он ки инсон танҳо ҳудуд бе ҳамкорӣ, ҳамдигарфаҳмӣ бар зидди офатҳои табиӣ истодагарӣ карда наметавонад, ахлоқ муносибатҳои байнихамдигарии инсонро ҷунвоситаи муайянкунандаи ҳаёти ҷамъиятии одамон дар алоқамандӣ бо шароитҳои ҳаёти моддӣ онҳо ба танзим даровардааст. Ахлоқ бо тағйирёбии замон аз нав бунёд намешавад, фақат такмил меёбад.

Зиёда аз ин арзишҳои пешин, назарҳои этикӣ, маданияти ахлоқӣ дар асоси он табдил меёбанд. Фарҳанги ахлоқ дониши зеҳнӣ, таълим ва маҳорат бо ёрии қоидаҳои этикӣ сохтори идоракунандаи характеру рафтори инсон маҳсуб мешавад. Фарҳанги ахлоқ зухуроти бисёрҷанбае мебошад, ки дар ҷараёни фаъолияти инсон ташаккул ва такмил меёбад. Фарҳанги ахлоқ шаклу намудҳои гуногун дорад. Дар онҳо чунин мафҳумҳо ба монанди инсондӯстиву меҳнатдӯстӣ, покҷиҳдониву ташаббускорӣ, ватандӯстиву озодихоҳӣ, фаъолнокӣ, эҷодкорӣ, ҳақиқатхоҳӣ, масъулият, дасткушодӣ, хоксорӣ, покиву озодонӣ ва ғайра ворид мешаванд. Ин сифатҳо дар ҷараёни фаъолияти якҷоя бо дигар

чанбаҳои маданияти ахлоқ ба тафаккур ва хислати инсон таъсир расонида, ба ташаккули дигар сифатҳои ахлоқии баланд мусоидат мекунанд. Биноан, яке аз вазифаҳои муҳими маданияти ахлоқ баланд бардоштани маърифати ахлоқии одамон аст, ки дар навбати худ чараёни мураккабу дарозмуддат аст. Ба он метавон бо соҳиб шудан ба тамоми арзишҳои фарҳангӣ-ахлоқии ҳосилшуда, ҳамчунин бартараф сохтани муаммоҳои дар чараёни татбиқи амалии он ноил шуд.

Маърифати ахлоқӣ, вичдон, қарз, масъулият, шарм, ғурур ва хислатҳои ба ин монанд дар ҳиссиёти дохилии психикӣ иникос меёбанд. Маҳаки асосии маданияти ахлоқиро инсондӯстӣ, меҳнати софдилона, ёрии ҳамдигарӣ, дӯстӣ, ҳамкорӣ, эҳтироми якдигар, дӯстии халқҳо, дасткушодӣ, ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, хоксорӣ ва дигар арзишҳои баланди ахлоқӣ ташкил медиҳанд, ки дар заминаи анъанаҳо дар шууру фаъолияти инсон арзи ҳастӣ қардаанд.

Анъанаҳои ахлоқӣ ҳадафи худро доранд ва дар муносибатҳои фарҳангии аъзои ҷомеа дар асоси боварӣ ба якдигар, алоқаву зухурот арзи ҳастӣ доранд.

Таҳкурсии ботинии маданияти ахлоқӣ меъёри асосии маърифати этикии инсон аст. Маърифати ахлоқӣ хусусияти табиӣ ба эътиқод табдилёфтаре ба танзим медарорад. Эътиқоди ахлоқӣ бошад, дар натиҷаи фаъолияти дарозмуддати маърифати инсон чун маҳсули олии он ба миён меояд. Фарҳанги этикӣ бе фаъолияти ахлоқӣ ва муносибат вучуд дошта наметавонад. Табиист, ки фарҳанги ахлоқии инсон тавассути хислат ва рафтори ӯ зухур мекунад. Дар ин ҳолат метавон тасдиқ кард, ки маърифати ахлоқӣ, сифатҳои ахлоқӣ, меъёрҳои этикӣ, фаъолияти ахлоқии инсон нишондиҳандаҳои асосии ташаккули маданияти ахлоқӣ мебошад. Фарҳанги ахлоқӣ низ дар чараёни фаъолияти тамоми ҳаёти инсон ташаккул меёбад.

Ҳамин тариқ, ахлоқ тарзи рафтор ва ботини инсонро муайян месозад. Ин имкон медиҳад, ки фарҳанги ахлоқ яке аз меъёрҳои барқароршавии ахлоқи инсон дар ҷомеа маҳсуб ёбад. Дар ин радиф

ахлоқ мафҳуми инъикоскунандаи ҳаёти иҷтимоии мураккабу бисёрҷониба мебошад. Дар ҳолатҳои алоҳида ин ҷо қоидаи этика, аниқтараш талаботи муайяни меъёри муносибатҳои шахсиро ошкоркунанда бо ҷомеа ва дигар шахсият шомил мешавад. Ахлоқ асоси ботинии сиёсӣю моддӣи ҳама гуна ҷомеаро ташкил медиҳад. Оқибатҳои ғайолияти беруназахлоқӣи ҷомеа аз таҷрибаи таърих маълум аст. Худи мафҳуми этика дорои хусусиятҳои чуқури милливу фалсафӣ, сиёсӣву амалист. Ахлоқи пурмаънӣву воло, ки ба халқ, миллат ва ҷомеа тааллуқ дорад, набояд сабаби зиддият ба он аз ҷониби дигар халқияту миллат бошад. Аз ҷумла, анъанакӯе, ки дар мардуми тоҷик, масалан оғоз намудани ҳамаи амалҳо аз тарафи рост, роҳ рафтан бо пой рост, пӯшидани либос бо дасти рост ба назар мерасад, ки ин анъана хӯрдани таом бо дасти рост ба мардуми рус низ хос аст. Мардумони рус ин гуна одатро низ доранд, ки мефармоянд: «Ҳатто ба падарат дар бораи камбудиву норасоӣҳояш ошкоро ба рӯяш гӯй».

Доир ба мардуми тоҷик бобати ин масъала омадааст: вақте падарат ҳарф мезанад, ба поён нигоҳ кун, ҳаргиз ба чашмонаш нанигар, малоли хотираш нашав. Агар аз ӯ хато зоҳир шуд, худи ҳамон лаҳза ба рӯяш нагӯй, дилаш озурда мешавад. Дартар бо ҳубӣ фаҳмониданат мумкин аст. Боз як мисол: насронӣҳо дар азодорӣ бо ёдоварӣ аз шахси реҳлаткарда ба хотири маит нӯшокии спиртӣ истеъмол мекунанд. Мардуми мусалмон бошанд аз ин кор худдорӣ намуда, маитро бо тиловати пораҳои Қуръон ёд мекунанд, аз Худованд мағфирати гуноҳашро металабанд. Халқҳои соҳибмаданият ҷопонӣҳо, ҳиндувону арабҳо, аз ҷумлаи онҳоеанд, ки хусусиятҳои ахлоқӣи худро нигоҳ доштаанд. Аммо зумрае дигар халқҳо фарҳанги миллии худро фаромӯш карда, ба он хиёнат мекунанд, ки барояшон бадбахтист.

Мо дар таҳқиқоти хеш ба арзишҳои ахлоқӣи имрӯза ва таҷрибаи таърихӣ назар карда, ба маърифатдустӣи хонандагон мекӯшем. Ин ҷо барои мо гуфторҳои нодири файласуфони давраи атика, мутафаккирону файласуфони давраи эҳё доир ба ахлоқи одамӣ, сифатҳои ахлоқӣ,

анъанаву расму оинҳои ахлоқии халқҳои гуногун чун ситораи роҳнамо дар шаби тор шуда метавонанд.

Ф. Султонова дар китоби худ “Анъанаҳои ахлоқӣ ва роли онҳо дар тарбияи инсонӣ нав” оид ба зарурияти истифодаи анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқии меҳнаткашон зикр мекунад [165].

Олим К. Нурулҳақов дар монографияи «Ислом ва анъанаҳои халқӣ» (130) мушкилоти эҳёи таърихӣ анъанаҳои миллӣ, нақши онҳо дар ҳаёти халқҳои Осиёи Марказӣ, дар маҷмӯъ тарбияи инсонӣ алоҳида, анъанаҳои динӣ ва муносибати онҳо ба анъанаҳои халқиро инъикос кардааст.

Дар монографияи худ Н.С. Сарсенбаев «Рушди анъанаву расму оинҳо» (158) бо кӯшиши асосноксозии он, муайян кардани аҳамияти маросиму анъанаҳои миллӣ ва нақши онҳо дар тарбияи инсондӯстии меҳнаткашон, мубориза барои ҳаёти нав, эҳё ва рушди анъанаҳои этикиро баррасӣ кардааст.

Ба муҳтавои анъанаҳои миллӣ ва рушди онҳо, ҳамчунин таъсири онҳо ба тарбия мақолаҳои зиёд бахшида шудаанд. Байни онҳо метавон маҳсули қалами олимони Н. Дадобоев [53], И.В. Суханов [167], А. Минавваров [107], Т. Носиров [126], Г. Баубеков [27], Н.С. Сарсенбаев [158]) ва дигаронро мисол овардан мумкин аст.

Муҳаққиқони болозикр бо тавсифи хусусияти анъанаву расму оинҳои миллӣ, ҷанбаҳои алоҳидаву ҷузъҳои анъанаро дар алоқамандӣ бо тараққиёти моддиву ботинӣ халқҳо таҳлил кардаанд. Дар баробари ин, анъанаву расму оинҳои аз ҷониби олимони мавриди зикр дар асоси омӯзиши халқҳои ҷудогона баррасӣ шудааст. Аммо, фаромӯш набояд кард, ки анъанаҳои халқҳои гуногун ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Ҳамчунин мавҷудияти шароити ба пайдошавии анъанаву расму оинҳои яхела барои халқҳо мусоидаткунандаро фаромӯш набояд кард.

Дар асарҳои ғавқуззикр анъанаҳои халқӣ ва таърихи пайдоиши онҳо таҳқиқ шудаанд. Аммо қайд кардан зарур аст, ки дар онҳо нақши муносибатҳои оилавӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдакон пурра

кушода дода нашудааст. Ҳамзамон, масъалаҳои паҳнсоии таҷрибаи оилаҳои пешқадам дар татбиқи урфу одат ва анъанаҳои миллии оилавӣ муфасссал инъикос карда нашудаанд, гарчанде ин мушкилот имрӯз басо умдатарин аст. Биноан барои он ки аҳамияти ҷамъиятии анъана дар оилав дуруст фаҳмида шавад, бояд ба баъзе масъалаҳо ва ҷанбаҳои алоҳидаи ин мушкилот рӯшанӣ андохт. Аз ин рӯ, зарурати таҳлилу муқоиса ва ташаккули хулосаи умумӣ доир ба сабабҳои пайдоиши урфу одат ва анъана, рушд ва характери миллии гирифтани онҳо ба миён меояд.

Бояд гуфт, ки нақши анъанаҳои халқӣ дар рушди ҷомеа, мақому манзалати онҳо дар ҳаёти моддиву маънавии одамон, аҳамияти масъалаи мазкур аз қадим диққату эътибори бисёре аз файласуфон, педагогҳо муаррихон, этнографҳо, ҳуқуқшиносон, филологҳову намояндагони дигар илмҳои ҷамъиятиро ба худ ҷалб намудааст. Дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи мазкур дар адабиёти илмӣ якҷанд муайянсозии ба ин ё он андоза аҳамияти ин зухуроти ҷамъиятиро инъикоскунанда арзи ҳастӣ кардаанд.

«Анъана аз як насл ба насли дигар гузашта, муддати дароз устувории худро нигоҳ медорад. Ё дар гузашта бо номи шахсияти бузург марбут аст, ки ғояи эҷодкоронаву пешқадамаш ба пешрафту тараққиёти ягон намуд соҳа равона карда шудааст», - менависад А. Нуров (121, 98). Ба ақидаи ӯ, анъана – афсона, эҷодиёти даҳанакии халқ ё адабиёти хаттӣ аст, ки тавассути таҷрибаи ҷамъиятӣ аз як насл ба насли дигар дода мешаванд. Анъана ба тамоми масъалаҳои муносибати одамон ба ҷомеа, оила ва дар маҷмӯъ дар тамоми муносибатҳои ҳаёти шахсivu ҷамъиятии одамонро ташкилкунанда тааллуқ дорад. Анъана ин зухуроти таърихӣ қисмати таркибии фарҳанги халқҳост. Анъана аз як насл ба насли дигар гузашта, дар ташаккули афкори умум иштирок карда, пайдоиши онҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманд аст.

Муҳаққиқи дигар Б. Маҷидова анъанаҳои мардумиро ин гуна муайян кардааст: Анъанаҳои мардумӣ дар шаклҳои гуногуни маърифати ҷомеа зухур мекунад [102, с. 35]. Ба ақидаи И.В. Суханов бошад, «Анъана-шакли муносибатҳои иҷтимоист, ки хусусиятҳои худро дорост» [167, с. 94].

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ барои бархе аз одамон арзишҳои моддӣ назар ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бештар аҳамият пайдо карда истодаанд, ки ин ба ташаққули ахлоқӣ онҳо таъсири манфӣ мерасонад, дар онҳо сифатҳои худбинию худпарастиро инкишоф медиҳад. Баъзе одамон ғайолияти гурӯҳи худро тавассути арзишҳои моддӣ ва манфиатҳои шахсии гурӯҳии худ андоза менамоянд. Ин гуна нафарон сарвати маънавӣ-ахлоқиро сарфи назар карда, ба боигарии моддӣ: амсоли пулпарастӣ, моли мулкпарастӣ дода шуда, одаму одамгариро фаромӯш мекунанд. Ҳол он ки маънои одамият пеш аз ҳама одаму одамгарӣ аст. Ин гуна одамон ҳамчун тарбиядиҳанда ба фарзандони худ низ тарбияи ахлоқӣ неқ дода наметавонанд. Зеро ҳамчун тарбиядиҳанда намунаи манфии тарбиявӣ медиҳанд. Дар чунин ҳолатҳо таносуби байни арзишҳои моддӣ ва маънавӣ вайрон мегардад. Бинобар ин боигарии моддӣ маънавӣ имкон медиҳанд, ки инсон мустақиман аз ҷиҳати ахлоқӣ ҳамчун тарбиядиҳандаи асил фарзандонашро ахлоқан комил ба воя расонида тавонад.

Тарбияи ахлоқии насли наврас ҷузъи таркибии тарбияи ахлоқии ҷомеа мебошад. Зеро калонсолон низ объекти тарбия мебошанд, аз ҷумла объекти тарбияи ахлоқӣ, тарбия ва азнавтарбиякунии ахлоқии калонсолонро самаранок ташкил намуда, дар як вақт баланд бардоштани салоҳияти тарбиядиҳандагии онҳоро ноил гардидан мумкин аст.

Дар ин бобат ҷойгоҳи расму оин, урфу одат ва анъанаҳо, ки унсурҳои муҳими низоми педагогикаи халқӣ мебошанд, бағоят муҳим аст. Зеро расму оин, урфу одат, анъанаҳо дар ҳолати аз ҷиҳати илмию

методӣ самаранок мавриди истифода қарор додан воситаи тавоноии ташаккули ахлоқии калонсолон ва тавассути калонсолон хурдсолон низ шуда метавонанд. Зеро аз калонсолоне, ки дар чунин мактаби педагогикаи халқӣ сабақи ахлоқӣ меомӯзанд тарбиядиҳандагони хуби ахлоқӣ мебарояд. Онҳо низ дар навбати худ хурдсолонро дар руҳияи эҳтиром доштани арзишҳои миллӣ, арзишҳои халқӣ, расму оинҳо, урфу одат ва анъанаҳо тарбия менамоянд. Аз ин ҷиҳат расму оинҳо, урфу одат, анъанаҳо, идҳои халқӣ ин таҷрибаи тарбии ахлоқӣ ҳисобида мешавад. Беъътиной нисбати ин мактаби педагогикаи халқӣ ин бемасъулиятӣ нисбат ба ташаккули ахлоқии ҷомеа, умуман насли наврас ба ҳисоб меравад. Дар ҳамин замина коркарди расму оин ва анъанаҳои мувофиқ ба замони муосир, мувофиқ ба шароитҳои иқтисоди бозоргонӣ, мувофиқ ба шароитҳои моддӣ ва маънавӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа оид ба эҷодкорона ҷорӣ намудани дастовардҳои педагогикаи халқӣ дар шароити кунунӣ махсуб доништа мешавад. Бинобар ин, педагогикаи халқӣ имрӯз вобаста ба мақсад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқии насли наврас, бояд эҷодкорона мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар ҳамин радиф алҳол як анъанаи нав, яъне ҳар сари чанд вақт дар хонаи падару модар чамъ шудани фарзандону наберагон мебошад, ки то андозае ба расмӣ даромадааст. Ин гуна вохӯриҳо аз ҷиҳати тарбиявӣ-ахлоқӣ хеле муфид мебошад. Дар ин гуна вохӯриҳо хурдсолон низ ширкат варзида, аз панду насиҳатҳои калонсолон бархурдор мешаванд. Албатта, бо баҳонаи як «пиёла чой» дар гирди дастурхон чамъ омада, сӯҳбат намудан бе шубҳа ба кӯдакон ғизои маънавӣ мебахшад. Мақсаду вазифа, мазмуну мундаридаи ин гуна сӯҳбатҳоро таҳлил намуда, ба он ҳамчун анъанаи мусбӣ баҳогузорӣ намудан мумкин аст. Ҳадаф аз якҷоя чамъ омадан дар чист? Агар матлаб, ҳадаф дастурхони шоҳона орошта, танҳо тановули таом ва сӯҳбати пул ва амсоли: худситонӣ, лофзанӣ, ғайбатчигӣ, хушомадзанӣ, манфиатҷӯӣ

бошад, пас ин гуна сӯхбатҳо аз ҷиҳати тарбиявӣ ҳамчун анъанаи манфӣ арзёбӣ мегарданд ва тамсили чунин анъанаҳоро чорабини ғоиданокӣ тарбиявӣ номидан мумкин нест. Агар мақсад, вазифа мазмун ва мундариҷаи ин гуна в охӯрӣ васӯхбатҳои ахлоқӣ барои пурзӯр намудани риштаи дӯстӣ, ҳешутаборӣ, ҳаллу ғасли масъалаҳои тарбиявӣ ва масъалаҳои муҳими ҳаёти бошанд, пас ин гуна сӯхбатҳои ахлоқӣ аз ҷиҳати тарбиявӣ мусбӣ арзёбӣ мегарданд. Маҳз ташкил ва гузаронидани чунин суҳбат ва вохӯриҳо дар байни мардум ташвиқу тарғиб намудан шарт ва зарур аст. Дар ин гуна анъанаи мусбии тарбиявӣ масъалаи тарбияи ахлоқии насли наврас, яке аз масъалаҳои доғи рӯз ҳисобида мешавад. Ин гуна анъанаи мусбӣ метавонад пеши роҳи тамоми ҷудошавии оилаҳо ва аз ҳамдигар дурӣ ҷустани одамонро гирад. Ин гуна сӯхбатҳои мусбии ахлоқӣ пеш аз ҳама барои муттаҳид намудани одамон аз рӯи аломатҳои оилавӣ-ҳешутаборӣ, ҳаққӣ ҳамсоғӣ ва ҳаммҳаллағӣ, дӯстӣ бояд равона карда шавад. Барои ҳамин шарт ва зарур аст, ки ташаббускор ва сарвари ин гуна ҷамоадҳо волидайнӣ хирадманд, оқилу доно, таҷрибаи зиёди ҳаёти ва корӣ доранд, ва аз ҳама муҳимаш аз ҷиҳати сиёсӣ ахлоқӣ эътимоднок бошанд. Онҳо насли наврасро ба дӯстию рағоқат, ба ваҳдат, ба ҳамдигарфаҳмию ҳамкорӣ, бародарию баробарӣ даъват намоянд. Ҳамчунин ин гуна вохӯрӣ ва сӯхбатҳо бо мақсади ба ҳамдигар ёрӣ расонидан тавассути маслиҳату насиҳат, машварат ва ғайра ташкил карда мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки дар чунин вохӯриҳо волидаон ва шахсони калонсол бояд намунаи олии ахлоқи баланди инсонӣ бошанд. Дар чунин ҳолат ин гуна анъанаи оилавӣ ҷанбаи мусбии ахлоқӣ касб намуда, ба хурдсолон имкон медиҳад, ки онҳо худро дар оянда дар байни одамон, алаҳхусус дар ҳолатҳои мушкили ҳаёти яққаву танҳо ҳис накунад. Аз мактаби ахлоқии оила гузаштан, ба кӯдак қувваи бузур бахшида, яққоя бо ҳешу табор ҳамаи масъалаҳои душвори ҳаётро ҳаллу ғасл намудан имконпазир мегардад. Барои ҳамин маҳз чунин модели ташкили вохӯрӣ

ва сӯҳатҳои ахлоқии оилавӣ бояд ташвиқу тарғиб ва дастгирӣ карда шавад, ки он ба тарбияи ахлоқии насли наврас таъсири мусбӣ расонида, пояи ахлоқии ҷомеаро мустаҳкам менамояд. Ин гуна анъана имкон медиҳад, ки аз нуқтаи назари таҷрибаи ҳаётӣ, дар раванди сӯҳбати ғайрирасмӣ ва озодона масъалаҳои ҳаётии ҳамаҷуз оилавӣ ва ғайра мавриди таҳлил қарор дода шуда, дар як вақт хатоҳо, камбудию норасоиҳо дар рафтори кӯдакон пешгирӣ карда шуда, онҳоро аз даст задан ба қорҳои ношоиста, номатлуб боз доранд, онҳоро ба қорҳои созандагӣ бунёдкорӣ, амалҳои нек даъват ва роҳнамоӣ намоянд.

Ҳамзамон, Дар шароити мусоир мактаби оиладорӣ ва тарбияи бачагон дар оила дар асоси ҳамкории мактаб, оила ва аҳли ҷомеа дар доираи сӯҳбатҳои ахлоқӣ бо аҳли ҷамоатчиӣ, ҳешутаборӣ, ҳаққу ҳамсоғӣ, дӯстон имконпазир аст, ки дар онҳо падару модарони ҷавон доир ба малакаи оиладорӣ, рӯзгордорӣ ва тарбияи кӯдакон дар оила маълумотҳои саҳеҳ гирифта, салоҳиятнокии худро доир ба ин самтҳо баланд мебардоранд. Дар ин радиф қорӣ намудани чунин сӯҳбатҳои ахлоқӣ аҳамияти калони маълумотдиҳӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳандагиро доро мебошанд. Дар заминаи чунин сӯҳбатҳои ахлоқӣ шиносӣ бо расму оинҳои пешқадами оиладорӣ ва тарбияи кӯдакон дар оила низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ҷадвали №1 модели воҳурӣ ва сӯҳбатҳои ахлоқӣ ҳамчун шакли намунавии анъанаи муосир

Иштирокчиёни воҳурӣ	Сарвар	Мақсади аввалиндараҷа	Мақсади ниҳой	Мӯҳтавои воҳурӣ ва сӯҳбатҳо	Мӯҳлати ташкили воҳурӣ ва сӯҳбатҳо
---------------------	--------	-----------------------	---------------	-----------------------------	------------------------------------

Мақтабачагони синну соли гуногун ва донишчӯён	Падару модар	Мустаҳкам намудани муносибатҳои таълимӣ ва тарбиявии хонандагон ва донишчӯён	Ташаққули арзишҳои маънавӣ- ахлоқӣ	Муҳокимаи масъалаҳои ҳаёти мактабӣ ва донишгоҳӣ. Гузаронидани таҳлили натичаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ. Мутоиლა ва таҳлили китобҳои илмӣ, бадеӣ- ахлоқӣ ва тамошои филмҳои таълимӣ	Дар ду моҳ як маротиба
--	--------------	---	---------------------------------------	--	------------------------

Омӯзиши адабиёти илмӣ-педагогӣ нишон медиҳанд, ки анъанаҳои мардумӣ ва таърихи пайдоиши онҳо таҳқиқ шуда бошанд ҳам, аммо қайд кардан зарур аст, ки қойгоҳи анъанаҳои пешқадами оилавӣ дар ташаққули сифатҳои ахлоқии кӯдакон ҳануз пурра омӯхта нашудааст. Ҳамзамон, масъалаи паҳнсозии таҷрибаи оилаҳои пешқадам оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои миллии оилавӣ муфасссал инъикос карда нашудааст. Ҳарчанд ин мушкилот имрӯз басо умдатарин ба ҳисоб меравад.

Биноан, барои он ки аҳамияти тарбиявии урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дуруст инъикос карда шавад, бояд ба баъзе масъалаҳо ва ҷанбаҳои алоҳидаи ин мушкилот рӯшанӣ андохт. Аз ин рӯ, зарурати таҳлилу муқоиса ва ташаққули ҳулосаи умумӣ дар бораи сабабҳои пайдоиш ва хусусияти миллии гирифтани урфу одат ва анъанаҳои миллии ба миён меояд.

Бояд таъakkур дод, ки ташкили тарзи ҳаёти оилавӣ ва тарбияи оилавии фарзандон дар оила бояд тибқи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ба ташкили тарзи ҳаёти оилавӣ ва ба тарбияи оилавӣ дахлдор - Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Концепсияи миллии тарбияи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз чониби падару модар ба роҳ монда шавад. Дар ин самт падару модарон масъулияти шахрвандии хешро васеъ ва чуқур бояд дарк намоянд ва дар интиҳоб ва ташкили тарзи ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзандон дар оила расму оин ва анъанаҳои пешқадами миллӣ ва муосирро мавриди истифода қарор диҳанд. Барои ин бо падару модарон оид ба тарзи пешқадами ташкили ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзандон корҳои фаҳмондадиҳиро ба роҳ мондан зарур аст. Дар ин самт муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва ташкилотҳои масъули давлатӣ бояд саҳми арзандаи хешро гузоранд. Ҳамкориҳои мактаб, оила ва аҳли ҷомеа дар ин раванд судманд ва манфиатбахш махсуб меёбад.

Дар ташкили ҳаёти оилавӣ, тарбияи фарзандон дар оила нақш ва мақоми падару модар, дараҷаи маълумот, тарбия ва инкишофи фарҳангии онҳо, бағоят калон аст. Алаҳусус ҳисси масъулиятшиносии онҳо нисбат ба ташкили ҳаёти оилавӣ мақоми муҳимро мебозад. Дар ин бобат педагоги барҷастии шӯравӣ А.С. Макаренко хеле бамаврид таъкид намуда буд. «Бачагони мо бояд ҳамчун одами хуб, падару модари хуб ба воя расанд. Ғайр аз ин, бачагони мо – ин давраи пиронсолии мо. Тарбияи дуруст ин хушбахтии мо дар пиронсолӣ, тарбияи бад ин ғаму андӯҳи ояндаи мо, ин гуноҳи мо дар назди дигар одамон, дар назди ҷамъияти мо, кишвари мо» [103, 194].

Лозим ба ёдоварист, ки падару модар пеш аз ҳама на танҳо ба нақӯахволии моддии оила, ки бе шаку шубҳа хеле муҳим аст, балки боз ба муҳити солими маънавӣ-ахлоқии оила эътибори ҷиддӣ диҳанд, ки танҳо ҳардуи онҳо дар якҷоягӣ асоси хушбахтии оилавӣ махсуб меёбанд. Аҳли оила масъулияти ахлоқӣ-маънавии байниҳамдигариро ҳис намуда, ҳурмату эҳтироми якдигарро ба ҷо оварда, роҳҳои гуногуни баҳамдигар ёрирасониро пеш гиранд. Муносибати зану шавҳар ба ҳамдигар, муносибати онҳо ба фарзандон, ба меҳнат, ба дигар одамон, ба оила умуман ва як қатор муносибатҳои иҷтимоии дигар ба ташаккули

фарҳанги ахлоқӣ-маънавии кӯдакон бетаъсир наместонад. Шахсияти падару модар ҳамчун тарбиядиҳанда дар ин маврид мақоми муҳимро мебозад. Агар онҳо ҳамчун тарбиядиҳанда мусбӣ арзёбӣ гарданд, яъне дар онҳо сифатҳои мусбии ахлоқӣ ташаккул ёфта бошад, пас онҳо барои иҷрои вазифаҳои тарбиядиҳандагии худ омада ҳастанд. Вале агар дар онҳо сифатҳои манфии ахлоқӣ ташаккул ёфта бошад, пас онҳо ба ташаккули шуур ва фарҳанги ахлоқии кӯдакон таъсири манфӣ мерасонанд. Дарачаи пасти тарбияи ахлоқии ҳуди онҳо сабаб мегардад, ки онҳо вазифаи тарбиядиҳандагии ҳудро иҷро карда наметавонанд. Падару модар аз як ҷониб санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ба ташкили тарзи ҳаёти оилавӣ ва тарбияи оилавӣ дахлдорро, ва аз ҷониби дигар расму оин, урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оиладорӣ ва тарбияи кӯдакон дар оиларо ба дараҷаи хуб азхуд намуда, дар амал самаранок мавриди истифода қарор диҳанд.

Бо роҳи усулҳои гуногуни маъмурӣ он падару модароне, ки дар онҳо сифатҳои манфии ахлоқӣ ташаккул ёфтааст бояд ба азнавтәрбиякунии ахлоқӣ, ба ҷалб намуд, зеро ки онҳо дар айни ҳол вазифаи тарбиядиҳандагии хешро содиқона иҷро карда наметавонанд. Ин аз он сабаб шарт ва зарур аст, ки ташаккули ахлоқии фарзандашон дар дасти ҳуди онҳост. Барои ояндаи неки фарзандони онҳо бояд ба худтарбиякунии ахлоқии худ самаранок машғул шаванд. Зеро намунаи ибрати падару модар дар тарбияи оилавӣ мақоми ҳалқунандаро мебозад. Умуман, ҳар як одам аз болои камбудию норасоии ахлоқии худ ҳамеша бояд кор барад.

Тарбия ва худтарбиякунӣ бо ҳам алоқаманд мебошад. Тарбия ва азнавтәрбиякунӣ низ бо ҳамдигар алоқаманд мебошад. Ин нуқтаи муҳимро дар тарбияи кӯдакон дар оила низ ба назар эътибор гирифтани лозим аст. Барои самаранок ташкил намудани тарбияи оилавӣ падару модарон мӯҳтавои асосӣ, мақсад ва вазифаи тарбия, принципҳо, методҳо, шаклҳои ташкили тарбияи оилавино ҳамаҷониба бояд азхуд намоянд.

Оиладорӣ, рӯзгордорӣ, тарбияи бачагон дар оила ин ҳам илм аст ва ҳам санъат. Ин заҳмати бузург аст. Онро бошуро ва фаъолони дар амал бояд тадбиқ намуд. Роҳу усулҳои омодаسازی падару модарони ояндаро ба ин заҳмати бузург мавриди таҳқиқоти илмии алоҳида қарор додан яке аз вазифаҳои илми педагогика, этика ва психологияи ҳаёти оилавӣ махсуб меёбад. Дар ин бобат пеш аз ҳама мавриди мушоҳида ва таҳлил қарор додани тарҷибаи оиладорӣ, рӯзгордорӣ, тарбияи кӯдакон дар оила хеле муҳим аст. Алалхусус, омӯзиш ва таҳқиқи камбудию норосиҳо, нуқсонҳо дар ин самт, муайян намудани сабабҳои объективӣ ва субъективии пайдоиши онҳо ва дар ҳамин замима ҷустуҷӯи роҳу усулҳои пешгирӣ намудани пайдоиши онҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Ҳанӯз педагоги барҷасти шӯравӣ А.С. Макаренко дар китоби худ «Китоб барои падару модарон» диққати падару модаронро маҳз ба ислоҳи чунин камбудию норосиҳо дар тарбияи оилавии кӯдакон равона карда буд. А.С. Макаренко обрӯмандии қалбакии падару модаронро фош месозад ва оқибатҳои нохуши онро пешгӯӣ менамояд. Ба ақидаи ӯ обрӯмандии қалбакӣ ба тарбияи ояндаи кӯдакон зарбаи асосӣ мезанад. А.С. Макаренко навъҳои зерини обрӯмандии қалбакии тарбияи оилавино ошкор намудааст, ки дар маҷмӯъ ҳамаи онҳо ба натиҷаи манфии тарбияи оилавӣ оварда мерасонанд.

Пеш аз ҳама, падару модарон дар тарбияи оилавӣ як нуқтаи муҳимро бояд ба назари эътибор гиранд, яъне ҳаёти оилавӣ ва тарбияи кӯдакон ду чизи аз ҳамдигар ҷудо нестанд ва онҳоро дар ягонагӣ, баз ҳамдигар вобастагӣ ва дар алоқамандии байни ҳамдигарӣ бояд донист. Зиндагии мо бояд тавре бошад, ки кӯдаконро тарбия кунад. Инъикоси ин ақида дар моҳият ва муҳтавои ҳар як принципи тарбия, ки риояи онҳо шарт ва зарур аст, бояд амалӣ гардад.

Мутолиаи асарҳои бадеии хусусияти панду ахлоқидошта, тамошои намоишномаҳо доир ба оила ва тарбияи кӯдакон дар оила, дар театрҳо,

тамошои филмҳои бадеӣ-ахлоқӣ ва таҳлили якҷояи онҳо хеле муҳим аст. Вобаста ба ҳамин тарбияи оилавии кӯдакон ҳамчун қисми таркибии тарбияи инсондӯстӣ аҳамияти муҳим дорад. Ин дар ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар дар ҷомеа ғояи «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек», ки ханӯз аз ниёғониамон тавассути асари «Авесто» ба мо ҳамчун мерос боқӣ мондааст, тантана намояд. Дар чунин ҳолат дар одамон, дар муносибат, муомилда ва муошират нисбати ҳамдигар хайрхоҳӣ, некхоҳӣ, ваҳдати умумӣ ба назар мерасад. Барои ин шарт ва зарур аст, ки расму оин, урфу одатҳои манфӣ, ки ғояи худбинию худпарастиро тарғиб менамоянд, аз байн бардошта шавад, решақан карда шаванд, аз ҷумла дар муносибатҳои иҷтимоӣ-оилавӣ, ки нақши манфии худро дар тарбияи оилавии бачагон низ мегузоранд. Педагоги барҷаста А.С. Макаренко як қатор расму оинҳои манфии тарбияи оилавию ҳамчун урфу одатҳои боқимондаи кӯҳна мавриди назар, таҳлил ва танқид қарор дода буд, ки онҳо ҳоло низ дар бархе аз оилаҳо арзи вуҷуд доранд:

1. Обрӯи фишороварӣ. Ин тарзи обрӯмандӣ бештар ба падарон хос аст, ки онҳо тавассути фишороварӣ, зӯрӣ, хушунат, сиёсати тарбиявии худро ҳамчун ҳокими мутлақи оила амалӣ менамоянд. Ҳатто модар қадру қиммат ва эътибори худро дар назди фарзандон аз даст медиҳад. Зеро дар назди мард ӯ ҳамчун зан, ҳамчун модар ва фарзанд арзиши надорад, ҳатто ҳамчун тарбиядиҳанда. Алалхусус дар чунин фазои насими маънавӣ-психологӣ бештар кӯдакон азият мекашанд, онҳо дар тарсу ҳарос, воҳима, хавотирӣ ба воя мерасанд. Зеро падар бахудаю беҳуда ба онҳо дод мезанад, қаҳру ғазаби худро ба онҳо намоиш медиҳад ва барои вайрон кардани оддитарин қоидаҳои интизом ҷазои саҳти ҷисмонӣ медиҳад. Ҳарчанд ки теъдоди чунин оилаҳо ниҳоят кам аст, ин гуна оилаҳоро низ зери назорат гирифта, тавассути пирони рӯзгордидаи авлодӣ, ҳаққу ҳамсоғӣ аз нав тарбиякунии ин гуна падаронро ба роҳ модан лозим аст.

2. Обрӯи савлатмандӣ. Ин гуна обрӯҳам ба падарон ва ҳам ба модарон хос аст. Онҳо худро дар назди дигарон ва аз ҷумла, дар назди бачаҳо аз табакаи махсуси ҷамъиятӣ муррифӣ менамояд. Ин табакаи ҷамъиятӣ дар Ҳиндустон ва баъзе дигар мамлакатҳои Шарқ аз ҷиҳати насаб, касб, урфу одат ва бартариҳо аз дигарҳо ҷудо мешаванд. Яъне чунин тарзи обрӯмандӣ ин боқимондаи урфу одати ҷамъияти феодали маҳсуб меёбад. Ин як шакли худбинии гурӯҳӣ-шахсӣ мебошад. Фарзандон ин гуна оилаҳои савлатманд танҳо бо фарзандони оилаҳои дигари савлатманд хонадор мешаванд. Чунин падару модарон ба фарзандонашон низ чунин савлатмандиро таҳмил менамоянд. Ин дар ташаккули шуур ва фарҳангии ахлоқи кӯдакон таҷассуми худро меёбад. Гуруру худписандӣ, такаббуру ҳавобаландии онҳо дар муносибат, мутолиа ва муоширати онҳо бо дигар одамон ба назар мерасад. Мафумҳои дӯстӣ, бародарӣ, баробарӣ, инсондӯстӣ ба маънои асилаш барои онҳо бегона аст. Азнавтарибиякунии чунин тарбиядихандагон ниҳоят кори мушки аст. Аммо ин кор зарур аст, вагарна ин «бемории тарбиявӣ» аз насл ба насл мегузарад.

3. Обрӯи масофавӣ. Ин тарзи обрӯмандии тарбиявӣ ба он падару модароне хос аст, ки вазифаи тарбиявии худро тавассути дигарон иҷро кардан мехоҳанд. Онҳо бевосита бо тарбияи оилавии кӯдакон машғул шудан намехоҳанд. Аслан, ин тарзи обрӯ дар замони феодали ба вуҷуд омада ба оилаҳои доро хос аст, ки дар ин гуна оилаҳо дояҳо, муаллимони хонагӣ вазифаи тарбия доданро иҷро мекарданд. Камбудии асосии ин тарзи тарбия дар он аст, ки фарзанд аз меҳру навозиши падарона ва алаҳхусус модарона маҳрум мемонад. Ин нуқсони маънавӣ-психологӣ дар ташаккули шуур ва фарҳангии ахлоқии кӯдакон нақши манфии худро мегузорад, ки ин ба манфиати кори тарбиявӣ нест. Дар чунин оилаҳо падар ҳамчун ҳокими тарбиявӣ амру супоришҳои худро ба фарзандон ба воситаи дигарон медиҳад, дар шароити муосир ба воситаи модар. Гӯё ки падар танҳо бо кор машғул аст ва барои бачагон вақт

намеебад, ё худ тарбияро кори паст меҳисобад. Алҳол шакли нави ин тарзи тарбияи оилавӣ дар муҳочирати меҳнатӣ будани падар ё худ ҳам падару модар пайдо гардидааст. Дар чунин ҳолат модар, бибӣ, бобо ё дигар шахсон дар чунин оилаҳо ба тарбияи оилавии бачаҳо машғул мешаванд. Аммо бояд дар назар дошт, ки падару модарро дар тарбияи оилавӣ дигарон ба таври бояду шояд иваз карда наметавонанд. Аз ин нуқтаи назар, зарур аст, ки падару модарон ҳар чанд, ки дар муҳочират бошанд ҳам, бо кӯдакон ҳадди имкон бештар муносибат, муомила ва муошират намоянд. Албатта бо телефони мобилӣ. Аввал ин ки аъзоёни оила якҷоя бошанд беҳтар аст. агар чунин имконият набошад, пас ҳадди имкон тез-тез омадурафт намудан ҳам аз меҳру навозиши тарбиявӣ холи нест. Зеро бачаҳо пазмони меҳру навозиши падару модар мебошанд.

4. Обрӯи расмиятпарастӣ. Ин ба падару модароне хос аст, ки онҳо бо тарбияи кӯдакон аз меъёр зиёд машғул мешаванд. Ин гуна падару модарон вазифаи тарбиявии худро дар он мебинанд, ки онҳо фармондех ҳисоб меёбанд, ва ҳар як амру фармонҳои онҳо аз ҷониби кӯдакон бечуну чаро бояд қабул карда шавад. Чунин падару модарон ба он қодиранд, ки ҳаррӯз қонунҳои нав ба нави рафтор эҷод намоянд ва иҷрои онро аз бачагон талаб намоянд. Худро ҳамчун шахси муқаддас ва ҳар як сухани худро сухани муқаддас меҳисобанд. Дар ҳар як гуфтору кирдори кӯдакон вайронкунии ин ё он қоида ро мебинанд. Принципи така ба тарафҳои мусбии тарбиягирандаро инкор менамояд. Зеро онҳо танҳо тарафҳои манфии рафтори кӯдаконро мебинанд ва ҷазо медиҳанд. Шавқу рағбат ва умуман ҳаёти кӯдакон берун аз доираи назари расмиятпарастии онҳо мемонад. Ин гуна падару модарони расмиятпараст низ ба азнавтарабиякунии худ ниёз доранд.

5. Обрӯи пургӯй. Ин гуна падару модарон низ бо кори тарбияи бачаҳо аз меъёр зиёд машғул мешаванд. Ба назари онҳо тарбия танҳо тавассути сухан амалӣ мешавад. Ҳар чӣ қадар беҳуда бисёр сухан гуфтан боиси коҳиш ёфтани тарбият кӯдакон мегардад. Аммо онҳо як қоидаи

асосии тарбияро намефаҳманд, ки сухан танҳо як воситаи тарбия аст ва он тамоми дигар воситаҳои тарбиявиرو иваз карда наметавонад. Вақте ки сухан аз меъёр зиёд истифода бурда шавад, арзиши тарбиявии худро гум мекунад. Ба чунин падару модарон танҳо як методи тарбиявӣ вучуд дорад, ин ҳам бошад насихат. Насихат танҳо ҳамон вақт самара медиҳад, ки агар бо дигар методҳои тарбия дар ягонагӣ мавриди истифода қарор гирад. Барои ҳамин, ба чунин падару модарон дар бобати дигар методҳои тарбия низ маълумот додан лозим аст.

6. Обрӯи меҳрангезӣ. Ба назари чунин падару модарон тарбияи имаъноӣ онро дорад, ки фарзандон бояд дар ҳар як сари қадам меҳру муҳаббат ва садоқати худро ба падару модарон изҳор намоянд, зеро ин изҳори миннатдорӣ онҳо ба заҳматҳои беандозаи падару модар мебошад. Чунин тарзи муносибат боиси аз байн рафтани самимият дар муносибат, муомила ва муоширати падару модар бо фарзандон мегардад. Албатта фарзандон нисбат ба падару модар меҳру муҳаббат доштанишон зарур аст, аммо онро бахудаю беҳуда, ҳаррӯз изҳор намуданишон шарт ва зарур нест, зеро ин боиси ташаккули ҳисси худинии гурӯҳи оилавӣ мегардад. Барои ҳамин, ин гуна падару модарон хатарнок будани чунин сиёсати тарбиявиرو дарк намуда, аз он даст кашиданишон лозим аст.

7. Обрӯи меҳрубонӣ. Ин тарзи тарбия ба меҳрубони падару модарон нисбат ба фарзандон ифода меёбад. Ҳангоми ин тарзи тарбия гапдориҳои бачаҳо тавассути гузашт кардани падару модарон, меҳрубонии онҳо ба даст дароварда мешавад. Ин боиси эрка ба воя расидани кӯдакон мегардад. Ин гуна бачаҳо дар оила ягон ӯҳдадорӣ меҳнатӣ надоранд. Дар онҳо ҳисси масъулиятшиносӣ ба назар намерасад. Ин бевосита инкор кардани принсипи ягонаи талабот ва эҳтиром нисбат ба шахсияти тарбиягиранда аз ҷониби тарбиядиҳандагон мебошад. Чунин падару модарон ҳамчун тарбиядиҳанда вазифаи талабкунандаро иҷро карда наметавонанд. Бачаҳо, ки дар чунин оила ба воя мерасанд, дар оянда дар

хаёти мустақилонаи худ азоб мекашанд. Барои ин чунин падару модарон бояд мавқеи тарбиявии худро тағйир диҳанд. То онҳо ба фарзандони худ зарари тарбиявӣ нарасонанд.

8. Обрӯи дӯстӣ. Ин тарзи тарбия низ нодуруст аст. Зеро тарбия дигару, дӯстӣ дигар аст. Алҳол падару модароне ҳастанд, ки меҳоҳанд бо фарзандонашон дӯсту рафиқ бошад. Албатта дӯстии падару модарон бо фарзандон ҳодисаи табиӣ аст. Аммо тарбияро пурра бо дӯстӣ иваз намудан номумкин аст. Муносибатҳои тарбиявӣ байни тарбиядиҳанда ва тарбиягиранда хоҳу ноҳоҳ аз муносибатҳои дӯстона тафовути ҷиддӣ дорад, ҳарчанд, ки онҳо умумият низ доранд. Аз ин лиҳоз ин тарзи тарбия низ қобили қабул нест. Чунин падару модарон низ аз чунин тарзи бояд даст кашанд.

9. Обрӯи моддӣ. Чунин тарзи тарбия ба он асос меёбад, ки падару модар гапдароии бачаҳоро тавассути ҳавасмандкунии моддӣ ба даст медароранд. Ҳар як гуфтору рафтори шоистаи бачагон аз ҷиҳати моддӣ ҳавасманд карда мешавад. Албатта ҳавасмандкунии моддӣ ба худ зараре надорад, балки дар ҳолати воқеан зарурӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад. Аммо вақте ки он баҳудаю беҳуда, дар ҳар маврид истифода бурда мешавад вай арзиши тарбиявии худро аз даст медиҳад.

Ҳавасмандкунии моддӣ ҳамон вақт самаранок истифода бурда мешавад, ки агар дар ягонагӣ бо ҳавасмандкунии маънавӣ-психологӣ мавриди истифода қарор дода шавад. Аз ин лиҳоз, чунин падару модарон маҳз ҳамин нуқтаро бояд ба назари эътибор гиранд.

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи ин намудҳои обрӯмандии тарбиявӣ қалбакӣ буда, аз обрӯмандии ҳақиқии тарбиявӣ тафовути кулӣ доранд ва барои ноил гардидан ба ҳаллу ҷасли самараноки мақсад ва вазифаҳои тарбияви оилавӣ мусоидат намеkunанд.

Обрӯи ҳақиқии тарбиявӣ ба салоҳиятнокии баланди тарбиявии падару модар дар ташкили оила, оиладорӣ, рӯзгордорӣ ва тарбияи кӯдакон дар оила асос меёбад. Ҳамчунин он дорои бошуурона ва

фаъолияти мақсад ва вазифаҳои тарбияи оилавӣ, дар риоя намудан ба принципҳои тарбияи оилавӣ, дар истифодаи оқилонаи методҳои тарбияи оилавӣ, дар истифодаи эҷодкоронаи расму оин, урфу одат ва таҷрибаи пешқадами оиладорӣ ва тарбияи фарзандон дар оила асос меёбад.

Бояд гуфт, ки ки роли анъанаҳои халқӣ дар рушди ҷомеа, мақому манзалати онҳо дар ҳаёти моддиву маънавии одамон аз қадим диққату эътибори бисёре аз файласуфон, педагогу муаррихон, этнографу ҳуқуқшиносон, филологҳову намояндагони дигар илмҳои ҷамъиятиро ба худ ҷалб намудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи мазкур дар адабиёти илмӣ-педагогӣ мо муайян намудем, ки оид ба урфу одат ва анъанаҳои халқӣ якҷанд муайянсозии ба ин ё он андоза аҳамияти ин зухуроти ҷамъиятиро кушодадиханда вучуд дорад.

«Анъана аз як насл ба насли дигар гузашта, ба муддати дароз устувории худро нигоҳ медорад. Ё дар гузашта бо номи шахсияти бузург марбут аст, ки ғояи эҷодкоронаву пешқадамаш ба пешрафту тараққиёти ягон намуд соҳа равона карда шудааст», – менависад Г.Н. Начимов [120, с.16]. Ба ақидаи ӯ анъана – афсона, эҷодиёти даҳанакии халқ ё адабиёти хаттӣ аст, ки тавассути таҷрибаи ҷамъиятӣ аз як насл ба насли дигар интиқол меёбад.

Анъана ба тамоми масъалаҳои мусбати одамон ба ҷомеа, оила ва дар маҷмуъ дар тамоми муносибатҳои ҳаёти шахсӣ ҷамъиятии одамонро ташкилқунанда таалуқ дорад. Анъана ин зухуроти таърихӣ қисмати таркибии фарҳанги халқҳост. Анъана аз як насл ба насли дигар гузашта, дар ташаккули афкор иштирок карда, пайдоиши онҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошанд.

Муҳаққиқ М.О. Садыков анъанаҳои мардумиро ин тавр муайян кардааст: «анъанаҳои ардумӣ дар шаклҳои гуногуни маърифати ҷомеа» зухур мекунанд. [155, с.35]. Ба ақидаи И.В. Суханов, «анъана – шакли муносибатҳои иҷтимоист, ки хусусиятҳои худро дорост» [167, 94].

1.2. Ақидаҳои педагогии мутафаккирони Шарқ оид ба мавқеи анъанаҳои миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии насли наврас

Масъалаи тарбияи ахлоқии насли наврас дар ҳамаи даври замонҳо яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ба шумор мерафт. Дар бораи чӣ тавр ба роҳ мондани тарбияи насли ҷавон файласуфон, психологҳо, педагогҳо мувофиқи талаби замонҳои мухталиф фикру ақидаҳои хеле ҷолибро баён карданд, ки то имрӯз аҳамияти тарбиявии худро гум накардаанд.

Тарбияи насли наврас имрӯз мазмуни нав пайдо карда, шакл ва методҳои он низ то андозае тағйир ёфтааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир омӯзгорон, падару модарон ва аҳли ҷомеа изҳор менамоянд, ки пояи тарбия то андозае суст шуда, ахлоқу одоби наврасону ҷавонон коста гардидааст.

Омилҳои суст шудани пояи тарбияи ахлоқии насли наврас гуногун мебошанд. Ба ақидаи мо, яке аз сабабҳои паст рафтани ахлоқи насли наврас то андозае фаромӯш сохтани анъанаҳои неку пешқадами мардумӣ ба ҳисоб меравад. Мутаасифона, бисёре аз урфу одатҳои пешқадами аҷдодонамон, ки дар таълиму тарбияи насли ҷавон қимати арзишманд доштанд, дар даврони руқд қариб аз байн рафтанд.

Имрӯз истиқлолияти давлатӣ имконияти васеъ фароҳам овардааст, ки ба таври чуқур ва ҳаматарафа арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ халқи тоҷик омӯхта шаванд. Дар ин самт халқи тоҷик солҳои охир тавонист, ки дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ таърихи қадима ва пурғановати фарҳанги худро муаррифӣ намояд.

Бинобар ин, омӯзиши афкори педагогии халқи тоҷик, аз ҷумла, урфу одат ва анъанаҳои пешқадам ва истифодаи онҳо дар тарбияи арзишҳои ахлоқии насли наврас ин фазои холиро пур карда метавонад. Суннат ва анъанаҳои неки мардумӣ яке аз дастовардҳои маънавии халқи тоҷик буда, барои рушду камоли насли ҷавон хизмат мекунанд. Аз ин ҷост, ки ҳар халқу миллат маҳз тавассути суннат ва анъаноти пешқадамаш дар тамаддуни башар бозшинохта мешавад. Тоҷикон, ки яке аз қабилаҳои

шарқии Эрон ба ҳисоб мераванд, дар тӯли асрҳо суннатҳо ва анъаноти хешро нигоҳ доштаанд. Омӯзиш ва таҳқиқи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ касро ба гузаштаи дур, ба шаклҳои қадимтарини маданият, ахлоқ ва ҷаҳонбинӣ ошно месозад.

Пайдоиши урфу одат ва анъанаҳои халқӣ ҳанӯз ба замони Зардушт рост меоянд, ки дар китоби муқаддаси «Авесто» зикр ёфтаанд. Зардуштиён насли наврасро аз хурдсолӣ дар рӯҳияи илмдӯстӣ, покҷидонӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, таҳамулпазирӣ, ягонагии қавлу амал, саховатпешагӣ, хайрхоҳӣ, эҳтироми калонсолон ва ғайра тарбия менамуданд. Зардуштиён сухани хуб ва муносибати хайрхоҳонаро беҳтарин сифати ахлоқӣ мепиндоштанд.

Таълимоти Зардушт талқин менамуд, ки барои инсонӣ неқ ва комил як қатор сифатҳо, аз қабилӣ: ба ваъдаи худ вафо кардан; сарфи назар аз мавҷудияти камбудию душворӣ зардуштӣ бояд хонад ва дониш омӯзад; зардуштӣ бояд дорои 3 хусусияти ахлоқӣ: гуфтори неқ, рафтори неқ, пиндории неқ бошад. Агар мо бодикқат ба мазмуни сурудҳо, готҳо, гимнҳо, яштҳо ва ниёишҳои «Авесто» назар афканем, бовар ҳосил менамоем, ки табиат ва ҷамъият аз нуқтаи назари неқӣ-бадӣ, ростию ҳақиқат, дуруғу беадолатӣ, зебоию зиштӣ, яъне вобаста ба мафҳумҳои ахлоқӣ инъикос ёфтаанд.

Бояд зикр намуд, ки урфу одат ва анъанаҳои неки дар замони зардуштиён ба миён омада, баъдтар дар замони Ҳоҳоманишиҳо, Сосониён, Кушониён ва минбаъд ҳамчун меъёри тарбияи арзишҳои ахлоқӣ хизмат кардаанд. Қобили зикр аст, ки чунин анъанаҳои неқ имрӯз низ қимати ахлоқии худро гум накардаанд.

Бояд ёдовар шуд, ки олимони Тоҷикистон барои эҳтиёткорона муносибат кардан ба дурдонаҳои мероси маънавии халқ кӯшиши зиёд намуда, барои омӯхтану тарғиб намудани анъанаҳои пешқадами халқ корҳои шоёнро ба анҷом расонида истодаанд. Зеро омӯхтан ва дастраси умум намудани мероси бойи гузашта, аз ҷумла, анъанаҳои пешқадами мардумӣ ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими

чараёни сохтмони ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёди Тоҷикистон ёрии калон расонида, дар тарбияи идеявии одамон ва ташаккули насли наврас ёрии амалӣ мерасонанд. Дар давоми асрҳо халқи тоҷик бо анъанаҳои пешқадами худ чунин дурдонаҳои ахлоқие офаридааст, ки дар таълиму тарбияи инсон, хоса насли наврас мавқеи муҳимро касб менамоянд.

Чи тавре ки омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, дар бораи самаранок истифода бурдан аз анъанаҳои халқӣ ҳанӯз ҳам татқиқотҳои мукамал хело кам ба анҷом расонида шудааст.

Ба андешаи мо имрӯз вақти он расидааст, ки дар бораи паҳлуҳои кушода нашудаи анъанаҳои халқӣ рисолаҳои нави илмӣ, дастуру васоитҳои тарбиявӣ таълиф карда шуда, дар тарбияи насли наврас мавриди истифода қарор дода шаванд. Аз сӯйи дигар мактаб, оила ва аҳли ҷомеа низ лозим аст, ки барои аз нав эҳё намудани анъанаҳои неки мардуми, ки дар тарбияи ахлоқи шоистаи насли наврас кӯмаки зиёд расонида метавонанд, кӯшиши зиёдро ба харҷ диҳанд. Бисёр муҳим аст, ки ҳам дар вақти дарс ва ҳам ҳангоми ташкили корҳои беруназсинфӣ аз анъанаҳои халқӣ истифода бурда шавад. Ҳамзамон оид ба анъанаҳои неки халқӣ ташкили намоишномаҳо, мунтазам доир намудани вохӯриҳо бо оилаҳое, ки дар тарбияи кӯдакон муваффақиятҳои нек ба даст овардаанд, ба мақсад мувофиқ буда, бе шубҳа дар тарбияи ахлоқии кӯдакон кӯмаки зиёд мерасонад.

Мутаасифона, чунин анъанаҳои нек ба монанди ҳурмати падару модар, меҳнатдӯстӣ, фурутанӣ, инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон, ҳурмати устод, ростӣ ва ростгӯӣ, хоксорӣ, некӣ ва нақӯкорӣ, бо ҳам иттифоқ будан, ҳунар ва ҳунармандӣ, дӯстӣ ва одамият ва ғайра, ки дар тарбияи насли ҷавон кӯмаки зиёд расонида метавонанд, дар оила ва мактаб хело кам истифода бурда мешаванд.

Ҳар як оила бояд дорои анъанаҳои ба худ хос бошад, ки таъсири он чандинқарата аз насихатгӯиҳои дилгиркунанда зиёд мебошад. Вале мутаасифона дар аксари оилаҳо мо инро мушоҳида карда наметавонем.

Таъсири анъанаҳои халқӣ он вақт мушоҳида карда мешавад, ки агар ин кор пеш аз ҳама аз синни хурдӣ дар оила ба роҳ монда шавад. Махсусан, бисёр муҳим аст, ки баъди мактабхон шудани кӯдакон, яъне аз синфҳои ибтидоӣ сар карда муаллимон ва падару модаронро лозим аст, ки баҳри ташаккули сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол аз анъанаҳои пешқадами халқӣ истифода баранд.

Мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар мактаб низ аз анъанаҳои некӣ халқӣ қариб, ки истифода бурда намешавад. Ҳол он ки анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик, ки солҳои сол дар ақлу дили одамон ҷо гирифтанд, имконияти васеи дар насли наврас ташаккул додани сифатҳои беҳтарини ахлоқи шоистаро доро мебошанд. Махсусан, аз синфҳои ибтидоӣ сар карда, бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода бурдани анъанаҳои халқӣ бисёр муҳим аст, чунки мактаббачагони хурдсол зуд ба таъсири тарбиявӣ дода мешаванд.

Ба ҳамин тариқ, истифодаи анъанаҳои халқӣ дар корҳои таълиму тарбияи мактаббачагони хурдсол имконият медиҳад, ки дар онҳо арзишҳои муҳими ахлоқӣ тарбия карда шавад. Мувофиқи тадқиқотҳои психологию педагогӣ ва мушоҳидаҳои мо низ синну соли хурди мактабӣ барои тарбия хеле қулай аст. Аз тарафи дигар дар корҳои таълиму тарбиявӣ истифода бурдани анъанаҳои халқӣ қувва ва вақти камтари педагогҳову падару модаронро талаб мекунад.

Имрӯзо омӯхтану ба шароити имрӯза мутобиқ намудани анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик вазифаи таърихнопазири мактаб, оила ва аҳли ҷомеа мебошад, чунки дар шароити имрӯза аҳамияти тарбиявии анъанаҳои халқӣ, урфу одат ва расму оинҳои халқӣ то рафт зиёд мегардад. Ҳамчунин қимати тарбиявии анъанаҳои халқӣ он вақт меафзояд, ки агар бо анъанаҳои имрӯза дар алоқамандӣ бо ҷиҳати тарбияи насли наврас истифода бурда шаванд, зеро қоида ва нормаҳои ахлоқӣ вобаста ба ҳаёти имрӯза то андозае тағйир ва ташаккул меёбанд.

Лозим ба ёдоварист, ки баъди соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бисёре аз ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вуқӯъ пайвастанд. Ин тағйиротҳо барои омӯзиши ҳамаҷонибаи осори маънавии ниёгон шароити муосид фароҳам овард. Воқеан ҳам дар баробари ин дар ин самт ҳалли бисёр масъалаҳо шеш омаданд, ки зарурати омӯзиши ҳамаҷонибаро тақозо мекунанд. Яке аз вазифаҳои муҳиме, ки иҷрои он таъхирнопазир аст, омӯзиши осори бузурги панду ахлоқӣ ва этикии арзишҳои миллии тӯли садсолаҳои гузашта ва то ба мо омадарасида мебошад. Ба андешаи мо, аз осори ниёгон мо метавонем гоҳҳои арзишманду намунаи ибрат ва афкор доир ба этика, тарбия, таълим ва сиёсатро аз нуқтаи назари тарбияи хлоқии насли наврас дарёбем.

Айни ҳол бисёре аз олимони ҷаҳон дар он андешаанд, ки афкори хирадмандона на танҳо дар Юнони Қадим, балки дар Осиёи Марказӣ, Мисру Чин, Эрон ва дигар кишварҳои Шарқ арзи ҳастӣ кардаанд. Муносибатҳои ахлоқӣ дар осори хаттии «Авесто», дар китоби муқаддаси «Қуръон», ҳадисҳои Муҳаммад (с.) ва осори хаттии ниёгон инъикос гардидаанд. Ғайр аз ин, дар бораи арзишҳои инсонӣ ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ дар эҷодиёти даҳонакии халқ, хусусан достону афсона, ҳикматҳои мардумӣ ва қасидаҳо низ гуфта шудаанд. Дар онҳо қаҳрамонҳои инсон, мубориза барои ҳифзи Ватан, даъват ба дӯстиву самимият, аз ҷумла адолат васф карда шудаанд.

Байни халқҳои Осиёи Марказӣ китоб-дастурнома, китоб-насихатнома, солнома ва васиятнома ба таври васеъ паҳн шудааст, ки ба одамон бобати раҳо ёфтани аз одату хулқи бад кӯмак мерасонад. Дар ин достонҳо бадахлоқӣ ва беадолатии доираи ҳукмрон фош карда шуда, амалҳои раиятпарваронаи шохони одил васф карда шудааст. Дар асарҳои мазкур одамон ба омӯзиши илму дониш, дастгирӣ намудани мардуми камбизоат, раҳму шафқат ва поквичдон будан даъват карда шудаанд. Бо ҳамин гуна хусусиятҳои худ асарҳои «Қобуснома», «Васиятнома», «Рӯшноинома» арзиши баланд доранд.

Дар асрҳои миёна дар кишварҳои Шарқ китобҳои дастурӣ, китоб – маслиҳатномаи марбут ба файласуфони Юнони Қадим, Афлотуну Арасту васеъ паҳн шуда буданд. Масалан, «Васиятномаи Афлотун ба Аристотел», «Таълимоти Афлотун», «Насиҳатҳои Аристотел ба Искандар» ва ғайра. Дар асарҳои дастурии мутафаккирони Шарқ масъалаҳои идоракунии давлат, илму ахлоқ, таълиму тарбия баррасӣ шудаанд. Тавре маълум аст, анъанаву расму оинҳо ва одатҳои қадим, тӯйҳо ва дигар маросими мардуми халқҳои тоҷик. дар эҷодиёти лафзии халқ боқӣ мондааст. Баробари соҳибистиклол шудани Тоҷикистон назари нав ба арзишҳои миллӣ, ва зарурати омӯзиши осори маънавии ниёгон ба миён омад. Арзиши муҳим дар ин ҷанба осори шоирон, нависандагон, ходимони фарҳанги гузашта касб мекунанд. Таърих ва хусусиятҳои зиндагии халқамон дар эҷодиёти олимони бузург, ходимони адабиёту мутафаккирон инъикос шудаанд. Дар асарҳои илмӣ хеш онҳо ба муаммоҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ахлоқии одамони замони худ эътибори ҷиддӣ додаанд.

Дар кори тарбия намудани шахси комилан инкишофёфтаи ҷамъият мероси бойи адабӣ-педагогии мутафаккиронии гузаштаи форсу тоҷик ёрии калон мерасонад. Онҳо дар асарҳои худ на танҳо доир ба масъалаҳои гуногуни таълиму тарбия фикрҳои пурқиммати педагогӣ баён намудаанд, балки аз тарзи маълумотдиҳӣ ва донишандӯзии омӯзгорону толибилмони мактабу мадрасаҳои пешин маълумоти хубе пешниҳод намудаанд.

Мутафаккирон-энциклопедистони форсу тоҷик ба сифати воситаи муҳими инкишофи инсон маълумот, аз худ намудани касби муайян, меъёрҳои ахлоқи умумиинсонро ҳисобида, дар бораи он фикр мекарданд, ки инсонӣ комил бояд чӣ гуна тарбия ва ба камол расонида шавад.

Мутафаккирони форсу тоҷик аз асри X сар карда то ибтидои асри XX дар асарҳои худ қимати илму дониш ва таълиму тарбияро дар инкишофи шахси комили ҷамъият ва ҳаёти инсон бузург дониста, изҳори ақида мекарданд, ки бадахлоқӣ, фиребгарӣ, қалобӣ, сангдилии иддае аз

аъзоёни ҷамъият аз бетарбиягии онҳо сар мезанад. Барои ҳамин онҳо ҳама вақт кӯшиш мекарданд, ки нақши тарбияро дар ҷамъият баланд бардоранд.

Намояндагони афкори педагогии халқи тоҷик мавқеи тарбия ва маълумотро хеле баланд бардоштаанд. Ин адибони забардаст дар асарҳои адабӣ-педагогии худ ва қитъаоту ғазалиёти худ як қатор масъалаҳои муҳими педагогиро ба миён гузошта, оид ба ҳалли бо муваффақонаи онҳо фикрҳои пурарзиши педагогиро баён намудаанд. Асосии системаи педагогии онҳоро пеш аз ҳама масъалаи омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсон, нақши оила дар тарбияи насли наврас, идеяи дар маълумотгирӣ баробархуқуқ будани фарзандони ҳама табақаҳои ҷамъият, идеяи тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ, қимати илму дониш дар ҳаёт ва зиндагии инсон, мавқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас ташкил мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки мутафаккирони сатҳи ҷаҳонӣ ба монанди Абӯабдуллоҳ Рудакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Абӯ Насри Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯали ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Умари Хайём, Ал-Хоразмӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Абӯбакр Муҳаммад, Ибн ал-Аббос, Юсуф Хос Ҳачиб, Баҳоваддини Нақшбанд, Камоли Хучандӣ, Мачид Хавофӣ, Ҷамолиддини Давонӣ, Муҳаммад Али Табрезӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ҷаҳонӣ ба монанди, Унсурмаолии Кайкавус, Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯнаصري Форобӣ, Алишер Навоӣ, Садриддин Айнӣ ва садҳои дигар, дар асарҳои худ мавқеи тарбияи оилавино дар инкишофи шахсияти насли наврас зикр намуда, афкори ҳадафмандона баён доштаанд. Онҳо дар асарҳояшон як қатор арзишҳои ахлоқиро, ба монанди дӯстӣ, садоқат, шафқат, некӣ, муҳаббат, саховатмандӣ ва вичдонро чун қисмати таркибии сифатҳои ахлоқии инсондӯстӣ пешниҳод кардаанд.

Консепсияи тарбиявии онҳо одатан ҳилофи анъанаҳои ахлоқӣ набуда, балки онҳоро рушд додаву навгониҳои зиёд ворид кардаанд.

Далели равшани гуфтаҳои болоӣ андешаҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мебошад. Ё мефармояд, ки нишонаи аввали ахлоқ ин дӯстии байни одамон мебошад.

Мусаллам аст, ки Носири Хусрав бо ҷаҳонбинии нав ва тозаии педагогикаш маъруф аст. Андешаҳо дар осоре, ки то ба мо омада расидаанд, инъикос ёфтаанд. Дар он муҳимияти асосии инсон ва ҳамкориҳои ӯ бо ҷомеа фаро гирифта шудааст. Вай чунин меҳисобад, ки инсон на танҳо барои худ, балки барои дигарон низ бояд зиндагӣ кунад. Инсонҳо бояд нисбати одамон ғамхор бошанд, эътибор диҳанд, эҳтиром намоянд, хусусан ба тоифаи дармонда, калонсол, ҳамчунин ба волидон дасти хайру саховат дароз кунанд.

Шоир Носири Хусрав дар тавсифи нақши зан дар оила ва тарбияи фарзандон манзари сохти иҷтимоӣ-оиладорӣ замони ҳеш қадами ҷиддӣ ба пеш гузоштааст.

Дар осори Носири Хусрав маҷмӯи васеи қоидаҳои тарбияи инсон, сифатҳои ахлоқии ҳамида дучор мегардад, ки инсонӣ соҳибмаданият ё ин ки тавре нависандаи бузурги рус Ф.М. Достоевский мефармояд – инсонӣ «алоҳида» бояд онро доро бошад.

Дар ин радиф «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковусро метавон аз асарҳои нодири асри XI оид ба тарбияи ахлоқии инсон номид. Муаллиф мефармояд, ки нақши асосиро дар тарбияи фарзанд оила мебозад. Оид ба ин масъала боби «Тарбияи фарзанд ва тартиби рӯзи ӯ» ва «Эҳтироми падару модар» бахшида шудааст. Дар он вазифаи волидон, хоса падар дар таълиму тарбияи фарзанд муайян карда шудааст (17, 156).

Кайковус ғояи тарбияи инсонӣ маънан тарбияёфтаи комилро бо назардошти инобат гирифтани талаботи ҷомеа пешниҳод мекунад. Ё мегӯяд, ки ба ҷомеа инсонӣ комилини рушдёфта ворид шавад. Маҷмӯи талаботи ӯ ба инсонӣ дуруст хеле васеъ буда, ӯ ягон ҷиҳатҳои барои тарбияи инсон зарурро сарфи назар накардааст. Мардум ба насли наврас талқин мекарданд, ки арзишҳои инсонии пешниҳоднамудаи Унсурмаолии Кайковусро бояд тамоми инсонҳо омӯзанд.

Масъулияти асосиро дар тарбияи фарзанд Кайковус ба дӯши падар мегузорад, ки падарони имрӯз онро бояд мутолиа кунанд. Мутаассифона, бархе аз падарон аз ин масъулият худро ба канор мегиранд. Ин зухуроти нодуруст на танҳо дар Тоҷикистон, балки дигар ҷумҳуриҳо низ ба назар мерасад. Ба ақидаи Кайковус, тарбияи фарзанд қисмати асосии масъулияти мардон буда, ба он бояд доимӣ машғул шаванд.

Дигар аз мутафаккири бузурги қарни XII Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ андешаҳои педагогии халқҳои тоҷику форсро бо асарҳои нодираш «Бӯстон» ва «Гулистон» бой гардонидааст. Саъдии Шерозӣ ҳангоми муайян намудани ҳадафҳои тарбия принципҳои инсондӯстиро ба инобат гирифтааст. Мақсади тарбияро ӯ дар тайёр намудани одами инсондӯст мебинад [18, 25].

Дар гуфтаҳои Саъдӣ доир ба фарқи инсону ҳайвон қоидаҳои ҳақиқати аксиомаи биологӣ оид ба мавҷудияти рефлексҳои шартӣ дар намояндагони олами вуҳуш ба назар мерасанд, ки ин гуна рефлексҳоро фарзанди инсон надорад. Аз ин ҷо хулоса оид ба масъулияти волидон дар тарбияи фарзандон, тарбияи хислатҳои ҳамидае, ки барои зиндагии ояндашон байни аҳли ҷомеа имконпазир мегардонад, қардан мумкин аст. Ин ҷо ба ёд овардани мисоли христоматӣ дар бораи духтаракони Ҳинду Аман ва Камали дар ҷангалзор гумшудаду ҳайвонот тарбия карда басанда аст, ки оянда онҳо аз тарафи одамон ёфт мешаванду, аммо байни одамон зиндагӣ карда наметавонанд, зеро онҳо дар байни ҳайвонот ташаккул ёфта буданд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки инсон тамоми умр муҳтоҷи тарбия аст. Ҳолатҳои алоҳидаи зиндагӣ, бо одамоне, ки дар зиндагӣ бо онҳо рӯ ба рӯ меоем, муносибат бо онҳо беасар намегузаранд, ки ҳам дар ҳолати мусбivu ҳам манфӣ ба амал меоянд. Ба ин нигоҳ нақарда, тарбияе, ки инсон дар хурдсолӣ гирифтааст, дар ҳаёти минбаъдаи шахс нақши муассир мегузорад. Ин аст афкори олии Шайх Саъдӣ дар бораи

аҳамияти бузурги тарбияи оилавӣ муҳити солими психологие, ки волидон дар ячейкаи ибтидоии ҷомеа барояшон фароҳам овардаанд.

Волидон ба ояндаи фарзандон масъулияти бузурги маънавӣ доранд. Ба андешаи Шайх Саъдӣ дар ин ҷода, хусусан падар бо ахлоқи намунавии худ ва чун сарвари хонадон мақоми махсус дорад. Ин маънои онро дорад, ки боқимонда аъзои оила аз падари хонадон вобастагӣ доштанд. Зеро дар замони Саъдӣ зан аз лиҳози иҷтимоӣ озод набуд.

Яке аз мутафаккирони барҷаста Абдурахмони Ҷомӣ бо ғояҳои худ ҷомеаи замони худро пешдастӣ кардааст. Асарҳои ӯ «Баҳористон», «Искандарнома» ва достони «Ҳафтпайкар» самти педагогӣ доранд. Ҷомӣ бо даъвати одамон ба ватандӯстӣ, дӯстии байни одамон ва ваҳдат ғояҳои олии ахлоқӣ-этикиро тараннум кардааст [18, 106].

Дар навбати худ Ҷомӣ низ дар андешаи он аст, ки ба ташаккули шахсият муҳити зистро ба инобат гирифтани аҳамияти бузург дорад. Ба ақидаи ӯ агар муҳити зисти кӯдак солим, иборат аз ахлоқҳои ҳамидаи инсонӣ, хусусан дар оила бошад, вай низ дар ҳамин рӯҳия тарбия меёбаду ба камол мерасад ва ҳамоно ахлоқи ҳаמידаро ҳангоми ба воқеа расидан низ ба худ мегирад. Дар фарқият аз Саъдӣ Абдурахмони Ҷомӣ роли модарро чун нигоҳдорандаи оташ дар хонадон нисбат ба фароҳам овардани муҳити солими ахлоқӣ-психологӣ муҳим меҳисобад. Занро ӯ дар мақоми паст намегузорад, ҳарчанд дар замони ӯ низ мақому манзалати зан аз мард дар поён меистод. Чуноне ки медонем, шоира Озод дар тарбияи шахсияти алломаи бузург Бобочон Ғафуров ҳамчун модар нақши бузургро бозидааст.

Аҳмади Дониш – мутафаккир ва донишманди бузурги Шарқ дар андешаҳои худ нисбат ба тарбияи кӯдак ғояи эҳтиром ба шахсияти кӯдакро муҳим ҳисобидааст. Эҳтироми калонсолон аз ҷониби хурдсолон, гӯш кардани онҳо маънои онро надорад, ки ба шахсияти кӯдак фишор оварда шавад, то ки гуфтаҳои онҳоро кӯдакон бечунучаро иҷро намоянд. Волидон ба фарзандони худ набояд чун ба моликияти шахсии худ муомилаву рафтор кунанд. Аҳмади Дониш ҷонибдори муносибати

оқилонаи волидону фарзандон аст. Қарзи муқаддаси ҳар як падару модар он аст, ки нисбат ба ҷомеа мақоми арзанда пайдо кардани фарзандони худ кӯмак намоянд.

Дар як вақт ба муносибати Аҳмади Дониш оид ба занони мусулмони қарни XIX бояд эътибор дод. Дар ин ҷода нахустин сафари Аҳмади Дониш ба Санкт-Петербурги Русия нақши басо муҳим бозидааст. Ӯ ба зебоиҳои меъмории ин шаҳр баҳои баланд дода, аз кушода будани рӯйи занони рус қоиладар мешавад. Аҳмади Дониш ҷонибдори соҳибҳуқуқии занони Шарқ, шинохту эътирофи онҳо чун шахсият баромад кардааст. Зеро, маҳз ин омил нақши занро дар оила, иштироки ҷаҳлонаи ӯро дар тарбияи фарзанди ба дунё овардааш баланд бардошта метавонад.

Гуфтан мумкин аст, ки назари Дониш бо ғояҳои равшанфикрони франсуз – эҳтиром ба ҳуқуқҳои табиӣ инсон, назарияи инсонии табиӣ ва тарбияи озоди ӯ ва андешаҳои Жан Жак Руссо мувофиқат мекунад.

Файласуфи шинохта, олим-энциклопедисти Шарқи Наздик ва Миёна Ҷалолиддини Давонӣ дар деҳаи Давон, наздикии шаҳри Қозаруни Эрон соли 1427 ба дунё омадааст. Падараш инсонии соҳибмаърифати замони худ буд. Биноан дар ниҳоди фарзанди хеш шавқу завқро ба донишандӯзӣ бедор карда, барояш тамоми шароитҳои мусоидро фароҳам овардааст [4, 28]. Ҷалолиддини Давонӣ ба камолоти илмӣ замони худ расида, дар рушди илму фарҳанг ҳиссаи босазо гузоштааст. Тавре сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ӯ дар бисёр ҷанбаҳои илм аз ҷумла, фалсафаю этика, диншиносӣ ҳуқуқ ва математика таҳқиқоти зиёд бурдааст.

Эҷодиёти Давонӣ дар қарни XV маъруфияти баланд дошт, ки дар омӯзиши бисёр аз илмҳои замонаш чун дастур истифода мебарданд. Давонӣ соҳиби зиёда аз 100 тафсир аст, ки қисми зиёди он то ба мо омада расидааст, ки дар бисёр китобхонаву осорхонаҳо нигоҳ дошта мешаванд. Байни онҳо маъруфтаринаш «Ахлоқи Давонӣ» маҳсуб меёбад. Ин асар байни халқҳои Шарқ маъруфияти зиёд дошт. Як далел овардан басанда

аст, ки мударрисони мадрасаҳо солиёни зиёд онро чун нахустин китоби таълимӣ истифода мебурданд. Ин асар борҳо аз ҷониби хаттотони гуногун рӯйнавис шудааст. Арзиши ин асар дар он махсуб мегардад, ки дар асар дар бораи инсон, хунару маҳорат, ахлоқи ӯ ва таълиму тарбияи насли ҷавон андешаҳои бикр баён шудааст.

Тавре олим зикр менамояд, кӯдак танҳо дар натиҷаи таълиму тарбия метавонад соҳиби ахлоқи ҳамида гардад. Бинобар он тарбияи кӯдакро ҳарчӣ барвақттар оғоз намудан лозим аст. Вай огоҳ мекунад, ки шугли тарбия кори басо пурмасъулият аст, ки ба он эҳтиёткорона муносибат карда, ба хатой роҳ додан лозим нест. Давонӣ ба ин маънӣ менависад: Дили кӯдак монанди тахтаи кандакорӣ аст, ки бе меҳнат ба сурати оддӣ табдил намеёбад [4, 35].

Ин мутафаккир нақши муҳими оиларо дар тарбияи кӯдак, хоса ташаккули ахлокро дар ниҳоди ӯ қайд карда, ҳамзамон вазифаи волидонро дар ин самт муайян кардааст. Волидон кӯдаконро нахуст бояд ба азхудкунии меъёрҳои оддии рафтор – таҳаммулпазирӣ, риояи қоидаи истеъмоли таъом, масъули рафторҳои худ будан ва ғайра раҳнамун созанд.

Файласуф Ризоуддин ибни Фаҳриддин дар китоби худ «Оила» мефармояд: «Тарбияи кӯдак на бо хислатҳои манфӣ, дағалӣ, балки бо таҳаммулу истодагарӣ, хубӣ, шафқат ва дақиқӣ ба ҷо оварда шавад. Дар ин ҳолат тарбиятгар ба кӯдак на чун бо махлуқоти бешуур муносибат кунад. Кӯдаки ҳанӯз неку бадро фарқ намекардари беназорат гузоштан хатой азим аст. Вайро бояд байни саҳтгириву мулоиматӣ ва адолат тарбия намуд» [153, 12].

Биной, Восифӣ, Сайидои Насафӣ, Ҳилолӣ дар заминаи педагогикаи халқӣ ва асарҳои педагогии гузаштагонӣ худ оид ба қимати педагогии суҳан ва аҳамияти дар муносибат ба дигарон пеша сохтани ростӣ, сабру таҳаммул ва қаноатпешагӣ, қимати дар бачагон тарбия намудани тавозуъ ва қараму саховат, зарари дар ниҳоди тарбиягирандагон

ташаккул ёфтани баднафсӣ, пурхӯрӣ, бахилӣ ва амсоли инҳо як қатор фикрҳои пурқиммати педагогӣ баён намудаанд.

Дар осори адабии Унсурулмаолии Кайковус, Абу Наср ал Форобӣ, Абу Али ибни Сино, Ал Хоразмӣ, Насриддини Тусӣ, Мавлоно Чалолиддини Балхӣ, Имом Ғазолӣ, Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нӯъмон ибни Собит роҷеъ ба масъалаи тарбияи насли навраси дорои ахлоқи ҳамида фикрҳои ҷолибу тоза пешниҳод шудааст.

Дар маркази таълимоти иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсии Абу Наср ал Форобӣ масъалаи инкишофи ҳаматарафаи шахсият, роҳҳо ва воситаҳои ноил шудан ба хушбахтӣ, накукорӣ қарор дорад, ки ин аз асосҳои баланди ҷаҳонбинии инсондӯстонаи ӯ дарак медиҳад. Маҳз ҳамин ғояҳо асоси мазмуни ақидаҳои Форобиро оид ба тарбия, такмил додани шахсият ва мавқеи ӯро дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Барои ҳамин ӯро яке аз асосгузори педагогикаи пешқадами асри миёнаи Шарқ ҳисоб мекунанд.

Гарчанде ки Абурайҳони Берунӣ оид ба педагогика ягон таълифоти махсус анҷом намода бошад ҳам, вале дар ҳар як асари ӯ оид ба тарбия, таълим, маънавиёту ахлоқ маълумот пайдо намудан мумкин аст.

Дар осори илмии Берунӣ чунин масъалаҳои ахлоқ ба монанди шараф, кадрӣ манзалати инсон, некию бадӣ, ҳақиқатгӯию покҷидонӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Ин олими барҷаста таъкид кардааст, ки шахсияти одами ҷавон дар ҷараёни тарбия дар меҳнат ташаккул меёбад, ки танҳо меҳнати ҳақиқӣ дар инсон сифатҳои баланди инсониро ташаккул медиҳад.

Ҳамзамони Берунӣ, олими барҷастаи асри миёна Абӯ Алӣ ибн Сино дар масъалаи таълиму тарбия худро ҳамчун донишманди нозукбини рӯҳи кӯдакон муаррифӣ намудааст. Ба ақидаи Абӯ Алӣ ибн Сино ҷараёни тарбиявиро ягонагии тарбияи фикрӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, зебоипарастӣ ва меҳнатӣ ташкил медиҳад. Ӯ идеяи ташкили таълиму тарбияи коллективона дар мактабро пеш гузоштааст.

Абӯ Али ибни Сино методҳои тарбияро таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки аз ҳама воситаи хуби тарбия ин бо кӯдак яка ба яка будан, бо ӯ дар танҳои оромона, бе овози баланд, бе поймол кардани шахсияти ӯ ва бо овардани мисолҳои ибратомӯз сӯҳбат намудан лозим аст. Ибни Сино чунин мафҳумҳои фалсафиро ба монанди накукорӣ, бадӣ, хоксорӣ, ахлоқнокӣ, ироданокӣ маънидод намудааст. Дар эҷодиёти ӯ масъалаи тарбияи ахлоқӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд.

Ба ақидаи Абӯалӣ ибни Сино тарбияи ахлоқӣ дар сурати машқ намудани хислатҳои накукорӣ муяссар мешавад, ки дар байни онҳо худдорӣ, далерӣ, хирадмандӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад.

Дар масъалаи тарбияи насли ҷавон ақидаҳои панду ахлоқии Насриддини Тусӣ хеле ҷолиб мебошад. Ӯ таъкид намуда буд, ки тарбияи насли наврас аз бисёр ҷиҳат ба инкишофи санъати омузгорӣ вобаста мебошад, ки ин дар сурати аз тарафи омӯзгор аз худ намудани асосҳои илмҳои гуногун ва ба даст овардани таҷрибаи ҳаёти муяссар мешавад. Насриддини Тусӣ нисбат ба омӯзгор чунин талаботҳоро ба миён гузоштааст: маҳорати ташкил намудани баҳс, ки исботи раднашавандаро дар худ доро бошад; ҳис намудани боварии чуқур дар бораи он чизе, ки дар борааш гуфта мешавад; нутқӣ хеле хуб; мантиқан баён намудани маводи таълимӣ.

Мир Сайид Алиии Ҳамадонӣ исбот намудааст, ки таълим ва тарбия воситаи муҳими ташкили ҳаёти бошуурунаи ғаъолияти инсон ба ҳисоб меравад, зеро ки танҳо маълумот ва тарбия имконият фароҳам меоварад, ки ҳаёти одамон, ба мақсад мувофиқ ва хушбахтонаю шавқовару пурмазмун гардад. Ақидаҳои педагогии Мир Сайид Алиии Ҳамадонӣ ҳамчун намунаи такмилёбии ахлоқӣ ва ганигардонии ҳаёти ақлонии халқҳои қадимаи Шарқ хизмат намудаанд.

Дар ҳаёти маънавии мардуми Шарқ ҷараёни динии тасаввуф нақши муҳим бозидааст. Асосгузори таълимоти тасаввуф дар Осиёи Марказӣ солҳои пешин Юсуф Ҳамадонӣ буд. Яке аз намояндагони ин ҷараён Хоҷа Аҳмад Яссавӣ дар шеърҳои худ одамонро ба сабр, меҳнати ҳалол,

мунису ғамхор будан, дар муносибати инсонӣ поквичдон будан даъват намуда, сарватманд будани одамонро маҳкум менамуд. Таълимоти Яссави мактаби бузурги ба худ хоси усули амалии ба даст овардани такмилдиҳии ахлоқ ба воситаи худтанзимкунии ҷисми худ мебошад, ки дар давоми садсолаҳои зиёд манбаи маънавиёт ба ҳисоб рафта, дар садсолаҳои минбаъда ба чараёни тасаввуф самти навро кушод.

Начимидини Кубро яке аз тарғибгарони эътиқодманди арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ буд. Ин мутафаккир дар зиёда аз 10 рисолаи худ ӯ чунин таълимотро пешниҳод кардааст: сидқан тавба кардан, маҳорати худдорӣ карда тавонистан аз васваса, аз баҳри масъалаҳои майда чуйдаи ҳаёт баромадан, тоқатнок будан, ба он чи ки тақдир додаст қаноат намудан, ҳама вақт рафтори худро ба шариат мувофиқ кунонидан ва ғайра.

Баҳоваддини Нақшбанд яке аз барҷастатарин намояндаи бонуфузи чараёни тасаввуф, асосгузори мактаби «Нақшбандия» мебошад. Асоси таълимоти «Нақшбандия»-ро зиндагии оддӣ хоксоронаи бе исрофкорӣ ва ба меҳнати доимии ҷисмонӣ машғул шудан ташкил менамояд. Таълимоти «Нақшбандия» дар давоми садсолаҳо дар бисёр мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Наздик ба таври васеъ паҳн гардида буд.

Дар масъалаи тарбияи инсонӣ нексиришту оқил фаъолияти пурсамари эҷодии Мирзо Абдуқодири Бедилро қайд кардан ба маврид аст. Ӯ абадияти табиат ва ягонагии рӯҳу олами моддиро таъкид карда буд. Дар таълимоти худ ӯ ақидаро дар бораи он ки ашӯҳо ва ҳодисаҳо ба якдигар алоқаманданд ва олам ҳамеша дар ҳолати доимо тағйирёбандагӣ қарор дорад, инкишоф додаст. Махсусан ақидаҳои ҷамъиятӣ-сиёсии ӯ аҳамияти бузурги таърихӣ доранд. Мирзо Абдуқодири Бедил дар шеърҳои худ озодии шахс, шахсият ва хиради инсониро арҷгузори намуда, баъзе доғмаҳои диниро зерӣ танқид мегирифт. Ақидаҳои фалсафии Бедил ба ташаккули минбаъдаи ақидаҳои пешқадами фалсафӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсии Осиёи Марказӣ таъсири бузург расониданд.

Яке аз барҷастатарин намояндаи чараёни тасаввуф Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мебошад, ки то ба имрӯз аз осори ӯ «Маснавии

маънавӣ», «Девони кабир», «Фиҳӣ мо фиҳӣ», «Мактубот», «Маҷолиси сабъа» боқӣ мондааст. Махсусан «Маснавии маънавӣ»-ро мутолиа намуда, кас ба хулосае меояд, ки ӯ ба сифати омӯзгор намоён мешавад, омӯзгоре рӯҳонӣ, миллӣ ва инсонӣ.

Дар «Маснавӣ» ҳазорон-ҳазор нуктаи ирфонӣ, инсонӣ, ҳикматӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, равоншиносӣ, таърихӣ, сиёсӣ, динӣ, иҷтимоӣ ва ғайра мавҷуд аст, ки аз дониш ва биниши густурдаи ӯ гувоҳӣ медиҳанд. Дар таълимоти Ҷалолиддини Балхӣ кашфиёти беҳамтои мероси маданӣ ва маънавӣ мавҷуд мебошад, ки манбаъи дониш ва хусусиятҳои беҳамтои ахлоқию зебогиро дар тӯли асрҳо нигоҳ дошта, ҳамчун хотираи абадзиндаи замони худ боқӣ мемонад. Дар ҳақиқат таълимоти ин мутафаккири нуктасанҷ гуногунмазмуну гуногунҷабҳа буда, дар онҳо паҳлӯҳои серчилои ҳаёти зисти инсонӣ, андешаҳои хиради ақлӣ, тафаккури маънавӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маданӣ бо ҷаҳонбинии хос инъикос гардидааст.

Дар осори фалсафии шайх Аттор, Ғазолӣ ва Саноӣю Низомии Ганҷавӣ низ ба масъалаи тарбияи инсонӣ комили дорои сифатҳои амидаи инсонӣ эътибори махсус дода шудааст. Онҳо низ чунин сифатҳои неки инсонӣ ба монанди қаноатпешагӣ, хоксорию фурутанӣ, накукорӣ, хайрхоҳӣ, адолатпешагӣ барин сифатҳои ахлоқӣ неки инсониро дар эҷодиёти худ бо далелҳои асоснок ба қалам додаанд.

Охири садаи духазорум ба фаъолияти пурсамари бисёре аз шоиру нависандагон, ходимони маориф дар Тоҷикистон рост меояд, ки онҳо дар инкишрфи минбаъдаи фарҳанг, маориф, илм ва санъат саҳми босазои худро гузаштаанд. Инҳо Садриддин Айнӣ, Саидризо Ализода, Абдулло Авлонӣ, Мунаввар Қори, Фуркат, Завқӣ, Махмудхоча Бехбудӣ. Абдурауф Фитрат ва дигарон мебошанд. Дар байни онҳо С. Айнӣ яке аз барҷастатарин намояндаи фарҳанги халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Ӯ муаллифи як қатор китобҳои дарсӣ ба забони тоҷикӣ буда, ҳамзамон дар таълифи китобҳои дарсӣ барои синфҳои

ибтидой ва мактаби миёна ширкат варзидааст. «Тағти-ул-Қуръон», «Ҳидояти динӣ», «Тарбияи ҷавонон» аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Китоби «Духтарбача ё Холида» барои илми педагогика аҳамияти калон дорад, чунки дар он оид ба таълиму тарбияи насли наврас барои ҳамон замон ақидаҳои педагогии нав ба миён гузошта шудааст.

Дар байни асарҳои Айнӣ «Мактаби кӯҳна» ҷойи махсусро ишғол менамояд, ки дар он масъалаҳои муҳими назария ва таърихи педагогика кушода дода шудааст. Ҳаёт ва фаъолияти Садриддин Айнӣ барои ҷавонон ибратомӯз буда, дар тарбия ва ташаккули шахсияти ҷавонон таъсири бузурги тарбиявӣ мерасонад.

Имрӯз олимони тоҷик дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ тадқиқотҳои арзишмандро анҷом дода истодаанд, ки ин имконият медиҳад, насли наврас ба тарзи зиндагии ибратомӯзи гузаштагони хеш хубтар ошноӣ пайдо кунад. Дар баробари ин, ба он ноил шудан даркор, ки ҳаёти ибратомӯзи гузаштагони хеш насли наврасро барои анҷоми корҳои неку шоиста ҳидоят намояд.

Чӣ тавре ки мебинем, тарбия аз рӯзи пайдоиши ҷамъияти инсонӣ арзи ҳастӣ намуда, бо халқ баробар такмилу рушд ёфтааст. Фарзанди инсон табиатан аз рӯзи таваллудаш ба дастгириву ғамхорӣ мӯхтоҷ буда, ба ҳеҷ коре қобил нест, танҳо ғамхории оила, калонсолон, ки бе он ҳаёт бурда наметавонад, воридшавии ӯро ба ҷомеа таъмин месозад. Кӯдакон ба воя расида, ҷои насли калонсолро ишғол мекунанд. Насли калонсол бошад, зимнан қувваи истеҳсолии худро аз даст дода, кори худро ба насли ҷавон медиҳад.

Барои он, ки насли ҷавон вориси арзандаи насли пешин гардад, вай бояд яроқи таҷрибаро дар истеҳсоли арзишҳои моддӣ ва маҳорати меҳнат ба кор дарорад. Дар навбати худ насли ҷавон аз калонсолон таҷриба андӯхта, дар рушди ҷомеа саҳми калон мегузорад.

Насли ҷавон аз оғози фаъолияти зиндагонии худ ба таҷрибаи малакаи меҳнатии омӯхташудае, ки насли пешин дар зиндагонии худ ҳосил кардаанд, таъя мекунанд. Бинобар ин азхудкунии таълимоти

муосири эттикӣ, қонуну меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда, басо муҳим мебошад. Ин амал аз лиҳози воридшавии ҷавонон ба ҷомеа низ ниҳоят муҳим аст. Аз ҷониби дигар насли ҷавони ба ҳаёти ҷамъиятӣ воридшаванда барои азхудкунии таҷрибаи ҳаётии насли калонсол бояд чараёни такмилёфтаву қонуни онро омӯзад. Ин чараён баробари бо соҳиб шудани таҷрибаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ, малакаи меҳнат, илм ва техника ва мероси маънавӣ насли наврасро ба натиҷаҳои муайяни бо таърихи гузаштаи инсоният марбут оварда мерасонад. Аз ин рӯ, тарбияи насли наврас ва рушди онҳо аз шахси алоҳида хоҳишу иродаи одамон вобаста нест. Ҳамзамон, тарбияи насли наврас зухуроти пешакӣ муқарраршуда набуда, балки қонуни воқеии рушди ҷамъиятӣ аст.

Татбиқи амалии ин раванди мураккаб, аниқтараш вақте насли калонсол дар давраи муайяни рушди таърихӣ арзишҳои андӯхтаашро ба дигар насл медиҳаду насли ҷавон онро қабул ва аз худ мекунад, дар ин ҳолат иштироки фаъолонаи оила зарур мегардад. Зеро, оила ба кӯдак таъсири мусбат мерасонад, вайро ба муҳити зиндагӣ одат мекунонад.

Оила ячейкаи ибтидоии ҷамъият аст. Вай соҳиби тамоми имкониятҳо барои ҳалли вазифаҳои тарбияи насли наврас мебошад. Ин ҷо рушди ҷисмониву маънавии кӯдакон чараён мегирад.

Тарбияи оилавӣ ин ташаккулёбии нахустин тасаввурот дар бораи ҳаёт, характери одамон, корҳои ӯ, тарбияи одатҳои мусбӣ дар ниҳоди кӯдак мебошад. Бисёре аз малакаву одатҳои хуб, аз ҷумла, тарзи худхизматрасонӣ, риояи меъёрҳои гигиенӣ, иҷрои вазифаҳои осоне, ки ба синну соли кӯдакон мувофиқ аст, аз хурдсолӣ пайдо мешаванд. Дар ҷомеа бошад, тарбияи кӯдакон на танҳо кори шахсии волидон, балки вазифаи ҷомеа аст. Маълум, ки арзиши инсон аз мақоми ӯ дар ҷомеа муайян карда мешавад, ки он дар навбати худ бо тарбияи вай вобаста мебоша. Аз ин рӯ, бо камоли боварӣ гуфта метавонем, ки волидон тарбиятгари асосии фарзандони худ ҳастанд ва таъсири оила ба кӯдакон ҳамон вақт самаранок мегардад, ки агар барои тарбияи муваффақонаи ӯ шароити мусоид фароҳам овард шавад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ба ҳамагон, аз ҷумла падару модарон омӯзонидани илми педагогика фаро расидааст. Фаъолияти педагогиро дар оила ва дар муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ ҷиҳати ба камолоти маънавӣ расонидани насли наврас ташкил дода, дар ин замина ташаккули сифатҳои ақлонию меҳнатдӯстӣ, покии маънавӣ, азхудкунии малакаҳои эстетикиву зебопарастиро бояд таъмин бахшид.

Насли навраси ба ҳаёт нав воридшаванда бо сохтори тӯли солҳо ба вучуд омада – давлату ҳуқуқ, ғояҳои сиёсӣ, этика, санъат, фалсафа, дин ва дигар зухуроти ҷамъиятӣ дучор меояд. Маҳз дар ин сохтори мураккаби муносибатҳои ҷамъиятӣ насли наврас тавассути тарбия талаботи зарурии ҷомеа, ғояи муайян, камолоти сиёсиву этикӣ, эътиқод, ҳамчунин қонунҳои ҳаёти ҷамъиятиро аз худ мекунад. Фаъолияти амалии педагогӣ бояд ба татбиқи маҳз ин арзишҳои муҳим равона карда шаванд. Дар акси ҳол кӯдак дар оила тавлид ёфта, чун шахс дар ҷомеа ва коллективи меҳнатӣ ташаккул намеёбад.

Барои он ки кӯдак тарбияи солим гирад, чараҳои тарбияро дар оила бояд дар асосҳои фарҳанги педагогӣ ба роҳ монд. Фарҳанги педагогӣ тарбияи кӯдак дар асоси истифодаи донишҳои классикии муосири педагогӣ бо ба иноватгирӣ талаботи замони муосир мебошад.

Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, бисёре аз волидон одамони соҳибмаълумоту соҳибмаърифатанд. Вале зумрае аз онҳо дониши педагогиву психологӣ надоранд. Ин ҳолат зарурати тарбияи фарҳанги педагогии онҳоро ба миён меорад. Дар ин ради фарҳанги педагогӣ худ аз худ ба вучуд намеояд. Онро метавон тавассути машғулиятҳои ҷиддӣ, ҷустуҷӯву омӯзиш ва таҷрибадорӣ ноил шуд. Дар ин ҳолат фаъолияти мактаб, муассисаҳои томактабиву берунамектабӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад.

Тавре мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, кӯдак дар 2-3-солагии метавонад зарурати фикру талаботи худро фаҳмо изҳор дорад. Дар ин синну сол вай чизи ба назар расида ё фаҳмидаашро дархост мекунад

ва онро бодикқат меомӯзад. Кӯдакони хурдсолро ба чизе нигоҳ кардан кайфият мебахшад. Онҳо мекӯшанд, ки ба моҳияти он чизҳои зебову рӯшан бирасанд.

Халқи моро анъанаи миллист, ки баъди дурии дарозмуддат аз ҳолу аҳволи якдигар гарму ҷӯшон пурсон шаванд, ки яке аз хусусиятҳои фарҳанги педагогии миллист. Тақлиди кӯдакони хурдсол ба калонсолон натиҷаи тарбияи оилавист. Модарони аз илми педагогика бохабар ба фарзандони худ эҳтироми арзишҳои миллиро меомӯзонанд. Онҳо дар бораи одамони бузург, ки аз байни халқи оддӣ баромадаанд, нақл мекунанд. Ҳар халқ хӯлқу хислати худро дорад, ҳар оила хусусиятҳои хоси худро дорост. Ҳокимони боадолат, соҳибкорони бовичдон, намояндагони дин, ҳунармандони соҳибзавқ, олимони хусусиятҳои миллии халқҳои тоҷикро муаррифкунанда предмети андӯхти дониш бо кӯдаконанд.

Ҳар падару модар мекӯшад, ки фарзанди худро боодоб, хоксору поквичдон ба воя расонад. Дар кӯдакон тарбияи хоксориву фозилӣ истифодаи афкори хирадмандонаи олимони бузург аҳамияти калон дорад. Барои мисол гуфтаҳои аллома Абӯалӣ Ибни Синоро дар бораи тарбияи кӯдак меорем. Ибни Сино намунаи барҷастаи хоксорию фозилӣ буд. Ӯ дар баробари дар аксари илмҳои замони худ, кашфиётҳои нодири илмӣ намудан, инчунин дар ҷодаи таълиму тарбия низ фикрҳои ҷолибе баён дошта, ҳамзамон, ин ҳамаро кам пиндоштааст. Ибни Сино ҳавобаландию ғурур, аз ҳад зиёд баҳо додан ба дониш худро сифатҳои пасти одамӣ ҳисобидааст. Бино ба ақидаи ӯ кӯдак ҳанӯз аз хурдӣ бояд одатҳои манфиатоварро омӯзад, ки ин имкон медиҳад барои ташаккули хислати ӯ заминаи мустаҳкам фароҳам оварад.

Ибни Сино роҳҳои гуногуну самараноки тарбияи кӯдакро нишон медиҳад, ки онҳо ба солимии ҷисмивониву ақлӣ ва рӯҳии кӯдак мусоидат мекунанд. Ӯ муҳимияти ин усулро дар ҷараёни тарбия чун мисоли шахси қайд мекунад. Умқи андешаҳои ӯро дар бораи тарбияи оилавӣ андешаҳои зерин тасдиқ мекунад: «Ба оромтабиат будани кӯдак

диққати махсус додан лозим аст, ки ба он метавон бо роҳи эҳтиёт кардан аз саҳт тарсидан, хафа кардан ва бедорхобӣ ноил шуд. Барои ба кӯдак додани чизи дилхоашро, ки зарар надорад, ҳама вақт бояд омода буда, чизи бад медидаашро аз назараш бояд дур кард. Ин бо ду сабаб ғоидаовар аст. Якум, ин амал ба рӯҳияи кӯдак таъсири мусбӣ мерасонад, аниқтараш аз хурдӣ бо хулқу хислати нек ба воя расида, оянда ба ин гуна хислат одат мекунад. Дуюм, ба ҷисми ӯ манфиат мебахшад. Зеро ҳӯи бад дар натиҷаи вайроншавии миҷоз ҳосил мешавад. Аз ин рӯ, агар ҳӯи бад ба кӯдак одат шавад, вай аз организм моддаҳои ба ташаккулёбии хислат мусоидаткунандаро берун месозад. Масалан, ҳашм саҳт мешиканад, андӯҳ саҳт заифу лоғар месозад, мдорро аз тан меронаду хислат ба рутубат табдил меёбад. Дар ҳолати мӯътадил будани хислату рӯҳ ҷисм низ солим мешавад» [63, 88].

Абуалӣ ибни Сино дар андешаҳои илмӣ-педагогии худ ба тарбияи оилавӣ эътибори махсус медиҳад. Ин тасодуфӣ нест, зеро ҷомеа ва оила аз ҳамдигар ҷудонашавандаанд. Дар пандномаи «Тадбир-ул-манзил» Сино як боби калонро ба тарбияи оилавӣ бахшидааст. Олим дар ин асари худ нишон медиҳад, ки байни мавҷудоти олам аз ҳама боақлтаринаш инсон аст. Зеро вай аз рӯи ақл рафтор карда, ба фарқи неку бад мерасад. Ибни Сино дар ин асари худ тамоми ҷанбаҳои тарбияи оилавиرو баррасӣ мекунад. Ба сардори оила ӯ талаботи калон пешниҳод мекунад. Вай таълим медиҳад, ки тарбияи оилавӣ чи аз ҷиҳати амалию чи назариявӣ бояд хуб бошад. Агар сардори оила бетачрибагиву беқобилиятӣ зоҳир кунад, наметавонад аъзои оиларо хуб тарбия кунад, ки ба оқибатҳои нохуш оварда мерасонад.

Тавре таҳқиқоти мо нишон медиҳад, дар вилояти Суғд оилаҳои намунавию соҳибтаҷрибаи ба гуфтаҳои болоӣ мувофиқ зиёданд. Аз ҷумла, ба ин зумра оилаҳои Абдурауф Бобочонов, Усмонхоҷа Аҳмадхоҷаев, Камолҷон Ғайзиев, Мамадҷусуф Ҳайтов, Анварҷон Аҳмадов аз ҷамоати Ёваи ноҳияи Б. Ғафуров, оилаи омӯзгори пешқадам аз деҳаи Лакати шаҳри Истаравшан Абдучаббор Почоев, оилаҳои

деҳқонони оддӣ Абдуҳамид Очилов, Юлдошбой Ҳакимов, Иномҷон Эргашев, Очилбой Тоҷибоев, Рӯзибой Ҳасанов, Каримҷон Мӯъминов, Ёринбой Бозоров, Аҳмад Раҳмонов аз ноҳияи Спитамен, Ваҳҳоб Набиев, Ҳусейнҷон Раҳимҷонов аз деҳаи Хитойрезаи ноҳияи Ҷ. Расулов мисол шуда метавонанд. Таҷрибаи онҳо дар тарбияи фарзандон дар боби навбатии диссертатсия ба таври муфасссал оварда мешавад.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки оилаҳои муосир бо ҷомеаи имрӯза ҳамбастагии зиҷ доранд. Беҳдошти зиндагии мардум аз лиҳози фарҳангию иқтисодӣ дар шаҳрҳо ва шароити зиндагӣ дар маҷмӯъ, болоравии сатҳу сифати моддию маданияи халқ ба тарбияи насли наврас таъсири хуб расонида истодааст. Ҳадаф ва муҳтавои тарбияи оилавӣ тавре таҳқиқот собит месозад, дар маҷмӯъ дар минтақа як андоза аз ҳамдигар фарқ дорад. Ин фарқиятҳо аз ҳисоби хусусиятҳои миллӣ, тарзи ҳаёти халқҳо, анъанаҳои онҳо, омилҳои демографию ҷамъиятӣ ва рушди маҳаллӣ аст. Ин омилҳо дар навбати худ сабабгори рушди гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодии халқу миллатҳо дар ҷумҳурий гардидааст. Дар ин самт таъсири урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ басо калон аст. Масалан, яке аз хусусиятҳои оилаҳои мардуми тоҷик. бисёрфарзандӣ аст. Дар ин давраи рушд гурӯҳи дуҷуми оила арзи ҳастӣ кардааст, ки тарзи зиндагии замони навро пеша кардаанд. Аммо, тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳад, тарбияи кӯдакон назар ба оилаҳои серфарзанд дар оилаҳои камфарзанд барои ин кабил падару модарон гӯё ки осон аст. Дар оилаҳои серфарзанд падару модар бо ҷамъи фарзандонашон дӯсту тифоқ зиндагӣ мекунанд ва фарзандони калонӣ ба нигоҳубини фарзандони хурдсолтар машғул мешаванд, ки ин яке аз анъанаҳои қадимаи халқи тоҷик маҳсуб доништа мешавад. Аммо дар шароити кунунӣ серфарзандӣ боз баъзе мушкилотро низ пеш меорад.

Барои омӯзиши чуқури масъалаи мазкур мо бо як қатор оилаҳои вилояти Суғд ҳамсуҳбат шудем. Барои мисол тафсилоти яке аз онҳоро ин ҷо меорем. Мо ба сокини Ҷамоати деҳоти Ёваи ноҳияи Бобочон Ғафуров Ҳурматой Бобочоноваи 93-сола бо саволҳои зерин муроҷиат кардем:

– мегӯянд, ки тарбия дар оилаҳои серфарзанд басо мушкил мебошад. Оё ин дуруст аст?

– синнам ба 93 расидааст. Ҳафт фарзанд 2 писару 5 духтар дорам. Бо писари калонӣ Абдурауф зиндагӣамон якҷоя аст. Нӯҳ фарзанди ӯро ба воя расонидам. Бачагон аз волидонашон дида бештар бо ман мешаванд. Аммо ман он вақтҳо душвориро ҳис намекардам. Мушкилӣ то ба воя расидану ёрдамчии асил шудани писари калониам буд. Аммо замонаҳо дигар шуданд. Зиндагӣ ба оилаҳои серфарзанд басо вазнин шуд. Хӯронидану пӯшонидан, тарбия кардан ва соҳибмаълумот намудан мушкил гардидааст. Бинобар он ба оилаҳои ҷавон зарур аст, ки бобати теъдоди фарзанд андеша кунанд ва фарзандонро бояд дар руҳияи ахлоқи неки инсонӣ тарбияи намоянд. Дар ин бора мо ба падару модарон бо чунин савол муроҷиат намудем:

Савол: – Шумо мегӯед, ки нисфи ташвишҳои волидонро сабук месозанд. Оё модар метавонад, масалан тамоми ташвишҳои бародари хурдии оиларо ба дӯши хоҳари калонӣ вогузорад?

Ҷавоб: – Албатта, не. Агар модарон фаъолияти меҳнативу бозии кӯдаконро назорат набаранд мурод ҳосил намешавад. Зеро байни бачагон метавонанд баҳсу ҷанҷолу нофаҳмӣ ба вучуд ояд. Барои он ки ин гуна ҳолат ба вучуд наояд, модарон бояд рафтори фарзандони худро назорат баранд. Дар ҳолатҳои зарурӣ ба онҳо маслиҳат доданаш лозим аст. Аксари фарзандони калони оила хурдсолонро бо баҳонаи ин ё он корро иҷро накарданашон ё дар муҳлати муқарраршуда иҷро карда натавонишанашон гоҳо хафа мекунанд. Дар ин гуна ҳолат модар бояд ҳодисаро пешгирӣ намояд. Бо мулоимат ба фарзандони калонӣ фаҳмонад, ки хурдсолонро хафа кардан асло мумкин нест. Вақте онҳо ба воя мерасанд, фармудаҳоро зуд ва дар ҳолати муқарраршуда иҷро хоҳанд кард. Агар хурдсолони оила якравӣро ҷанҷол кунанд, ба онҳо фаҳмонидан лозим аст, ки хурдсол бояд ба гапи аз ҳудаш калон гӯш кунадва агар гӯш накунад, рафтораш беодобона аст. Ҳамин тариқ,

онҳоро адаб омӯхтан лозим мебошад. Ҳамзамон, калонсолони оила бояд рафтори кӯдаконро назорат баранд.

Аз гуфтаҳои болоӣ маълум мегардад, ки дар оила кӯдакон аз хурдсолӣ ба ҳаёти хурди ҷамъиятӣ-оилавӣ одат карда, таҷрибаи муоширатро меомӯзанд. Агар дар оила бачаҳои хурдсолу ба воя расида бошанд, байни онҳо бояд муҳаббату дӯстиро ҷорӣ бояд сохт. Ҳаёти оилавӣ ба кудакон нишон медиҳад, ки дар муносибати инсонӣ сифатҳои шахсии худро ташаккул диҳанд. Дар оилаҳои камфарзанд назар ба оилаҳои серфарзанд барои фарогирии бачагон бо тарбияи нисбатан сифатноку ҳамаҷониба (албатта, дар ҳолати волидон соҳиби фарҳанги педагогӣ будан) шароити мусоидтар фароҳам оварда мешавад.

Айни ҳол байни ҷавонон андешаи серфарзанд будан амри маҳол аст, ба таври васеъ паҳн шудааст. Сабаби ин, албатта, тавре дар боло зикраш рафт, пеш аз ҳама дар шароити вазнини иқтисодист. Қисме аз онҳо чунин меҳисобанд, ки шакли ояндаи оиладорӣ дар ҷумҳурӣ камфарзандӣ аст, ки боадолатона мегӯянд. Ин иддаои худро онҳо ба ҷараёни шаҳришавии насли ҷавон ва аз лиҳози демографӣ танзими боақлонаи теъдоди оила асоснок месозад.

Дар ҳақиқат имрӯз шаҳришавии аҳоли яке аз омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба теъдоди тавлиди фарзанд дар оила маҳсуб доништа мешавад. Айни ҳол ҷумҳурии мо ҷараёни шаҳришавиро паси сар мекунад. Аммо мутобиқ бо тақсимои ҷамъиятии меҳнат аҳоли дар таносуби шумораи аҳли оила дар сатҳи пешин қарор дорад. Бинобар ин, ба ин масъала даҳолати ғаврии Ҳукумати кишвар, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, зиёиёнро ба тарзи зиндагии мардуми деҳот зарур буда, ин амал таъхирро наменвисандад. Зеро, ҳолати демографии кишвар як андоза ташвишовар аст. Пеш аз ҳама бо насли ҷавон ва оилаҳои ҷавон корҳои фаҳмондадихӣ бурдан лозим аст. Ба андешаи мо нисбат ба ин масъала дар сатҳи ҳукумати мамлакат қабули қарори дахлдор ба манфиати кор мебошад, то ки дар оянда фарзанддоршавии аз ҳад зиёд дар деҳот ба танзим дароварда шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки оила ва тарбияи оилавӣ ҳамон вақт ҷавобгӯи талаботи замони муосир мегардад, ки агар ҷомеа мушкилоти муайян сохтани муносибати онҳоро бо дигар қисматҳои тарбияи умумии инсонӣ аз нуқтаи назари илми педагогика, муайян намудани роҳҳои самараноки тақмили тарбияи оилавиرو ҳаллу фасл намояд.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои болоӣ хулоса кардан мумкин аст, ки ахлоқ чун қисми таркибии ҳаёти ҷамъиятӣ баробар бо ҷамъият, инсон дар ҳар як давраи таърихӣ рушд ёфта, тақмил меёбад.

Дар шароити мусоиди гузариши ҷамъият ба сатҳи нави тараққиёти худ фарҳанги Шарқу Ғарб ба ҳам омезиш ёфта истодаанд ва эҳёи анъана ва урфу одатҳои нав ва меъёрҳои ахлоқии умумии инсонӣ арзи ҳастӣ менамоянд. Бо як сухан дар замони ба вукӯъ пайвастанӣ дигаргунӣҳои азим дар зехну зиндагии мардум нақши оила, бешак, тамоюли болоравӣ дорад. Дар паёмади он бо итминони комил гуфта метавонем, ки масалаи мавқеи оила дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли ҷавон муҳимияти махсусро касб мекунад.

Осори мутафаккирони бузурги Шарқ нишон медиҳад, ки тарбияи насли ҷавону педагогикаи халқӣ бо анъанаҳо ва урфу одатҳои миллий пайванди ногусастанӣ доранд. Бо хулоса аз ин ҳама, дар диссертатсия ироа мегардад, ки дар шароити кунунӣ анъана ва урфу одатҳои пешқадами миллии оилавӣ ба тарбияи ахлоқии насли наврас дар оила алоқаманд аст. Инро волидону мураббӣён ва ҳуди кӯдакон чи аз нуқтаи назари азхудкуниву истифодаи усулҳо, воситаҳои тарбияи ахлоқии педагогикаи халқӣ ва чи аз мавқеи татбиқи самараноки он дар ҳаёт бояд донанд.

1.3. Ҳамоҳангсозии фаъолияти оила, мактаб дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагонӣ хурдсол бо истифода аз урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ

Вазифаи дар назди мактаб гузошташуда, яъне тарбияи рафторҳои мусбии ахлоқии хонандагон танҳо дар натиҷаи ҳамкории мактаб, оила ва аҳли ҷамъиятчиғӣ самараро хуб медиҳад.

Оила ва мактаб ҳамчун шарикони масъул ва ду қувваи тавоноии тарбиявӣ ба ҳисоб мераванд. Дар сурати муттаҳид шудани онҳо аз бисёр ҷиҳат масоили тарбияи ахлоқии насли наврас ҳаллу ҷасли худро меёбад.

Тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила - ҷараёни мураккаби иҷтимоӣ - педагогӣ буда, ба муносибатҳои дохилиоилавӣ ва истифодаи дурусти тарзу усулҳои тарбиявӣ вобастагӣ дорад.

Имконияти оилаи муосир дар тарбияи ахлоқии кӯдакон пеш аз ҳама, аз тарафи падару модарон дарк намудани зарурияти ба таври мақсадноку муназзам ба роҳ мондани қори тарбиявино талаб мекунад. Дар оила ба вуҷуд овардану муҳайё сохтани шароите, ки ба инкишофи ҳаматарафаи шахсияти кӯдакон мусоидат намоёд, хеле зарур аст.

Ҷаҳонбинӣ ва эътиқод, одат, тарзи рафтор, ҳулку атвор, ормон-асоси ҳамаи ин хусусиятҳои муҳими иҷтимоӣ-психологӣи шахсият дар оила гузошта мешавад. Дар оила кӯдакон ба муносибати қалонсолон нисбат ба ўҳдадорӣҳои дошташон, ба меҳнати онҳо ва вазъиятҳои дар оила ба амал омада шинос мешаванд. Ақидаи падару модарон ба кӯдакон ва рафтору қирдори онҳо таъсири бузург мерасонад. Ин рағбатнокии ҷамъиятии кӯдакон ва ормонҳои онҳоро ташаккул дода, ҳамзамон ба мақсадҳои ҳаётан муҳими ў таъсир мерасонанд. Кӯдакон дар оила натавонанд дарси оддӣю мушаххаси иҷтимоиро аз худ мекунанд, балки ба маҷмӯи муносибатҳои ҳамроҳ мешаванд, ки мазмуни ҳаёти ояндаи онҳоро ташкил медиҳанд.

Кӯдакон дар оила он таҷриба ва донишро меандӯзанд, ки дар оянда ба онҳо ёрӣ мерасонад, то аз ўҳдаи ҳалли масъалаҳои муҳими дар наздашон бавуҷудмада баромада тавонанд. Дар тарбияи дурусти кӯдакон масъалаи муҳим мавҷуд будани муҳити психологӣи мӯътадили оилавӣ ба шумор меравад. Тарбияи дурусти кӯдакон ба он вобастагӣ дорад, ки то чӣ андоза падару модарон ўҳдадорӣҳои хешро нисбати тарбияи кӯдакон дарк менамоянд. Муҳити маънавии оила ин ҳамдигарфаҳмии дарқорӣ ва ё сохтаву зӯракӣ дар муносибати тарафайн, қаринии падару модарон нисбат ба кӯдакон, умумияти зербино ва

зерсохтори тарбия аз бисёр ҷиҳат нисбат ба мақому вазъи оила дида, ба вазифаи иҷтимоӣ ва нақши волидайн вобастагӣ дорад

Имконияти оила дар тарбияи ахлоқии хонандагон ба муҳити баландахлоқонаю муносибати инсондӯстонаи аъзоёни оила, ба эҳтироми зан-модар ва дар он ки кӯдак шахсияти дорои эътиқод ва шавқу рағбат мебошад, вобаста аст. Дар кори тарбияи кӯдакон ҳамон оилаҳое ба муваффақият ноил мегарданд, ки падару модар ва аъзоёни оила ҷиҳати фаҳмонидани асосҳои ахлоқии ин ё он рафтору кирдор кори муназзаму босуботро ба роҳ монда, ягон рафтору кирдори кӯдакон аз назари онҳо дур намонанд.

Омӯзгорон кайҳо пай бурдаанд, ки решаи асосии тарбиянокии ахлоқӣ ва ҳам бетарбиягии кӯдакон дар оила ниҳон аст. Дар робита ба ин масъала як қатор камбудиҳоро дар тарбияи кӯдакон дида мебароем. Ин камбудиҳо, пеш аз ҳама, дар тарзи ҳаёти оила, дар хусусиятҳои махсуси алоқаи байниҳамдигарии аъзоёни он ва ниҳоят дар хусусияти манфии ҳар як аъзои оила ва ё яке аз онҳо зоҳир мешавад.

Дар даврони истиқлолият Тоҷикистон аз як кишвари қафомонда ба кишвари пешқадам табдил ёфт. Аз нуқтаи назари таърих ин, албатта, муддати кӯтоҳ аст. Камбудиҳои алоҳидае, ки мавҷуданд, боқимондаи даврони пешин мебошанд. Бинобар ин, ҳанӯз ба пуррагӣ боқимондаҳои тарзи ҳаёти пешина аз шуури як гурӯҳ одамон дур нарафтааст. Як қисми камбудиҳо ба замони қарахтӣ вобастагӣ доранд. Масалан, рағбат ба чизпарастӣ, пулпарастӣ ба тарбияи ахлоқии хонандагон таъсири манфӣ мерасонад. Кӯдаке, ки дар чунин оила ба воя мерасад, чунин руҳия ба ӯ сироят мекунад ва ба ӯ мушкил мешавад, ки дар ҳаёти мактабӣ коллективчӣ-ҷамъиятчӣ бошад, дар ҳаёти синфу мактаб ҷаълола ширкат варзад. Агар кӯдакон таъсири ҳалокатбори чунин тарзи ҳаёти оилавино дарк накунад, ба ӯ дучанд душвор мешавад, чунки дар оила як ғалсафа ва дар мактаб дигар усул тарғиб карда мешавад. Психологияи пухта норасида мумкин аст тамоман иллат ёбад, ки ин ҳатари ҳалокатбори иҷтимоӣ дорад.

Зухур ёфтани авбошӣ, гуфтани алфози қабех дар ҳамон мактаббачагоне дида мешавад, ки ё таҷрибаи калонсолони оиларо пешаи худ мекунанд, ё алорағми волидайн худ ин корро анҷом медиҳанд.

Камбудии тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила ин нишонаи бемаърифатии падару модарон маҳсуб мешавад, ки ба ҳайси воситаи тарбиявӣ танҳо ҷазои ҷисмониро истифода мебаранд, ки ин кӯдакро ба якравии тарсончакӣ оварда мерасонад. Баъзе волидайн ин ё он намуди ҷазову танбехро нодуруст истифода мебаранд. Чунин муносибат натавонад кӯдакро тарбия мекунад, балки ба ӯ таъсири бади тарбиявӣ низ мерасонад.

Кори озмоишии мо ба роҳҳои самараноки таъсиррасонии мактаб ба оила бо мақсади ташаккул додани донишу рафторҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол равона шуда буд. Амалӣ намудани ин масъалаҳо аз ошноии муалимон бо падару модарон ва омӯзиши шароити зисти ҳар як кӯдак дар оила оғоз гардид. Хусусиятҳои хоси тарзи муносибати инсондӯстонаи омӯзгорон ва волидайн ба пуррагӣ ба ҳамдигар бовар кардан мебошад. Падару модарон бояд боварӣ дошта бошанд, ки ҳама гуна шубҳаи онҳо, изтироб ё баҳо додан ба рафтори кӯдакон, ки аз ҷониби омӯзор пешниҳод мешавад, бар зарари фарозандони онҳо нест.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло мо самтҳои зерини корро бо падару модарон муайян намудем:

- барқарор намудани алоқаи ҳаррӯза бо падару модар ва аъзоёни калонсоли оила, баланд бардоштани маърифати педагогии волидайн;

- ба падару модар фаҳмонидани роҳҳои самарабахши дар хонандагон ташаккул додани меъёрҳои ахлоқӣ;

- ташкил намудани хондани лексияҳо барои падару модарон бо мақсади баланд бардоштани маданияти педагогии онҳо;

- ба корҳои ҷамъиятии мактаб ҷалб намудани онҳо.

Яке аз вазифаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишии мо баланд бардоштани дараҷаи маърифати педагогии падару модарон бо мақсади тарбияи ахлоқии кӯдакон на бо тарзи таваккалӣ, балки дар асоси истифодаи тавсияҳои илмиву асоснокшуда ба ҳисоб мерафт.

Муаллимон кӯшиш ба харҷ медоданд, ки таҷрибаи хуби дар масъалаи тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оилаҳо ҳосилшударо ҷамъбаст ва мавриди истифодаи дигарон қарор диҳанд. Падару модар ба маҷлисҳои синфӣ даъват карда мешуданд ва бо оилаҳое, ки дараҷаи миёна ва паст доштанд, корҳои фардиро бо мақсади ҷалби онҳо дар ин ё он ҷорабиниҳои мактабӣ анҷом медоданд.

Кори асосӣ дар баланд бардоштани маданияти педагогии падару модар таҳлилу баррасии масъалаҳои зайл мебошад: таҳлили барномаи намунавии тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила, ба падару модарон фаҳмонидани воситаҳои ташаккули ахлоқи шоиста дар кӯдакон.

Омӯзгорони мазкур маҷлисҳои синфӣ падару модарон, вохӯриҳои алоҳида ва кор бо падару модарони ғайро истифода мебарданд (рафтан ба хонаи падару модар, даъват намудани онҳо ба мактаб). Волидайн ҳамеша ба маслиҳату машварати онҳо гӯш медоданд, нисбат ба камташаббусӣ ва бепарвогии фарзандони худ оид ба иҷрои корҳои хона, дар бораи он ки кӯдакон таҳти фишор ва назорати онҳо ин ё он корро иҷро мекунанд, камтар шикоят менамуданд.

Миёни омӯзгорон ва волидайн муносибатҳои эътимодбахш боварии байниҳамдигарӣ ҳукмфармо буда, падару модарон ҳамеша аз мушкилоту муваффақияти худ омӯзгоронро воқиф менамуданд. Ҳамин тавр, мо дар ҷараёни тадқиқот ба хулосае омадем, ки яке аз роҳҳои муҳими тақвият додани ҷараёни тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол, ин ба таври самаранок ба роҳ мондани ҳамкории мактаб ва оила ба ҳисоб меравад.

Ҳамкории мактаб ва оила шароит муҳайё месозад, ки тарбияи ахлоқии онҳо ҳангоми дар мактаб будан ва берун аз он низ таъмин карда шавад. Ҳамкории зичи мактаб ва оила имконият медиҳад, ки

талаботи ягона дар ташаккули донишу рафторҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол татбиқ карда шавад.

Ба рафтору кирдори кӯдакон назорат намуда, омӯзгорон ва волидайн имконият пайдо мекунанд, ки якдигарро аз натиҷаи мушоҳидаҳои худ хабардор намоянд, дар интихоби воситаҳои тарбия, ки ба такмили минбаъдаи шахсияти кӯдакон равона карда шудаанд, машварат намоянд.

Маълум аст, ки ахлоқ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ба шумор рафта, ҳар як намуд, шакл ва воситаҳои тарбияи ахлоқӣ мавқеи хоса ҷойгоҳи худро дошта, дар тарбияи насли наврас муассир мебошанд. Аксарияти қонуни қоидаҳои ахлоқӣ дар шуури аъзои ҷомеа дар шакли урфу одат, расму анъанаҳо инъикос меёбанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баъзе волидон ва калонсолони аъзои оила аз имконияти анъанаҳои пешқадами оилавӣ дар инкишофи сифатҳои ахлоқии фарзандон истифода намекунанд. Сабаби асосии ин норасоӣ ба андешаи мо ин аст: якум, волидон намедонанд, ки ин ҷанбаи кор дар оила яке аз қисматҳои муҳими тарбия мебошад; дуюм, набудани адабиёти зарурӣ, дастурҳои методӣ оид ба ин масъала; сеюм, мусаллаҳ набудани волидон бо донишҳои педагогӣ.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» қайд карда шудааст, ки: «Масъулияти волидон дар оила нигоҳубини саломатии ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдакон, фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои омода кардани онҳо барои мактаб ва инкишофи қобилияти онҳо; ташаккули сифатҳои беҳтарини инсонӣ дар кӯдакон: инсонпарастӣ, саховатмандӣ, раҳмдилӣ, эҳтироми арзишҳои фарҳангӣ ва миллӣ мебошад» [91, с. 26].

Натиҷаҳои бисёрсолаи таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон тарбияи оилавӣ, ташкил ва муҳтавои он, алоқамандии он бо мактаб ва дигар қисматҳои сохтори маориф дорои як қатор хусусиятҳои махсус буда, ба шароити иҷтимоӣ хусусиятҳои мушаххаси демографӣ, этникӣ, миллӣ, ҳаёти маънавии аҳоли вобаста мебошад, ки дар тарбияи

фарзандон ба таври назаррас таъсири созгор мерасонад. Ҳамзамон, бозсозӣ ва тағйироти сохтори ҷомеа як қатор дигаргуниҳоро дар зиндагии аҳоли, аз ҷумла афзоиши аҳоли ворид сохт, ки ин албатта ба тарбияи оилавӣ бе таъсир намерасонад. Бинобар ин, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешво миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби олий, муҳтарам Эмомал Раҳмон барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва фароҳам овардани шароит барои ташаккули шахсияти комилан рушдёфта тадбирҳои мушаххас андешида шуда, ба тарбияи оилавӣ низ тавачҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад.

Тарбияи насли ҷавон дар шароити дигаргуниҳои куллии ҷомеа бар асоси анъанаҳои қадима аз шаклҳои самараноки қорбарӣ бо ҷавонон иборат аст. Ибораи «таҷрибаи ниёгон» – анъанаҳои миллӣ воқеан ҳам арзиши бузурги маънавиест, ки дорои иқтидори муайяни тарбиявӣ мебошанд.

Имрӯзҳо дар ҷумҳурии мо намоёндагони беш аз 40 миллату халқиятҳо қору зиндагӣ доранд. Дар натиҷаи тараққиёти таърихӣ дар ҳар миллат анъанаҳои ба худ хос ташаккул ёфта, аз насл ба насл интиқол мебарданд. Онҳо муносибати эҳтиёткоронаро талаб мекунанд, зеро дар шароити муосир барои истифода намудан дар тарбияи ахлоқии ҳамидаи инсонии ҷавонон ба қор меоянд.

Ахлоқ дар шакли маърифати ҷамъиятӣ ба маҷмӯи анъанаву расму оинҳо таъсир мекунад. Меъёрҳои ахлоқӣ дар ҳаёти ин ё он ҷомеа дар сатҳи муайян ғайб ва пурзӯр шуда метавонанд. Онҳо дар ниҳоди одамон дар шакли расму оинҳо ҷойгир мешаванд.

Дар ҷамъияти ибтидоӣ анъана нақши танзими муносибатҳои байни аъзои оиларо мебозид. То пайдо шудани давлат ва ҳукуки этикӣ, анъана ва расму оинҳои мардумӣ чун яке аз воситаҳои ҳукукии нигоҳ доштани тартибот байни аъзои ҷомеа зухур доштанд. Масъалаи асосие, ки мо ба он мароқ зоҳир кардаем, ҳифзи анъанаҳои мардумӣ аз дигар зухуроти манфии ҷамъиятӣ ва муайян кардани имкониятҳои он нисбат ба тарбияи

ахлоқии шахс аст. Дар нақши меъёри хифзи ин зухурот аз якдигар ба назари мо чунин нишонаҳо ба монанди доимӣ зухуркунандаву идомаёбандаи анъанаҳо фарқ карда меистанд, вале бояд зикр намуд, ки ба ҷанбаҳои мусбии он аҳамият намедихем. Ҳол он ки анъанаҳои пешқадами миллӣ дар ҳаёти мо нақши муҳимро мебозанд. Хусусияти муҳими он муттаҳид сохтани одамон, таҳкими дӯстиву рафоқат байни онҳо мебошанд. Ин аст, ки таъсири анъана ба одамон, хоса ба ҷавонон басо бузург аст. Анъанаву расму оинҳои мардумӣ дар шароитҳои муайяни ҷамъиятӣ-иқтисодӣ пайдо мешавад. Анъана амали қадимаи шахшуда нест ва вобаста аз шароити ҷамъиятӣ-иқтисодии халқ тағйир меёбад, рушд мекунад ва бо муҳтавои нав бой мегардад.

Халқи тоҷик, ки дорои маданияти ахлоқии пурғановати ҳазорсола мебошад, наметавонад, ки насли навраси ӯ бо донишҳои замонавӣ, анъанаҳои неқ ва арзишҳои ахлоқии миллӣ ва маданияти ҷаҳонӣ ошно набошад.

Анъана ҳамчун ҷараёни ба насли ҷавон омӯзонидани мероси иҷтимоӣ ва фарҳангии халқ, ки солҳои тулонӣ дар шууру рафтори одамон нақш бастааст, маънидод карда мешавад. Ба сифати анъана меъёрҳои рафтор, арзишҳо, идеяҳо, урфу одат ва ғайраҳо доништа мешаванд.

Анъанаҳо бе восита ба ҷаҳони маънавии инсон таъсир мерасонанд ва ҳамчун механизми устувори аз нав бавучудории муносибатҳои ҷамъиятӣ хизмат мекунанд.

Одатҳо насли наврасро ба ҷараёни роҳи тайнамудаи насли калонсол ҳидоят намуда, рафтори онҳоро ба таври мушаххас дар ин ё он лаҳзаи муайян ба низом медароранд.

Одат ва анъанҳо ду шохаи ба якдигар пайвасте мебошанд, ки ба воситаи онҳо насли калонсол ба насли ҷавон таҷрибаи рафторҳои иҷтимоӣ, эътиқоди маънавӣ-ахлоқӣ, ҳиссиёт ва роҳу усулҳои фаъолияти ҷамъиятии худро меомӯзонад.

Гарчанде ки то имрӯз оид ба истифодаи урфу одат ва анъанаҳои халқи тоҷик дар тарбияи ахлокии насли наврас тадқиқотҳо анҷом дода шуда бошанд ҳам, аммо дар шароити кунунӣ онҳо зарурияти бештарро касб мекунанд. Бисёр масъалаҳои муҳими педагогикаи халқи тоҷик айни замон ба қадри даркорӣ аз ҷиҳати педагогӣю психологӣ ва таърихӣ пурра бозкушоӣ нагардидаанд. Махсусан, аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ ба таври мукамал истифода бурдан аз урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар тарбия арзишҳои маънавӣ-ахлокии мактаббачагон, аз ҷумла мактаббачагони хурдсол тадқиқи худро интизор аст.

Сухан танҳо дар бораи тадқику омӯхтани урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ намеравад. Имрӯз воаста ба дигар шудани авзои ҷомеа зарур аст, ки масъалаи дар рафторҳои амалии хонандагон истифода бурдани урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ ба миён гузошта шавад. То имрӯз роҳҳо ва воситаҳои дар рафторҳои амалии мактаббачагон истифода бурдани урфу одат ва анъанаҳои миллий хеле кам тадқиқ шудааст. Бинобар ин, дар шароити кунунӣ тадқиқ, омӯхтан ва баҳои воқеӣ додан ба урфу одат ва анъанаҳои пешқадами халқӣ вазифаи муҳими илми педагогика ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон омӯхтану ба шароити имрӯза мутобиқ намудани анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик вазифаи таъхирнопазири мактаб оила, ва аҳли ҷомеа мебошад, чунки дар шароити имрӯза аҳамияти тарбиявии анъанаҳои халқӣ, урфу одат ва расму оинҳои халқӣ то рафт зиёд мегардад.

Анъанаҳои милли халқи тоҷик, ки ҳамчун кодекси ахлоқ ба шумор мераванд, бояд бо дастовардҳои педагогикаи ватанӣ ва умумибашарӣ, бо сарчашмаи маданияти миллий асос ёфта бошанд. Аз ҳамин нуқтаи назар масъалаи тадқиқ намудани истифодаи урфу одат ва анъанаҳои миллий дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлокии насли наврас хеле муҳим мебошад, чунки таҳқиқи масъалаи мазкур бе восита ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими ҷомеа мусоидат мекунанд.

Урфу одат ва анъанаҳои халқӣ чун эҷодиёти педагогии халқ дар худ дорои шаклу усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, ирода,

шуур ва рафтори кӯдакон мебошанд. Урфу одат ва анъанаҳои халқӣ чун ҳодисаи ҷамъиятӣ ҳамчун қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ муносибатҳои байниҳамдигари одамонро дар ҷомеа ба танзим мебароранд.

Бояд зикр намуд, ки беҳтарин дастоварди таърихӣ тоҷикон аз он иборат аст, ки онҳо тавонистанд то имрӯз худшиносии этникии худро нигоҳ доранд. Аз ин ҷост, ки суннат ва анъанаҳои неки мардумӣ яке аз дастовардҳои маънавии халқи тоҷик буда, барои рушду камоли насли ҷавон хизмати босазо мекунанд. Биноан урфу одат ва анъанаҳои пешқадами халқӣ дар тамаддуни башарӣ муррифгари ҳар халқу миллат ба ҳисоб мераванд.

Далелҳои мӯътамад собит месозанд, ки таъсири анъанаҳои миллии ба шахсияти мактаббачагон дар сурате натиҷаи дилхоҳ дода метавонанд, ки агар ин кор аз сини хурди мактабӣ ба роҳ монда шавад.

Қимати урфу одат ва анъанаҳои миллии ҳамчун як ҷузъиёти махсуси тарбияи ахлоқӣ дар ташаккули шахсияти мактаббачагони хурдсол дар шароити муосир ниҳоят муҳим аст. Бинобар ин, зарур аст, ки бо дарки хусусияти хоси ҳар як урфу одат ва анъанаи миллии ба сифати омили ташакули арзишҳои ахлоқӣ дар мактаббачагон, аз ҷумла мактаббачагони хурдсол истифода бурда шавад.

Анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик, ки солҳои сол дар ақлу дили одамон ҷо гирифтаанд, имконияти васеи дар насли наврас ташакул додани сифатҳои беҳтарини ахлоқи шоистаро доро мебошанд. Махсусан аз синфҳои ибтидоӣ сар карда, бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода бурдани анъанаҳои миллии дар мисоли меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсол, ҳурмати устод, илму ҳунаромӯзӣ, аҳду вафо, хоксорӣ, ростӣ ва росткорӣ, ҷавонмардӣ, лутфу эҳсон, некӯкорӣ, дардошноӣ, ҳамдардшавӣ бисёр муҳим аст, чунки мактаббачагони хурдсол зуд ба таъсири тарбиявӣ дода мешаванд.

Яке аз анъанаҳои қадимаи халқи тоҷик ин ба ҷо овардани иззату эҳтироми падару модар мебошад. Ин анъанаи нек, ки имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст, дар тарбияи ахлоқи шоистаи насли

чавон хизмати арзанда карда истодааст. Ба ҷо овардани ҳурмати падару модар, онҳоро эҳтиром намудан ва ба хизматашон тайёр будан, аз сифатҳои волои инсонист.

Пирони рӯзгордида ҳамеша панд медонанд, ки дар айёми пирӣ хизмати падару модарро ба ҷо оварданд, ба қомати хамида, ба дастони аз камоли пирӣ бемадори онҳо асо шудан шарафи ҷавонист. Ҳар касе, ки падару модарро эҳтиром мекунад ба қадри онҳо мерасад, азизи одамон хоҳад буд. Дар ҳадисҳои паёмбари ислом Муҳаммад (с) оварда шудааст: «Некӣ ба падару модар хайрест, ки пеш фиристода мешавад».

Қувваи анъана дар он зоҳир меёбад, ки ҳар инсон онро ихтиёран бо иродаи хеш ва ахлоқиаш ба роҳбарӣ мегирад. Анъана бо қонун ҷорӣ карда намешавад. Аммо гоҳо таъсири он аз қонун ҳам зӯртар мешавад. Баробари баҳо додан ба анъанаҳои мардумӣ дар бораи таъсири назарҳои ҳукмронӣ фалсафию динӣ ва этикӣ дар ҷомеаи муайяни ҳукукиро фаромӯш набояд кард. Бинобар он ба анъанаҳои мардумӣ набояд кӯр-кӯрона пайравӣ кард, бояд онро бо мазмуну муҳтавои нав бой гардонд. Аз ин нуқтаи назар паҳн кардан ва тарғиби анъанаҳои пешқадам дар ҷомеа, татбиқи он дар ҳаёт аҳамияти муҳими ҷамъиятиву сиёсӣ дорад.

Ҳамин тариқ, анъана чун ҷанбаи муҳими ҳаёти ҷомеа ба симои маънавию ахлоқии халқ, ҳислату психологияи он саҳт алоқамандӣ дорад. Ҷараёни тарбияи инсон дар мисоли арзишҳои умумиинсонӣ ба анъанаҳои милли бевосита алоқаманд мебошад. Маълум аст, ки солҳои охир ҳаёти нав шароитҳои нави ҷамъиятӣ-иқтисодӣ, дӯстии халқҳо ба пайдоиши бисёр аз анъанаҳои нав дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ фарҳангии ҳаёт мусоидат мекунад. Маърифати сиёсӣ, ғоянокӣ асоси ташаккули ҳамаи анъанаву урфу одатҳост. Таҷрибаи халқӣ зиракӣ дониш дар тарбияи фарзанд дар анъанаву расму оинҳои мардумӣ ифода ёфтаанд. Хусусиятҳои асосии ахлоқии симои маънавии кӯдак дар шароити оила тарбия карда мешавад. Бинобар ин, дар оила бояд донишу маҳорати ахлоқӣ, анъанаву расму оинҳои мардумӣ, сифатҳои кордонӣ ва ақлониро ташаккул додан лозим аст.

Ҳар оила анъанаи тарбиявии худро дорад. Тавре мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, дар оилаҳое, ки падар байни аъзои оила мақоми баланд дорад, вазъи иқтисодиву моддӣ ҷавобгӯи талабот аст. Дар ин радиф тарбияи фарзандон дар сатҳи зарурӣ қарор доштану барқарор будани интизому тартибот низ аҳамияти муҳим дорад.

Имрӯзҳо дар оилаҳо мубориза баҳри ба даст овардани мақоми сарварӣ ба назар мерасад. Вазифаи аввалиндараҷа он аст, ки бояд ҳарчӣ зудтар аз ин зухуроти номатлуб ҳалос хӯрда, арзишҳои милливу оилавии худро барқарор кардан лозим аст. Баробари мақоми мардро дар оила баланд бардоштан мард низ бояд кӯшиш намояд, ки соҳиби феълӣ атвори марди ҳақиқӣ бошад, аз оилаи худ ифтихор намояд, меҳру муҳаббат ва садоқат ба оила дошта бошад. Зан дар оила бояд ҳалиму покдоман ва саховатманд бошад. Дар бораи мақому манзалати оила, хушбахтии оила ҳарф зада мо ба пурсиши навбатӣ эътибор надода наметавонем. Тайи 20 – 30 соли охир бархе аз падарони мо одатҳои бади майзадагиву нашъамандӣ барин одатҳои номатлубро пешаи худ кардаанд. Машруботи спиртӣ ба саломатии ҷавонони мо зарари калон мерасонад. Маҳз аз майзадагӣ ҳазорҳо кӯдакони маъҷуб ба дунё меоянд. Вабои асри XXI–ВНМО (СПИД) ба сари мо омадааст. Пӯшида нест, ки нашъа бо худ ВНМО (СПИД)-ро меорад. Бояд имрӯз иқрор шуд, ки машрубот, майзадагӣ машрубот барои кишвари мо бадбахтии ҷисмонӣ ва ҳам маънавӣ ба вучуд меорад. Мутаасифона, дар байни ҷавонон нафарони ба машруботи спиртӣ майлдошта кам нестанд ва имрӯз ҳамагон масъул ҳастем, ки пеши роҳи ин амали номатлуб дар байни ҷавонон гирифта шавад.ст.

Дигар аз зухуроти номатлуби замони мо ин аст, ки бархе аз занон ба мушкилиҳои зиндагӣ, маоши ками шавҳар тоқат накарда, роҳи осони пулбиро пеша мекунанд. Дигар тоифа муҳаббатро рӯякӣ фаҳмида, ба як-ду фарзанди ноболиғашон нигоҳ накарда, аз шавҳарашон ҷудо мешаванд. Дар натиҷа бачаҳо бепадар ба воя мерасанд. Бачаҳои аз хурдсолӣ беназорат монда ё ба қавле “бе зарбаи саҳти дасти падар” ба

воя расида, ба хулқи бад – тамокукашию муносибати носозгорона бо рафиқон, бармаҳал алоқаи чинсӣ кардан одат карда, ниҳоят даст ба ҷиноят мезананд. Ин ҳама далели сатҳи пасти тарбия дар оила мебошад. Падаронро зарур аст, ки ба фарзандонашон дар бораи бузургон, рӯзгори гузаштагон, роҳи тайкардаи онҳо дар зиндагӣ, мероси гузаштаи онҳо ба мо ва ахлоқи ҳамидаи онҳо нақл кунанд.

Айни ҳол баробари интиҳоби анъанаҳои пешқадам аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, оила, ҷомеа дар тарбияи сифатҳои ахлоқии ҷавонон бунёду азхудкунии анъанаҳои нав ва ҷамъбасти таҷрибаи корӣ дар ин самт роли муҳим мебозад. Дар ин самт конфронсҳои байналмилалии назариявии дар Душанбеву (2019) Хучанд (2018), Тошканду (2020) Алма-Ато (2018) баргузор гардида, ҳамчунин конфронсҳои илмӣ-назариявии оид ба азхудкунии расму оинҳои мардумӣ ва идҳои нави дар шаҳр, дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров моҳи июни соли 2016 баргузоргардида эътибори калон доранд.

Халқҳои маскунӣ Тоҷикистон одате доранд, барои иҷрои ягон намуд корҳои азиме, ки хароҷоту заҳмати зиёд металабад, бо мақсади расонидани кӯмак ва ҳар чи зудтар ба анҷом расонидани он одамон муттаҳид мешавад. Онро «ҳашар» меноманд. Ин як намуди ёрӣ ба ҳамдигарист. Бо роҳи дастаҷамъӣ роҳ, хона, кӯпрӯк месозанд, каналу ҷӯйбор мекобанд. Ин шакли ёрӣ ба ҳамдигарӣ дар мавсими корҳои кишоварзӣ, офатҳои табиӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳашар ройгон ва дар асосҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад. Ба ҳашарчиён аз рӯи имконият тановул тайёр мекунанд. Ҳашар дар замони шӯравӣ басо маъмул буд. Он аҳамияти нав касб карда, ба ободонии ҳаёти ҷомеа мусоидат кард. Ин гуна чорабиниҳо заминаи дӯстиву рафқати халқҳо маҳсуб мешуд. Ба шарофати ин анъанаи қадимаву доимӣ имрӯзҳо шанбегиву якшанбегӣҳо гузаронида мешавад.

Халқҳои Осиёи Марказӣ намунаҳои ҳайратангези ҳаракати халқии ба муттаҳидӣ мусоидаткунандаро таъсис додаанд. Ин усули сохтмони

халқӣ аст, ки бо ёрии он каналҳо кофта, шабакаҳои обёрӣ бунёд ёфтаанд. Тӯли соли 1939 бо воситаи сохтмони халқӣ дар Осиёи Марказӣ 46 иншооти азими обёрӣ сохта, 450 км. канали нав кофта шудааст.

Сохтмони азим – Канали калони Фарғона бо қувваи якҷояи мардуми ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон, дар давоми 45 рӯз кофта шудааст. Иштирокчиҳои сохтмони канал дорандаи медали «Барои меҳнати шуҷоатнок» сокини шаҳри Истаравшан Ҷонназар Эгамназаров хотираҳои худро аз он рӯзҳо, ки тимсоли беназири дӯстии халқҳои минтақа аст, нақл мекунад.

Солҳои охир дар қишлоқи Лакати шаҳри Истаравшан бо усули ҳашар мактаб барои 400 ҷойи нишастии талаба сохта шуд. Роҳбарони ҳашар - раиси ҷамоат Маҳмадмурод Қурбонов ва сарвари мактаби деҳа Аҳмад Ҳошимов буданд. Дар ин мактаб хонандагон аз қишлоқҳои Лакату Ҷарқӯргон, Сӯфиорифу Яккатол ва Ругунд таҳсил мекарданд. Ин гуна мисолҳоро бисёр овардан мумкин аст. Дар замони худ сокинони шаҳрҳои Тошканди Ёзбекистон (1966) ва Қайроққуми Тоҷикистон (1985) заминларзаи сахтеро паси сар карданд. Дар натиҷаи ин офати табиӣ қисмҳои зиёде аз манзилҳои истиқоматӣ, биноҳои маъмурий, мактабу беморхонаҳо, иншооти маданияу маишӣ вайрон шуданд. Аммо алоқаву нуқтаҳои савдо, ҳадамотҳои тиббу обтаъминкунӣ ва нақлиёт бетанаффус кор мекарданд. Аз тамоми гӯшаю канори собиқ давлати шӯравӣ, ҷумҳуриҳои Русияву Украина, Белорусияву Қазоқистон, Туркменистон, Озарбойҷон ва дигар ҷумҳуриҳо бригадаҳои сохтмонӣ омаданд. Бояд таъakkур дод, ки дар он рӯзҳои сахту сангин халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳашари умумихалқии бартарафсозии оқибатҳои офати табиӣ бархистанд. Онҳо ҳамроҳашон масолеҳи сохтмон, нақлиёту олотҳои корӣ оварданд. Дар натиҷа дар шаҳрҳои офатзада маҳаллаҳои нави аҳолинишин, биноҳои маъмуриву мактабҳо бунёд ёфтанд. Муҳимтар аз ҳама ҳашар барои халқҳои тоҷик воситаи тарбия маҳсуб меёфт. Ҷавонон дар ҳашар иштирок карда, меҳнатдӯстии худро нишон дода, соҳиби обрӯ мешуданд.

Иду айёмҳои ҷамъиятиву оилавӣ дар шакли анъанаву маросим ва хашарҳо на танҳо ба мафкураи одамон, балки ба ҳиссиёти онҳо низ таъсири калон мерасонанд. Айни ҳол теъдоди зиёди маросим, аз ҷумла, Иди меҳнат, Иди ҳосил, Иди суруд, Иди Наврӯз, Идҳои касбӣ – Рӯзи муаллимон, Рӯзи кормандони тиб, Рӯзи шахтёрон (кӯҳканҳо), Рӯзи милитсия, Рӯзи кормандони мақомоти прокуратура, Рӯзи Артиши миллӣ вучуд доранд. Ин анъанаҳо ба ҳиссиёти ҷавонон таъсири калон мерасонанд. Дар шароити оила ташаккули донишҳои ахлоқиву маҳорат, анъанаҳои миллӣ, кордонӣ, бо ақлу тамиз будан дар ниҳоди кӯдак бояд дар асоси мисолҳои равшан дар шакли зиндаи шавқовар гузаронида шаванд. Яке аз қорҳои самаранок дар ин самт таҳлили ҳолатҳои ҳаррӯзаи зуд-зуд дучоршаванда аст, ки дар заминаи он дар кӯдакон фаҳмишу тасаввуроти ҳақиқӣ пайдо мешавад. Натиҷаи хубро аз татбиқи ин чораҳо истифодаи мисолҳои ҳаётӣ, маводҳои адабӣ, ёдоварӣ дар бораи одамони маъруф, хотирномаҳову зиндагии онҳо медиҳад.

Волидону калонсолони оиларо зарур аст, ки дар замири бачагон муносибати мусбастро нисбат ба анъанаҳои халқӣ парваранд. Аз ҷумла, ба онҳо дар бораи идҳои миллӣ, тӯйҳо, гӯштини миллӣ, сайрҳои халқӣ ва оид ба мӯҳтавою вақтҳои мегузаронидани онҳо маълумоти дақиқ диҳанд. Масалан, яке аз идҳои васеъ паҳншуда Наврӯз мебошад. Дар бораи он бисёр маълумотҳо мавҷуд аст. Мо дар қори таҳқиқотии хеш кӯшиш намудем, ки дар қарои аҳамияти тарбиявии онҳо равшанӣ андозем.

Ҳазор сол муқаддам Абӯрайҳон Берунӣ [28] дар асари худ «Осор-ул -боқия» таърихи пайдоиши Наврӯзро қушода, моҳият ва аҳамияти онро муайян қардааст. Аз рӯи ақидаи ӯ «Наврӯз қамонҳои пеш вақте офтоб ба бурқи саратон ворид мешуд, фаро мерасид. Баъдан ин мӯҳлатро ба қафо қардонида, Наврӯз дар фасли баҳор меомадагӣ шуд. Аз он пас Наврӯз доимо дар як вақт меояд, яъне аз рӯзҳои аввали баҳор вақте табиат аз ҳоби зимистона бедор қардида, қабои сабз ба бар мекунад. Аз он пас гулҳои шуқуфтаи қарахтони мевадиҳанда ба

ҳосилбандӣ шурӯъ мекунад. Чинси ҳайвон низ ба зиёд намудани насли хеш оғоз мекунад. Бинобар ин, Наврӯз аз оғози эҳёи олам шаҳодат медиҳад» [28, 37]. Маълумоти аҷибро мо аз «Наврӯзнома»-и Умари Хайём ва «Наврӯзнома» - «Солнома»-и Ҳоҷӣ Алии Тирмизӣ [177] пайдо карда метавонем. Хусусан осори Алии Тирмизӣ басо мароқангез аст. Дар он олим дар асоси мушоҳидаи ҳаётиаш ба табиат тағйирёбии онро дар Наврӯз муайян карда, хусусияти ҳаррӯзаи онро кушода додааст. Дар муқоиса бо дигар олимони ӯ алоқамандии тағйирёбиро дар табиат, ҳосилнокию беҳосилӣ, нарх, оромӣ ва ташвишро дар олам бо ҷойгиршавии офтобу ҳаракати ситораҳо нисбатан дақиқ муайян кардааст. Масалан, дар «Наврӯзнома» тағйирёбии табиат бо ба ҳисобгирии рӯзу ҳафтаи Наврӯз меомада нишон дода шудааст. Донистани ин ҳама ба беҳдошти ҳаёти оилавӣ, пешгирии зухуроти номатлуб, ҳифзи оромии оила, муттаҳидӣ дар оила ва тарбияи кӯдакон мусоидат мекунад.

Дар рисолаи фалсафии «Солнома» дигар хусусиятҳои сол – муайянсозии гарм ё хунук омадани сол, тағйирот дар муносибати одамон ва ғайра нишон дода шудааст. Дар волидон бошад, корҳои тарбиявиашонро, соҳибсавод будан нисбати таваллуди кӯдак, рушди ӯ, таносуби таваллуди тифл бо давраҳои беҳтарини ҷомеа сабук месозад.

Маълумоти муфассалро дар бораи Наврӯз дар асари худ Махмуди Қошғарӣ – «Девон-ул-луғот-ут-турк», Ҳайдари Хоразмӣ дар рисолааш Гул ва «Наврӯз», ки дорои арзиши баланди сарчашмаи тарбиявӣ ҳастанд, додааст. Аз сарчашмаҳо маълум мегардад, ки Наврӯз ҳазорсолаҳо инҷониб аз тарафи мардуми Шарқ чашн гирифта мешавад.

Дар ибтидо то вуруди Ислом ҳар ид нишонаи муайяни солро ифода мекард. Масалан, Наврӯз баробарии шабу рӯз, оғози сол 21-22-уми март, Меҳргон – Иди ҳосил, 22-юми сентябр Сада шаби аз ҳама дарозтарини сол, Иди оташ, Ангам дарозтарин рӯзи тобистон, Иди об аст [94, 61].

Хусусияти Иди Наврӯз дар хусусияту таъсири тарбиявии он зоҳир мегардад. Маҳз барои ин ҳам Беруниву Фирдавсӣ, Хайёму Алишер

Навой, Ҳамид Олимҷону Маҳмуд Ҳасанӣ дар мисоли афсона, манзумаҳои ба Наврӯз вобаста хислатҳои ахлоқиро ба монанди адолату меҳнатдӯстӣ ва инсондӯстӣ бахшидаанд.

Масалан, дар Иди Наврӯз чунин анъанаҳо ба монанди додани ширинӣ то ин ки ҳаёт ширин бошад, тақдими тӯҳфаҳо ва расонидани табрикот, додани гул бо мақсади ҳаёти хушбахтонаву зебо, ба ҳамдигар аз ҷоҳ об кашида додан, ки бештар халқҳои араб ин корро бинобар гарм будани иқлими минтақа ба ҷо меоранд ба хоҳири фаровонии об ва расонидани ҳосил ба назар мерасад. Ҳамаи онҳо ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар инсон равона шудаанд.

Бобову падар ва момову модарони мо дар таҷлили ин ид якҷанд маросимҳоро ба ҷо меоранд. Гузаштагони мо дар рӯзҳои Наврӯз аз манзилҳои зимистона ба баҳорона мебароманд. Вақти суманакпазӣ бошад, духтарон деги суманакро кафгир зада суруд меҳонданд:

Суманак дар ҷӯш мо кафча занем,

Дигарон дар хоб мо дафча занем.

Сатрҳои шеърӣ наврӯзиро аз Маҳмуд Ҳасанӣ духтарон дар рӯзҳои таҷлили Наврӯз бо навбат сари деги суманак дар деҳаҳо меҳонанд. Ин гуна анъанаҳо бачагонро шод гардонида, дар ниҳоди онҳо ҳисси маънавию зебоипарастиро ташаккул медиҳад. Бозҳои наврӯзӣ бошад, бачагонро аз лиҳози мардонагӣ, нотарсиву далерӣ, муҳимтар аз ҳама, муттаҳидиву ҳамдилия тарбия мекунад. Духтарон бошанд, матоҳҳои дӯхта, сӯзанӣ, рӯймолҳои миёнбанд ба даст мегиранд, ки дар онҳо орзуву омолашон инъикос ёфтааст. Тамошобинони аз ду ҷониб истода завқи занонро баҳогузорӣ мекунанд. Ғолиб бошад, духтари холи аз ҳама зиёд гирифта эълон мешавад.

Наврӯз чун иди ҳаёт машҳур гардида, ҳамзамон як хусусияти дигар – ёдоварии гузаштагонро низ ба худ касб кардааст. Дигар аз аҳамияти назарраси ин ид ин ба ҷо овардани эҳтироми калонсолон дар ин рӯз, аёдату расонидани кӯмак ба онҳост. Ҳамин тавр, Наврӯз идест, ки табиӣ ва аз табиат тавлид шудааст.

Дар боло мо хусусияти Наврӯз, усулҳои гуногуни чашни онро оварда, аҳамияти тарбиявии онро зикр кардем. Ин ид оилавию халқӣ буда, дар байни мардум васеъ паҳн шудааст. Бо вучуди ин, оё дар оила моҳияту таърихи пайдоиши он ва ҷиҳатҳои тарбиявии онро медонанд? Оё ба ин саволҳо аъзои оила, хусусан волидон ҷавоб дода метавонанд?

Оё онҳо асарҳои мутафаккирони моро оид ба ин масъала мутолиа кардаанд? Воситаи мазкур оё дар тарбияи бачагон мақоми шоистаро ишғол мекунад? Ин саволҳо предмети мушоҳидаи мо дар оилаҳои таҷрибавӣ гардиданд. Бо аксари онҳо суҳбати алоҳида ва пурсиши афкор (анкета) гузаронида шуд. Мо саволномаи иборат аз 13 банд таҳия кардем.

Саволҳои ҷавобҳои муфассал гирифта шаванд, мо дар 100 оила пурсиши афкор гузаронидем, ки натиҷаи он дар ҷадвал оварда шуданд.

Ҷадвали №3 натиҷаи пурсишнома оид ба саволи «Оё идҳои ниёгон ва муосири даврони Истиқлолиятро медонед ва ҷиҳатҳои тарбиявии онҳоро мефаҳмед?»

Характер ва мазмун саволҳо	Қадам идҳои ниёгону даврони истиқлолиятро медонед?			Оё анъанаҳои аҳамияти тарбиявӣ доранд?			
	Ҷавобҳо			до- рад	надо- рад	наме- донам	Ишти- рок надош- там
	пурра	нопур- ра	нобо- варона				
1. Фаҳмиши Шумо дар бораи Наврӯз	37	24	39	57	14	19	10
2. Наврӯз қадам аз ҳислатҳои ҳамидаро тарбия мекунад?	43	29	28	58	13	20	9
3. Роҷе ба Наврӯз оину сун-натҳои тоҷиконро номбар намуда, тавсиф диҳед.	56	20	24	56	15	16	13
4. Сайрҳои Наврӯзӣ мисли сайри гули лола, бахши чашни Наврӯзи бозиҳои суннати варзишӣ чӣ гуна аст?	27	36	37	65	10	14	11

5. Ҷашни Меҳргон дар чӣ гунна аҳамияти тарбиявӣ дорад?	50	26	24	66	9	15	10
6. Иди Сада ифодагари чист?	29	32	39	67	7	12	14
7. Ҷашни Тиргон ва ойини обрезагоноро тавсиф диҳед?	22	44	34	57	14	6	23
8. Ҷашни Истиқлолият барои мо чӣ арзиш дорад?	32	47	21	67	14	10	9
9. Аҳамияти Рӯзи Ваҳдатро маънидод кунед?	52	14	34	57	24	8	11
10. Барои чӣ рӯзи Рӯдакӣ ва Рӯзи Забони давлатӣ таҷлил мегардад?	47	21	32	62	8	10	20
11. Рӯзи Президент чӣ мақом дорад?	22	34	44	51	18	17	14
12. Рӯзи Конститутсия ва Рӯзи Парчам барои чӣ ба арзишҳои милли маҳсуб мебошанд?	47	24	29	62	4	12	22
13. Барои насли наврас Рӯзи Артиши милли, Рӯзи Модар, Рӯзи Ғалаба чӣ гуна аҳамият дорад?	47	19	34	52	4	12	32

Дар охири пурсишнома аз пурсидашудагон хоҳиш кардем, ки дар бораи худ маълумоти мухтасар диҳанд: касбу корашон чист? Чӣ гуна маълумот доранд? Овардани ному насаб ихтиёрӣ. Дар охир мо барои гирифтани вақти қимати онҳо манзарат хоста, барои ҳамкорӣ арзи сипосашон кардем.

Рақамҳои дар ҷадвал овардашуда аз 100 нафар чанд нафар ба саволҳо ҷавобдодаро нишон медиҳанд. Аз як оила дар посухи саволҳо ҳам волидону ҳам фарзандон ширкат доштанд. Пурсидашудагон вобаста аз баромади иҷтимоиашон ба чор гурӯҳ тақсим шуда буданд: оилаҳои зиёӣ, оилаҳои, ки фаъолияти васеи ҷамъиятӣ доранд, оилаҳои ҷавон ва оилаҳои серфарзанд. Пурсишномаҳо аз рӯи сатҳи ҷавобҳои ба гурӯҳҳои ҷавобҳои пурра, нопурра ва ҷавобҳои нобоварона тақсим карда шуданд. Пуррагии ҷавобро мо аз рӯи ҳаҷми маълумот муайян

кардем. Масалан, пуррагии ҷавобро ба саволи, «Фаҳмиши шумо дар бораи Наврӯз?»-ро мо аз рӯи инъикоси мақсад, моҳият ва мӯҳтавои таҷлили иди «Наврӯз» муайян кардем. Пуррагии ҷавоб ба саволҳои марбут ба асарҳо бошад, аз рӯи пурра овардани ному насаби муаллиф ва пурраву дақиқ кушода додани мӯҳтавои асар муайян карда шуд. Дар ҳолати набудани яке аз ин бандҳо ҷавоб нопурра ҳисобида шуд. Ба ҷавобҳои нобоварона он ҷавобҳое дохил карда шуданд, ки муаллифон дар ҷавоби додаи хеш шубҳа кардаанд.

Акнун ба таҳлили бевоситаи ҷавобҳо мегузарем. Маълум шуд, ки аз рӯйи саволҳои алоҳида аз 22 то 56 ҷисади ҷавобҳо пурраанду ҳалос. Новобаста аз он, ки зиёда аз 50 Ҷоизи пурсидашудагон дар бораи аҳамияти тарбиявӣ доштани идҳо қотейона ҷавоб додаанд, вале пурра боваринок ҷавобдодагон кам буданд. Ҷавобҳои аз нуқтаи назари онҳо дуруст бештар ба оилаи зиёиён тааллуқ доранд. Онҳо 40 ҷисади пурсидашудагонро ташкил доданд. Дар оилаҳои фаъолияти кории васеъ дошта ҷавобҳои дуруст 25 Ҷоиз, нафақахӯрон 10 Ҷоиз, аз инҳо 6 Ҷоиз нафақахӯрони зиёӣ ва 4 Ҷоиз доираи фаъолияти кориашон васеъ мебошанд. Дар оилаҳои ҷавон ин рақам 15 Ҷоизро нишон дод. Аз инҳо 15 Ҷоиз зиёиён, 7 Ҷоиз доираи фаъолияти кориашон васеъ, оилаҳои серфарзанд 10 Ҷоиз аз инҳо 7 ҷисад зиёиён ва 3 Ҷоиз касбу корашон гуногунанд.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳлил чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст: бештари волидон дар ҷараёни тарбия аз асарҳои бузургон кам истифода мебаранд. Волидони алоҳида бошанд, на танҳо дар бораи муҳтавои ягон асар нақл карда наметавонанд, ҳатто номи асару муаллифнро намедонанд.

Аз ин рӯ, масъалаи дарёфти роҳу воситаҳои баланд бардоштани дониши педагогии волидон ба миён меояд. Ин ҷорабиниҳо боз дар мактаб ё муассисаҳои томактабии тарбия гузаронида шаванд. Дар бораи гузаронидани корҳои амалӣ баҳри ҳалли масъалаи мазкур дар боби ояндаи диссертатсия иброи ақида менамоем.

Яке аз ҳадафҳои асосии таҳқиқоти мо ин дарёфти роҳу воситаҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ниҳоди бачагон бо истифода аз имкониятҳои анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ мебошад. Бинобар ин, аз ҷониби мо сифатҳои ахлоқии бо ёрии анъанаҳои оилавӣ ва дигар анъанаҳо ташаккулдиҳанда дар ниҳоди хонандагон таҳлил карда шуд. Бо ин мақсад ба олимони педагог, омӯзгорону волидон, намояндагони аҳли ҷамъият ва хонандагон пешниҳод карда шуд, ки ба саволҳои зерин ҷавоб диҳанд: кадоме аз сифатҳои ахлоқиро шумо муҳим меҳисобед? Барои интиҳоб ба онҳо рӯйхати 30 калимаи сифатҳои ахлоқиро ифодакунанда пешниҳод шуда буд. Таҳлили ҷавобҳоро гузаронида ҷамъбаст кардем ва 14 сифатҳои ахлоқии нисбатан муҳимро аз нуқтаи назари пурсидашудагон ҷудо кардем. Ба назари мо ташаккули тамоми сифатҳои ахлоқӣ дар асоси анъанаҳои оилавӣ ғайриимкон аст ва зарурат дар он ҳам нест. Зеро, якум он ки дар ташаккули ин сифатҳо дигар омилҳо низ таъсир мерасонанд. Дуюм, баъзе сифатҳои ахлоқиро дертар бо ёрии сифатҳое, ки пурсидашудагон асосӣ ҳисобидаанд, ташаккул додан мумкин аст.

Бо така ба гуфтаҳои болозикр мо қарор додем, сатҳи имкониятҳои иқтидори анъанаҳои оилавиро дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар хонандагон ошкор созем. Бо ин мақсад мо ба волидони ба таҷриба ҷалбшуда ба саволи зерин муроҷиат кардем: кадоме аз сифатҳои ахлоқии дар поён овардашаванда дар оилаи шумо бо ёрии анъанаҳои оилавӣ ва дигар анъанаҳо ташаккул меёбанд?

Ҷавобҳои додашуда дар таносуби фоиз дар ҷадвал инъикос карда шудаанд. Таҳлили натиҷаҳои дар ҷадвал овардашуда нишон медиҳад, ки бисёре аз волидон оид ба нақшу мақоми анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи сифатҳои ахлоқии хонандагон ҷавобҳои мусбат доданд. Аммо ҷавобҳо аз 14 фоиз то 46,9 фоиз гуногунанд. Ин далели он аст, ки анъанаҳои оилавӣ имкониятҳои васеъ бобати тарбияи сифатҳои ахлоқӣ дар хонандагонро доро мебошанд. Аммо далелҳои дигар собит месозанд, ки бисёре аз волидон ин имкониятҳоро самаранок истифода бурда наметавонанд. Ин

ҳолат зарурати таҳияву коркард ва азхудкунии роҳу воситаҳоро нисбат ба такмили ҷараёни тарбияи сифатҳои ахлоқӣ дар кӯдакон бо ёрии анъанаҳои оилавӣ ба миён овардааст.

Ҷадвали 4. Ҷамъбасти ҷавобҳо оид ба имконпазирии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ба воситаи расму оин ва анъанаҳои халқӣ

№ Б/б	Сифатҳои ахлоқӣ	Соли нав	Наврӯз	Иди ҳосилот	Ҳашар	Иди меҳргон	Идиҳои динӣ	Маросими дафн
1.	Адолат	20	15,9	19	21,6	35,9	17,9	24
2.	Ватандӯстӣ	16,1	19,2	21,8	36,1	24,2	15,1	15,1
3.	Поквиҷдонӣ	27,8	21,4	20,8	15,7	30,6	17,9	23,4
4.	Дӯстӣ	22,2	27,6	22,8	25	25,8	27	30,9
5.	Инсондӯстӣ	30,6	16,7	21,4	19,6	33,8	30,6	25,5
6.	Виҷдон	15,9	14	21,6	35,8	17,9	24	29,4
7.	Ҳоксорӣ	20,6	20,2	15,5	30,4	17,6	23,8	17,6
8.	Меҳнатдӯстӣ	16,1	19,2	21,8	36,1	30,2	18,1	24,4
9.	Некхоҳӣ	17,9	18	20,5	22,9	19	23,1	19,1
10.	Шараф	16	16,9	19,6	33,6	15,8	21,9	27,4
11.	Ҳақиқат	18,9	15,9	17,9	20,6	35,9	40,6	22,9
12.	Саховат	30,3	29,3	22,9	22,3	17,2	32,1	19,3
13.	Дақиқкорӣ	29,5	19,5	24,9	20,1	22,3	35,2	29,1
14.	Эҳтиром	34,2	20,3	25,1	23,2	37,1	34,2	29,1

Хулосаҳо оид ба боби якум

Хусусияти асосии симои маънавию ахлоқии кӯдакон дар шароити оила ташаккул меёбад. Ташаккулёбии шахсият ҳарчи барвақт оғоз ёбад, ҳамон андоза зиёдтар иҷтимоишавии кӯдак ба амал меояд. Бинобар ин

дар кори тарбия як дақиқа ҳам таъхир кардан мумкин нест. Ҳикмати мардумӣ мефармояд: “Ниҳолро бояд аз рӯзи пайдоишаш нигоҳубин бояд кард”. Бинобар ин дар ниҳоди кӯдакон аз хурдсолӣ ҳамон ҳислатеро ташаққул додан лозим аст, ки ахлоқи ҳамидаи ниёгон талаб мекунад. Дар ҷанбаи тарбия қимати махсусро ғояҳои мутафаккирони тоҷик ва дигар халқҳои Шарқ, ки муҳимияти тарбияи кӯдаконро бобати парвариши ҳисси ватандӯстӣ, муҳаббат ба донишандӯзӣ, меъёрҳои ахлоқӣ-этиқӣ зикр доштаанд, касб мекунад.

Натиҷаҳои таҳлили гузаронида шуда нишон медиҳанд, ки барои тарбияи кӯдак дар оила қоидаҳо, воситаҳо, сарчашмаҳо, асосҳои маънавӣ ва меъёрҳои муайян вучуд доранд. Ба қоидаҳои нисбатан муҳим, ки ба тарбияи фарзанд дар оила таъсири мусбат мерасонанд, инҳоро ворид кардан мумкин аст:

– якум, дар оила муҳити солим, ризоияти маънавӣ, дӯстӣ, оромӣ ва чеҳракушодӣ ҳукмфармо бошад. Ваҳдати волидон дар тарбияи фарзанд дар ҳама синну сол зарур аст. Тақсимои меҳнат мувофиқи синну солу ҷинси фарзанд бошад. Раванди бо диди тоза назар намудан ба тарбияи фарзанд дар оила хатмист, ки барои истифодаи дастуру пешниҳоди мактабу муассисаҳои ғайримактабӣ ва барқарор нигоҳ доштани алоқаи мустақам бо онҳо зарур мегардад. Ва ниҳоят дар оила рӯзи бояд амал кунад.

– дюм, дар муносибати волидон ҳамдастиву дӯстӣ ва муҳаббат, эҳтироми якдигар, ғамхорӣ нисбат ба якдигар доимо ҳувайдо бошад, ки ин амалҳо ба тарбия таъсири мусбат мерасонад.

– сеюм, ҳарчанд маводи махсус оид ба психология ба забони тоҷикӣ нисбатан камтаранд, аммо волидонро зарур аст, ки дар бораи мушкилоти ҳаёти ҷомеа тасаввуроти муайян дошта бошанд, ки дар ҳалли масъалаҳои тарбия ба кор меояд. Аз ин рӯ, баробари таъба анъанаҳои қадима дар кори тарбия ба рӯҳияи замон, набзи ҳаёт ва талаботи муосир эътибор додан низ ба манфиати кори тарбия аст. Аз ин рӯ, дар ҷараёни тарбияи фарзанд аз ҳар ду усул бештар истифода бурдан зарур мебошад.

– чорум, муносибати волидон ба фарзандон новобаста аз ҷинсу синну сол ва мароқангезиашон ба фарзанд бояд якхела бошад. Дар оила бояд барномаи тарбияи ҳаррӯзаву оянда амал кунад. Тарбияи ояндаи оилавӣ бояд дар худ мақсаду ҳадаф, нақшаи ташаккули арзишҳои инсонӣ дар кӯдакон, эътибору ғайратмандӣ, ҷустуҷӯкор будан, мустақилӣ, сифатҳои неки ахлоқӣ, иродаи мустаҳкам, маърифати илмиро дошта бошад.

Барои татбиқи чораҳои ҷавкуззикри тарбия дар ҳаёт истифодаи мисолҳо аз ҳаёт ва адабиёти бадеӣ, хотираҳо аз рӯзгори бузургон самараи хуб медиҳад.

Намояндагони ҳар халқ мекӯшанд анъанаҳои миллии худро дар оила аз насл ба насл боқӣ гузоранд, ки ин яке аз воситаҳои ҷорикваттарини тарбия насли наврас ба ҳисоб меравад.

БОБИ II ТАТБИҚИ НАТИҶАҶОИ ҚОРҶОИ ТАҶРИБАВӢ- ОЗМОИШӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВӢ- АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҶОНИ ХУРДСОЛ ТАВАССУТИ УРҶУ ОДАТ ВА АНЪАНАҶОИ ПЕШҚАДАМИ МИЛЛИИ ОИЛАВӢ

2.1. Роҳҳои самараноки истифодаи анъанаҳои миллии пешқадами оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачаҷони хурдсол

Тоҷикон яке аз халқҳои қадимаву соҳибфарҳанги Осиёи Марказӣ буда, то имрӯз урфу одат анъана, расму оинҳои миллии худро риоя намуда истодаанд, ки ин ба боигарии маънавии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Аз ин ҷост, ки халқи тоҷик кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки кӯдакон аз хурдӣ дар рӯҳияи урфу одат ва анъанаҳои миллий, аз ҷумла анъанаҳои пешқадами оилавӣ тарбия ёфта ба камол расанд. Кӯдак чӣ тавр дар оила тарбия ёфта ба камол мерасад, ҳамаи ин хотирот дар қалби ӯ абадӣ нақш мебандад. Албатта, кӯдак дар муҳити оилавӣ камол ёфта, чун шахсият ташаккул меёбад ва барои ӯ меҳру муҳаббати падару модар ва муҳайё будани муҳити созгори оилавӣ чун боду ҳаво зарур аст. Маҳрумияти кӯдак аз ҷунин шароит кӯдаконро ба бемаънавиятӣ, волидонро бошад, ба таназзул оварда расонида, талаботҳои дигар барои кӯдак ҷойи худро ишғол мекунад.

Барои кӯдак муносибати волидон ва аъзоёни калонсоли оила сабаби фаъолнокии иҷтимоии онҳо мегардад. Ва баръакс, дар ҳолати муносибати манфии калонсолон нисбат ба ӯ кӯдак худро ноҳинҷор ҳис карда, эҳсосоти худро аз калонсолон ба пинҳон кардан оғоз менамояд. Барои мисол метавонем натиҷаи мушоҳидаи худро аз Толибҷон (падараш Абдурахмон Тоҳиров директори мактаб, модараш Мӯниса Абдурахмонова муаллима дар Ҷамоати деҳоти Ёваи ноҳияи Бобоҷон Ғафуров) оғоз намоем.

Ба ӯ пешниҳод кардем, ки дар муддати 5 дақиқа конструкцияро аз рӯи намуна ҷо ба ҷо гузорад. Дар ҷараёни гузаронидани таҷриба ду намуди муносибат гузаронида шуд. Якум, муносибати мусбат (муваффақияту норасоӣҳои ӯро бо ёрии имову ишора, калимаҳои хурсандиву изҳори ташвиш) ифода карда шуд. Дуюм, манфӣ (нишон додани қаҳру изҳори норозигӣ). Ҳангоми муносибати мусбӣ кӯдак ба таҷрибагузаронҳо бо боварӣ нигарист, осон бо атрофиён дар алоқа шуд. Дар муносибати манфӣ бошад, ғайринокии иҷтимоии ӯ бо атрофиён суст шуд. Писарбача дар ин ҳолат худро ноҳинҷор ҳис кард. Вай кӯшиш кард, ки эҳсосоти худро аз атрофиён пинҳон дорад. Маҳсулнокии меҳнати кӯдак дар муносибати мусбӣ назар ба муносибати манфӣ 3 карат зиёд буд.

Вақте синни кӯдак ба мактабравӣ мерасад, талаботи эътироф кардани ӯ аз ҷониби волидон, омӯзгор ва ҳамсолонаш сифатан тағйир меёбад. Талаботи эътироф кардани шахсияти кӯдак аз ҷониби калонсолон ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ҳиссиёти коллективизм, муносибати ӯ бо ҳамсолонаш, ҳиссиёти умумии ӯ таъсири мусбат расонида, ғайринокиашро ҷоннок месозад. Агар калонсолон талаботи эътирофи кӯдакро дастгирӣ намоянд, пас дар онҳо сифатҳои мусбии ахлоқӣ ташаккул ёфтани мегирад. Зиёда аз ин, ҳангоми ба синни мактабхонӣ расидани кӯдак мураккабшавии талабот барои эътироф кардани шахсияти ӯ, рушди иҷтимоии вай мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Мактаббачаи хурдсолро маҳрум кардан аз дӯстонаш ҷазои сахттарин аст. Кӯдак байни ҳамсолонаш буда, биноан рушди шахсияташро бе донишони ҳамсолонаш ва муносибати онҳо тасаввур кардан ғайри имкон аст. Аз он ки маҳз хусусияти ин гуна муносибатҳо ва мақоми онҳо байни дигарон дар сатҳи муайян рушди ӯро муқаррар месозанд, таъсири назаррас мегузоранд.

Талаботи эътироф кардани шахсияти кӯдак ғайри вақт ба ҷашм мерасад. яъне кӯдак меҳаҳад ба дигарон монанд бошад. Кӯшиши кӯдак

нисбати монанд будан ба ҳамагон далели афзоиши талаботи эътирофи шахсияти ӯ аз ҷониби калонсолон буда, ҳамзамон барои ишғоли мавқеи фаъолонаи ҳаёт миёни ҳамсолонаш кӯмак мерасонад. Аммо вай мекӯшад беҳтар аз дигарон низ бошад.

Халқи тоҷик чун дигар халқҳои олам дар асоси мероси маънавии ниёгон шакл ва усулҳои самараноки тарбияи ҷавонро ба вуҷуд овардааст. Яке аз онҳо талаботи эътибор кардани шахсияти ӯ мебошад, ки баҳогузори ба қору рафтори бача аз ҷониби атрофиён аст. Инсони қори навбатиро иҷро карда худро аз нигоҳи дигарон баҳогузори мекунад. Меҳроҳад дар маркази диққат, умуман аҳли оила бошад. Ин бошад, моҳияти иҷтимоӣ ва талаботи инсон буда, омили асосии рушди ӯ махсуб доништа мешавад. Ин ҳислати ҳар одам буда, онро дар фаъолияти амалии ҳар шахс (кӯдак) дидан мумкин аст.

Натиҷаи мушоҳидаҳои гузаронидаи мо нишон медиҳанд, ки омили асосии талаботи эътироф кардани шахсияти кӯдак – талаботи муносибати байниҳамдигарист. Онро ҳанӯз дар ҳолати 6-моҳа шудани кӯдак мушоҳида намудан мумкин аст. Ин талабот баробари калоншавии кӯдак меафзояд. Кӯдак меҳроҳад, ки калонсолон ҳар амали (фаъолияти) ӯро баҳо диҳанд. Хусусан ӯро чунин калимаҳои ҳавасмандкунанда ба монанди «қанд зан», «хеле хуб», «офарин», ки ба фаъолнокшавиаш мусоидат мекунанд, хушнуд месозад. Ин хусусият ба ҳар инсон хос буда, махсусан онро дар ҳар амалу рафтори кӯдак дидан мумкин аст. Дар ин раванд дар ниҳоди кӯдак сифатҳои ахлоқӣ чун воситаи худтарбиякунӣ ташаккул меёбанд. Талабот оид ба эътирофи камолоти иҷтимоии шахсро дар кӯдак бояд аз хурдсолӣ ташаккул дод. Мушоҳидаҳои мо дар оилаҳо нишон доданд, ки омили асосӣ дар эътирофи талаботи шахсияти кӯдак ин муносибати волидон ва шахсони калонсоли оила ба рафтору кирдори кӯдак махсуб доништа мешавд. Ин гуна талабот дар кӯдакон ҳанӯз аз 6-моҳагӣ пайдо мешавад, ки дар ин вақт онҳо мекӯшанд бо калонсолон дар алоқаи мусбат бошанд. Аз ин рӯзҳо оғоз карда, дар кӯдак талаботи эътирофи шахсияташ аз ҷониби калонсолон пайдо мешавад. Кӯдак бо

даъватҳои худ: «Бинед, ман хӯрок меҳӯрам!», «Бинед, ман чӣ тавр иҷро мекунам» мекушад ҷавобҳои «Дуруст!», «Хеле хуб» шунавад.

Бо мақсади муайян сохтани роҳҳои ташаккули талаботи эътирофи шахсияти мактаббачагони хурдсол мо мушоҳидаро дар 20 оилаи ноҳияи Бобочон Ғафуров, Ҷамоати деҳоти Ёва, маҳаллаи Миршакар вилояти Суғд, ташкил кардем. Дар раванди мушоҳида аз болои ҳар оила мо сӯҳбати фардиро бо хонандагон гузаронидем. Сӯҳбат дар асоси саволҳои зерин гузаронида шуд:

1. Ту бо кӣ бозӣ кардан меҳохӣ?

Назирҷон: – Ман бо Толибҷон бозӣ кардан меҳохам. Зеро ӯ хуб бозӣ мекунад.

Карим: – Ман бо Дилшод бозӣ кардан меҳохам. Вай ба гапҳои ман гӯш мекунад.

Дилфуза: – Ба ман Маҳфуза маъкул аст. Вай духтараки зебост.

2. Оё рафиқонат (дугонаҳо) бо ту бозӣ кардан меҳоянд?

Толибҷон: – Меҳоянд, барои он ки ман аз касе наметарсам. Ман дар бозӣ усто ҳастам. Ҳама бачаҳо моро дӯст медоранд.

Умеда: – Намедонам.

Азимҷон: – Маъкул нестам. Намедонам барои чӣ, ман худам бозӣ мекунам.

3. Ту меҳохӣ, ки ҳамеша бозингари асосӣ бошӣ?

Толибҷон: – Ман ҳамеша бозингари асосӣ ам. Аз ман беҳтар касе нест.

Маҳфуза: – Дар ҳама ҳолат ба ман нақши асосиро медиҳанд. Барои он ки ман духтараки зебо ҳастам. Либосам ҳам зебост. Нақшҳоро низ хуб иҷро мекунам.

Шӯҳрат: – Хеле дӯст медорам.

Бахтиёр: – Меҳохам нақшҳои асосиро бозам. Аммо, ба ман намедиҳанд. Ҳама бачаҳо Зиёдаро дӯст медоранд. Нақшҳои асосиро ба вай медиҳанд. Ба ман Зиёда маъкул нест.

4. Барои чӣ ба ту аксар вақт нақши асосиро медиҳанд (намедиҳанд)?

Азизхоча: – Барои он ки ман аз дигарон калон ҳастам. Барои ин ҳам маро интиҳоб мекунанд.

Турсунбой: – Ман нақшхоро хуб иҷро мекунам. Барои ин ба ман нақшҳои асосиро медиҳанд.

Равшан: – Барои он, ки ҳама аз ман метарсанд.

Умеда: – Ман хуб гап зада наметавонам.

Рустам: – Нақшхоро хуб иҷро карда наметавонам.

Бахтиёр: – Ба фикрам, аз ӯҳдаи иҷрояш намебароям.

Аз ҷавоби бачаҳо маълум мешавад, ки дар бештари мавридҳо онҳо меҳоханд дӯстӣ ё тобеиятро барқарор созанд. Кӯдаки дорои хислати ҷиддӣ метавонад талаботи худро изҳор намояд. Баръакси он бошад, тобеъ мешавад. Талаботи ин зумра кӯдакон пӯшида мемонад. Баъзе аз бачаҳо бо истифода аз хислатҳои пешрафтаи худ аз ҳамсолонашон эътирофро неву меҳоханд ӯро сарвар ҳисобанд. Ин гуна дӯстӣ, албатта, аҳамияти ниҳоят пасти тарбиявӣ дорад. Агар кӯдак байни ҳамсолонаш ҳамеша пешдастро хоҳад, ҳеҷ гоҳ мағлубиятро напазирад, ҷойи худро ба шахси дигар гузашт накунад, муносибати худро бо дигарон хуб карда натавонад, дар ӯ хислатҳои манфии зерин: худпарастиву муносибати сард бо дигарон, худнамоиву ғайра пайдо шавад. Дар кӯдаке, ки ба тобеият одат кардааст, чунин хислатҳо ба монанди беғайратӣ, талаботи худро ошкоро гуфта натавониш, беташаббус будан, дамдуздӣ пайдо мешавад.

Меҳнати хонагӣ, ки аз қадим чун анъанаи неки тарбияи оилавӣ маҳсуб доништа мешавад, дар ташаккули ахлоқи шоистаи кӯдакон ёрии калон мерасонад. Он яке аз воситаҳои ҷалби кӯдак ба меҳнат ва рушди ғайриҷиноятии онҳо мегардад. Тарбияи меҳнатдӯстӣ дар бачаҳо дар оила қарзи волидон ба ҳисоб меравад ва онҳо ин анъанаи некро пайваста бояд давом диҳанд.

Дар оила, ки кӯдакон ба иҷрои ин ё он кор вобаста карда мешаванд, ин барои онҳо як одати неки мешавад ва дар онҳо ҳисси масъулиятшиносиро низ парвариш медиҳад. Ҳамзамон, вай ба қадри

меҳнати худ ва дигарон мерасад. Корҳои кӯдакон аз рӯи намудҳояшон гуногунҳаҷм буда, ба синну сол ва имкониятҳои психологиашон бояд мувофиқ бошад ва бояд ба кӯдакон иҷрои ин ё он намуди меҳнатеро супоришдодан даркор, ки ӯ аз иҷрои он хаста нагардад.

Писарбачаҳо асосан дар майда кардани шохчаҳои ҳезум, обкашонӣ, рӯи ҳавлиро аз барф тоза кардан, нигоҳубини чорво, тоза кардани оғилу нигоҳубини дарахтон, корҳои кишоварзии сабуки мардона ва боғдорӣ, хунармандӣ ба калонсолон ёрӣ мерасонанд. Калонсолон бояд кӯдаконро бо олотҳои ҳезумшиканӣ, аз қабилӣ табару табарча, дос, арра ва ғайра шинос кунад. Аммо мустақилона истифода бурдани онҳо ба бачаҳо маслиҳат дода намешавад. Ба онҳо бояд танҳо кашонидани ҳезум ва таҳ кардани онҳоро фармудан мумкин асту халос.

Духтаракон бошанд, ба занони калонсол дар корҳои хонагии рӯбучин, шустани косаву табак, ҷойи хоб ва тахт кардану ғундоштани он, хӯрокпазӣ, нонпазӣ, парвариши кирмак, дӯзандагӣ, кашидадӯзӣ ва ғайра кӯмак мекунанд. Дар шароити шаҳр бошад, духтарон дар пок кардани сабзавот барои пухтани хӯрок, тоза кардан ва рубучини хона (пок намудани фарши хона, чевон, шустани косаю табак, ба тартиб даровардану ошхона ва ғайра ёрӣ мерасонанд.

Ҳамзамон, калонсолон ба духтаракон дӯхтани тугма, аз сурохи сӯзан гузаронидани ресмонро меомӯзонанд. Ин гуна машғулиятҳо зимнан мураккаб мегардад. Воқеан ҳам дӯзандагиро на танҳо ба духтарбачагон, балки ба писарбачаҳо низ омӯзондан зарур аст, чунки дар зарурат ба онҳо зарур шуда мемонад.

Писарон бошанд, барои хариди начандон калон дар зарурат ба мағоза фиристода мешаванд ва дар зарурат онҳо низ дар тайёр намудани маҳсулот барои пухтани хӯрок ба модарони худ ёрӣ мерасонанд.

Тарбияи меҳнатдӯстӣ дар оила, ки қисмати асосии ташаккули сифатҳои ахлоқист, аз 5-6-солагии кӯдак оғоз мегардад. Тавре таҳқиқоти таҷрибавии мо нишон дод, вақти машғулиятҳо набояд аз 15-20 дақиқа зиёд бошад. Кори ба нақша гирифташударо бояд дар вақташ

гузаронидан лозим аст. Дар акси ҳол машғулияти дарозмуддати якнамуда кӯдакро дилбазан намуда, минбаъд аз иҷрои он саркашӣ мекунанд. Дар як вақт ба шавқмандии кӯдак ба ин корҳо назар карда, онҳоро омӯзонидан даркор, ки қатъӣ дар вақти муайяншуда корро оғоз ва анҷом диҳанд. Барои иҷрои корҳои дар пешистода аз тарафи кӯдакон бояд воситаҳои меҳнатӣ ва ашё омода бошад. Ҷои кор бояд тозаву озода бошад. Бачаҳо бояд бо ашёҳои тоза кор кунанд, ки минбаъд ба он одат хоҳанд кард. Агар ба кӯдак матои ифлосу дарзмолнашударо диҳед, дар ӯ хоҳиши кор кардан аз байн меравад.

Дар ин самт ҳар гуна машқҳо аҳамияти калон дорад. Калонсолон дар чараёни таълими бачаҳо ба меҳнатдӯстӣ ба саволҳои кӯдакон бояд бо калимаву ибораҳои фаҳмову дастрас ҷавоб диҳанд. Ба маълумотҳои нахустин дар бораи либосдӯзӣ, пахта, заводҳои коркарди пахта, бофандагону дӯзандагон маълумот дода, шавқи онҳоро ба ин гуна касбу кор бедор намудан лозим аст. Масалан, ба саволи хонандаи синфи якуми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №10, ҷамоати деҳоти Ёваи ноҳияи Бобочон Ғафуров Мағфират: «Либосро чӣ тавр медӯзанд?» модараш Робия ба таври фаҳмо ҷавоб дод. Дар пеши назари духтараш вай пораи матоъро гирифта буриду ба дӯхтан оғоз кард. Духтарча чараёни кори модарашро назорат кард. Модар дӯхтанро ба охир расонид. Духтарча куртаи тайёршударо дида, басо хурсанд шуд. Ҳангоми дӯхтани курта модар ҳар амали худро шарҳу тавзеҳ дод.

Дигар аз корҳои ёрирасони оила ҷомашӯист. Ин кори басо вазнину меҳнатталаб аст. Ба ин нигоҳ накарда зарур аст, ки кӯдаконро аз хӯрдсолӣ бо намудҳои асосии ҷомашӯӣ шинос кард. Омӯзонидани ҷомашӯии бачаҳоро аз кори оддӣ оғоз кардан лозим аст. Барои ин либосҳои хурди осон шустамешударо интиҳоб кардан лозим аст. Онҳоро мувофиқи рангашон шуста фаҳмонидан лозим аст, ки либосҳои рангашон сафедро бо сиёҳ омехта накарда, рангашон ноустуворро дар охир шустан лозим аст. Духтарбачаҳоро дар навбати аввал бояд шустану дарзмол кардани либоси лӯхтакро омӯзонидан лозим. Ба ин корҳо ҳам

писаракону ҳам духтараконро одат кунонидан ба манфиати кор мебошад. Духтаракон худашон либоси лӯхтакҳояшонро шуста, хушк ва дарзмол мекунанд. Ба онҳо пӯшонидани либоси тоза ба лӯхтак, чойхобашонро ба тартиб даровардан басо писанд аст.

Ашёҳои дар ҷомашӯӣ истифодашаванда сатилу тағора, собуну обҳои гарму хунук, содаи ҷомашӯӣ ва ғайра пешакӣ омода карда мешавад. Дар ҷараёни ҷомашӯӣ калонсолон роҳҳои самараноки ин корро меомӯзонанд. Ба онҳо фарқи ранги матоъҳо, тар кардану собун задан, чайқонидан, равондани об ва хушк карданро меомӯзонанд. Агар дар ҷараёни ин амал кӯдак савол диҳад, ҳатман бояд посух дод.

Баъзе волидон нодуруст рафтор мекунанд, ки гӯё ҷомашӯӣ кори писарбача набошад. Агар дар оила корҳои тарбиявӣ дуруст ба роҳ монда шуда бошад, писарбача низ ба корҳои хонагии модараш – ҷомашӯиву косаву табакшӯӣ, корҳои хоҷагидорӣ ёрӣ мерасонад. Зеро ин ҳама барояшон шавқовар аст. Аммо дар бисёр оилаҳо корҳои ёрирасони оилаи писарону духтарон дар оғоз аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар бархе оилаҳо аз безътибории волидон шавқи писарбачаҳо ба корҳои хона ба назар намерасад.

Дар суҳбат бо модари Исматулло – хонандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №12-и ноҳияи Спитамен – Маҳбуба иқрор шуд, ки дар ин ҷода ба ҳатогӣ роҳ додааст. Вай чунин гуфт:

– Вақте ман ба ҷомашӯӣ тайёри медидам, писарам Исматулло хост омада ба ман кӯмак расонад. Аммо ман рад карда гуфтам, ки ин кори духтарона аст. Писарам хафа шуду гуфт: Акоям Раҳматулло гуфт, ки дар хизмати ҳарбӣ ҳар аскар либосашро худаш мешӯяд. Ҳатогии худро фаҳмида ман ба ӯ гуфтам: Агар ин хел бошад, либосҳои худат ва додарчаатро шӯй.

Дар ин гуна ҳолатҳо модар ҳама гуна таҷрибаҳои писарро дастгирӣ карда, ба дигар корҳои нисбатан ҷиддитар, масалан, об овардан, оби чиркинро бурда партофтан, об гарм кардан ва ғайраро фармудан лозим аст.

Хӯрок пухтан дар оила яке аз корҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ин намуди кор ба доираи корҳои гуногуни ҷирирасони бачаҳо шомил аст. Ба ғайр аз ин, ҷалби кӯдак ба тайёр кардани хӯрок дар тарбияи ӯ ба меҳнат мақоми хоса дорад. Корро нахуст бояд аз тоза кардану шустани сабзавот оғоз кард. Вақти пухтани хӯрок ба дег андохтани картошка ё сабзӣ аз тарафи бачаҳо ба онҳо хурсандии калон мебахшад. Натиҷаи кори худро дида кӯдак қаноатмандии калон ҳосил мекунад. Ин аст, ки баъди иҷрои корҳои супоридашуда хоҳиш мекунад, ки ба ӯ боз корҳои дигарро фармоянд. Дар ин гуна ҳолатҳо модар бояд доираи корҳоро васеъ ва мураккабтар гардонад. Дар ҷараёни тайёр кардани хӯрок чун қоида кӯдак меҳодад дар бораи сабзавот маълумоти ҳарчӣ бештаре дошта бошад. Аз ин рӯ, бисёр савол медиҳад.

Модар ба фарзандонаш корҳои сабукро фармуда бояд ба саволҳо таҳаммулпазирона ҷавобҳои аниқу фаҳмо диҳад. Вай бояд дар бораи дар кучо, ҷи гуна, аз тарафи кӣ парвариш карда шудани пиёзу картошка маълумот диҳад. Дар баробари ин ӯ дар бораи маҳсулоти дар хӯрокпазӣ истифодашаванда ба монанди биринҷу орд, равшану гӯшт ва ғайра дар бораи усулҳои тайёр кардани он маълумот бояд диҳад.

Ошхона – лабораторияи тайёр кардани хӯрок аст. Бинобар он ин ҷо бояд тоза, озода ва покиза бошад. Дар ин кор бояд ҳуди модар намуна бошад. Вай ба кӯдак бояд ҷи тавр шустани косаву табақ, ҷойнику пиёла ва ба тартиб гузоштани онҳоро фаҳмонида, аҳамияти тозагиву тартиботро гӯяд.

Ба ғайр аз ин, кӯдакон дигар корҳои хонаро иҷро мекунанд. Онҳо қабл аз наҳорӣ, хӯроки нисфирӯзӣ ва хӯроки шом ба модар кӯмак расонида, дастархон мекушоянд, қошуқу чангак, табақчаҳо ва нонро меоранд. Аҳли оила баъди густурда шудани дастархон ба ҷойҳои худ нишаста, дар вақти муайян баробар ба тановули хӯроки шом мепардозанд.

Фаромӯш кардан лозим нест, ки кӯдакро аз хурдӣ ба мустақиллона хӯрок хӯрдан, дуруст истифода кардани қошуқу чангак ва дастпоккун

омӯзонидан лозим аст. Бачаҳоро бояд ба нарезонда хӯрок хӯрдан, баъди хӯрда шудан ғундоштани рӯи мизро омӯзонанд. Волидон бояд ин гуна одатҳоро ба кӯдаконашон мақсаднок ва пайваста омӯзонанд. Агар кӯдак дар ҷараёни омӯзиш ба ягон нокомӣ – афтода шикастани чизе дучор ояд, вайро набояд ҷазо дод. Дар акси ҳол вай боварибро ба худро гум карда, минбаъд дар иҷрои корҳои супоридашуда бо ҳисси хавотиромезу тарс муносибат мекунад.

Дигар кори тавсиявӣ дар оила барои кӯдак нигоҳубини растанӣ аст. Волидон фарзандони худро бояд бо олами растаниҳо шинос карда, нигоҳубини онҳоро омӯзонанд, ки ба тарбияи завқашон ба корҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Аз шиносӣ бо бисёр оилаҳо мо боварӣ ҳосил кардем, ки бачаҳо аз корҳои кишоварзӣ дар умум хабардор ҳастанд. Бо дидани кори волидонашон дар ин соҳа ҳудашон тарзи иҷораи он корҳоро меомӯзанд. Онҳо ба ниҳолҳо нигоҳубин карда, мева мечинанд, аз пайи нигоҳубини паранндагони ҳонагӣ мешаванд.

Дар бисёр ҳавлиҳо меваю гул ва дарахт мерӯянд. Волидон ба фарзандон нигоҳубини онҳоро меомӯзоанд. Бачаҳо бо роҳбарии калонсолон ба ҷӯяки сабзавот об сар медиҳанд. Волидон бошанд, кори фарзандонро назорат бурда, ба сифати он баҳо медиҳанд. Кӯдак кӯшиш мекунад, ки корҳои супоридашударо хуб иҷро кунад, аз парастории волидон озод ва ҳатто корҳоро мустақилона ба иҷро расонад, то ки ба эътирофу таърифи волидонаш сазовор гардад.

Агар корҳои дар боло зикргардида мунтазам бо кӯдакон омӯзонида шавад, ин ба як аъанай оилавӣ табдил меёбад, яъне анъанаҳои оилавӣ аз ҳамин ҷо шуруъ гардида, ҳатто чун қонуни нонавишта арзи вучуд менамоянд.

Пирамардон ва пиразанҳои дар зиндагӣ таҷрибаи бузург ҳосилкарда метавонанд дар бораи кори худ, фаъолияти меҳнати одамони пешқадами ҷомеа, корҳои заҳматкашони саҳрову хоҷагҳои

деҳқонӣ нақл намоянд. Ин ҳама нисбати шавқу завқ пайдо кардани кӯдак ба меҳнат таъсири калон мерасонад.

Гуфтаҳои болоиро ҷамъбаст карда, хулоса кардан мумкин аст, ки тозагиву озодагиву тартиботе, ки аз тарафи кӯдак қисман ба ҷо оварда мешава, дар замиранш боварӣ ҳосил карда, муҳаббаташро нисбат ба меҳнат пурзӯр месозад. Ба синну соли худ нигоҳ накарда, ӯ хешро ёрдамчии наздики аҳли оила маҳсуб медонад. Ташаккули ҳисси меҳнатдӯстӣ ба ин минвол ба ҳукми анъана табдил меёбад.

Аз гуфтаҳои болоӣ маълум мегардад, ки ҳаёти оилавӣ, меҳнат, ки анъанавӣ шудааст, мазмуну муҳтавои фаъолияти бачаро ташкил медиҳад. Кӯдак дар бозии худ расмҳои кашидааш таассуроти аз ҳаёт ва оила бардоштаашро инъикос месозад. Бадин тартиб хулоса кардан мумкин аст, ки волидон дар оила барои фарзандон дар ҳама корҳо бояд намунаи ибрат бошанд. Дар бораи фаъолияти худ нақл кунанд, назди фарзандон обрӯ дошта бошанд, ба онҳо таъсири мусбӣ расонанд, аз амалҳои ношоиста худдорӣ карда тавонанд, дар худ арзишҳои ахлоқи неки инсониро парваранд, зеро онҳо бо рафтори худ ба кӯдак таъсир мерасонанд.

Калонсолон дар оила, хусусан мӯйсафедон корҳои бачаҳоро назорат бурда, барои ҳавасмандиашон ба онҳо аҳсан ва раҳмат гӯянд. Дар педагогикаи халқӣ воситаҳои зиёди одат кунонидани бачаҳо ба меҳнати сабук вучуд дорад, аз ҷумла чистон, гуфторҳои халқӣ, панду насиҳат, суруд, афсона. Ба ибораи дигар, педагогикаи аз байни халқ тавассути эҷодиёти даҳонакии халқ бароянда маъруф гардида, аз насл ба насл чун мероси педагогӣ интиқол меёбад. Масалан, дар афсонаҳои «Духтари хизматгор», «Ду сандук», «Санги шикаста», «Моҳии тиллоӣ», «Писари мохидор», меҳнатдӯстӣ васф карда, шуда танбалӣ маҳкум карда шудааст. Ин ҷо муҳим он аст, ки бачаҳои аз хурдсолӣ ба меҳнати оилавӣ одат карда, вақте калонсол мешаванд якчанд ҳислатҳои мусбатро, аз ҷумла, нотарсӣ, ғайратмандӣ, малакаю маҳорат, дақиқкорӣ ва эҳтиёткорӣ барин ҳислатҳоро соҳиб мешаванд. Онҳо ҳамеша кори оғозкардашонро

то ба охир ба анҷом мерасонанд, таҳаммулпазир ва соҳиби иродаи бузург мешаванд, боинтизому ташаббускор шуда, аз натиҷаи ҳосилшудаи меҳнаташон қаноатманд мешаванд. Ҳамзамон, кӯдакон аз ҷиҳати ҷисмониву ақлӣ инкишоф ёфта, соҳиби арзишҳои баланди маънавӣ-ахлоқӣ ва завқи зебоипарастӣ мегарданд. Таҷрибаи ҳаёт, ҳамчунин шаклу воситаҳои тарбияи оилавӣ, чуноне ки дар боло зикрашон рафт, аз як насл ба насли дигар интиқол ёфта, такмил меёбанд. Ҳамин тариқ, имрӯз мо хушбахтона дорои мероси дар тӯли асрҳо санҷидашудаи педагогӣ мебошем.

Айни замон дар оилаҳои тоҷик меҳнати дастӣ чи аз лиҳози шаклу чи аз лиҳози муҳтаво ба таври назаррас тағйир ёфтаст. Дар оилаҳои муосир дар байни бачаҳои хурдсол ва наврасон фарқияти ҷисмонӣ дар иҷрои корҳои хонагӣ ба назар мерасад. Аммо бояд талабот ба меҳнати дастии писарбачаву духтарбачаҳо бояд як хел бошад.

Бояд зикр намуд, ки дар такмили кори тарбия ҷойи махсусро масъалаи якҷояшавии ҳамгироии меҳнати дастӣ бо таълими меҳнат дар хонаву мактаб ишғол мекунад. Мушоҳидаҳои мо аз он далолат мекунанд, ки ташкили меҳнати самаранок ҳангоми таълиму берун аз таълим маҳорату малакаи дар ҷараёни иҷрои корҳои хонагии анъанавӣ ҳосилкардаи бачаҳо аҳамияти калон доранд. Ҳамин тариқ, барои ташкили кори самаранокӣ тарбия ҳамкориҳои зичи оилаву мактаб зарур аст. Якум, муаллимони синфҳои ибтидоӣ бо тарбияи сифатҳои ахлоқӣ ба шогирдон, дар навбати аввал бояд муносибати бачаро ба меҳнати дастӣ омӯхта, роҳҳои таҳкими ҷанбаҳои мусбату ислоҳи ҷанбаҳои манфиро аз бача дарёбанд. Ва албатта, аз ин ҳама волидонро хабардор созанд. Дуюм, дар кори таълиму тарбия дар мактаб маҳорату малакаи дар оила ҳосилкардаи бачаро ба эътибор гирифта, нисбати такмили минбаъдаи онҳо кӯшиш ба ҳарч диҳанд.

Ҳамин тариқ, усулҳои таълими бачагон бо намудҳои меҳнати хонагӣ, ки аз насл ба насл интиқол гардидааст, анъанавӣ оилавӣ ва воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии онҳо махсуб меёбанд. Дар ҷараёни

гузаронидани кори таҷрибавӣ-озмоишӣ дар доираи масъалаи таҳқиқшаванда аз ҷониби мо сатҳи ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон санҷида шуд. Дар асоси меъёрҳои таҳиякардаи мо нишондиҳандаҳои ин сифатҳо зеринҳо маҳсуб меёбанд:

- моҳияти сифатҳои ахлоқиро дарк кардани кӯдак;
- сифатҳои ахлоқиро таҳлил карда тавонистани кӯдак;
- сифатҳои ахлоқиро дар фаъолияти худ амалӣ намудан;
- маҳорати баҳо додан ва таҳлил карда тавонистани сифатҳои ахлоқиро дар одамони атроф.

Бо ин мақсад ба хонандагони оилаҳои озмоишӣ вазифаи зерин пешниҳод шуд. Аз се ҷавобе, ки мафҳуми сифатҳои ахлоқиро ошкор мекунанд, дурусташро нависед ё шакли худро пешниҳод кунед. Аз мафҳуми поёнӣ, ки сифатҳои ахлоқиро мефаҳмонанд, кадоме аз онҳо дар шумо ташаккул ёфтаанд?

Ҷадвали №5. Натиҷаи посухи бачаҳо оид ба саволи «Қадам сифатҳои ахлоқӣ дар онҳо ташаккул ёфтаанд?»

№ т/р	Сифатҳои ахлоқӣ	Ҳолҳо	
		Оилаҳои назоратӣ	Оилаҳои таҷрибавӣ
1.	Адолат	3,1	3,4
2.	Ватандӯстӣ	2,9	3,5
3.	Поквичдонӣ	3,2	3,6
4.	Дӯстӣ	3,3	3,6
5.	Инсондӯстӣ	3	3,6
6.	Вичдон	3,1	3,5
7.	Ҳоксорӣ	3,3	3,7
8.	Меҳнатдӯстӣ	3,1	2,9
9.	Ҳайрхоҳӣ	3,2	3,3
10.	Шараф	3,1	3,3
11.	Ҳақиқат	3	3,2
12.	Саховатмандӣ	2,8	2,9
13.	Дақиқкорӣ	2,8	3,4
14.	Эҳтиром	2,7	3,5
15.	Ҳолҳо ба ҳисоби миёна	3,0	3,3

Маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки ба ҷавоби бачаҳои оилаҳои зерин назорат қароргирифта аз 2,7 то 3,3, дар

оилаҳои таҷрибавӣ бошад аз 2,9 то 3,7 ҳол дода шудааст. Масалан, дониши бачаҳо оид ба сифатҳои ахлоқӣ дар оилаҳои назоратӣ эҳтиром – 2,7 ҳол, саховатмандӣ – 2,8 ҳол, ватандӯстӣ – 2,9 ҳол, хоксорӣ – 3,3 ҳол, хайрхоҳӣ 3,2 ҳол, меҳнатдӯстӣ – 3,1 ҳол, дӯстӣ варзидан – 3,3 ҳолро ташкил дод. Ҳамин гуна сатҳи баҳогузориҳо дар фарзандони оилаҳои таҷрибавӣ низ дидан мумкин аст. Ин ҳолат бозгӯи сатҳи пасти ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдакон аз оилаҳои таҷрибавию назоратӣ буда, таҳияи роҳҳои самараноки арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро тақозо менамояд.

Бо мақсади такмили раванди тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон мо роҳҳои самараноки истифодаи анъанаҳои оилавино дар заминаи омӯзиши моҳияту сохтору муҳтавои ташкилу гузаронидани он андешида баромадем. Дар чараёни таҳқиқот аз ҷониби мо чораҳои махсус оид ба такмили ташаккули сифатҳои ахлоқии бачаҳо ба воситаи анъанаҳои оилавӣ таҳия ва дар амалияи таҷрибавӣ татбиқ карда шуд.

Таркиби чораҳо аз инҳо иборат буданд:

- шиносӣ бо моҳияти анъанаҳо;
- шиносӣ бо қоидаҳои ташкилу гузаронидани маросимҳо;
- ҷалби кӯдакон ба гузаронидани анъанаҳо.

Бояд зикр намуд, ки бисёре аз оилаҳои тоҷик серфарзанд мебошанд ва ҳар як минтақаи ҷумҳурӣ бо баъзе анъанаҳои худ каме фарқ мекунад. Масалан дар минтақаи шимоли ҷумҳурӣ пештар вақте ки дар оила писар таваллуд мешуд, ба ин муносибат дар атрофи хавлии худ падар аз 100 то 200 бех сафедор мешинонд. Ин сафедорҳо баробари кӯдак ба воя расида, минбаъд ҳамчун масолеҳи сохтмон истифода бурда мешуданд. Вақти сохтмони хона якчанд расму оинҳои мардумӣ ба ҷо оварда мешуд. Аз ҷумла, рехтани таҳкурсии ва деворбардорӣ. Баъзе нафарон бо ниятҳои нек зери остонаи дари хона кӯзаро гӯр мекарданд. Ин маънои онро дорад, ки бигзор ин хона пур аз зар гардида, барору муваффақиятҳо ва боигарӣ ҳамеша ёру мададгори соҳиби хона бошад. Дар ҳақиқат ҳам дар замони қадим одамон дар ин кӯзаҳои калон симу зар нигоҳ

медоштанд. Замоне фаро мерасид, ки насли нав аз он мерос истифода бурда, хона бунёд мекард.

Ҳангоми ба хонаи нав кӯчидан якчанд урфу одатҳо баҷо оварда мешуд. Дар замонҳои қадим ҳангоми ба хонаи нав кӯчидан се қондарио мекарданд. Нахуст ба хона намакро медароварданд, то ки соҳиби хона доимо соҳибнамаку бомаънӣ ва абадӣ бошад. Дуюм, орду нон медароварданд. Ин маънои онро дошт, ки ба соҳиби хона ҳаёти хушбахтона, муваффақият ва сериву пурӣ орзу мекарданд. Бинобар он ҳам нон рамзи ҳаёту осудаҳолист. Сеюм, аз ашёҳо оинаро медароварданд, то ки ҳаёти кулли аъзои оила чун оина равшан ва поку мубарро бошад. Ҳангоми ворид кардани ин ашёҳо-рамзҳо иваз кардани тартиби воридсозии онҳо иҷозат дода мешуд. Мутаасифона, имрӯз ин анъанаи нек аз байн рафтааст ва ҳаёт тақозо менамояд, ки ин қабил анъанаҳои нек аз нав эҳё карда шаванд. Ин анъанаҳо бешубҳа қимати бузурги тарбиявӣ дошта дар камолоти маънавӣ-ахлоқии насли наврас қимати бебаҳо доранд.

Яке аз анъаҳои маъмул дар замони муосир гусел ба нафақа мебошад. Ин чорабинӣ аз тарафи ҷомеаи меҳнатии иттифоқи касаба корхонаҳо гузаронида мешавад. Гусел ба нафақа дар корхонаву муассисае, ки ба шаси ба нафақа мерафтагӣ дар он ҷо кор мекунад, гузаронида мешавад. Ин ҷо меҳмонони меомада, аъзои ҷомеаи меҳнатӣ, хешовандону наздиконро бо фаъолияти меҳнатии шахси ба нафақа мерафта, таъриху саҳмаш дар пешрафти кор шинос карда, ба ӯ изҳори сипос менамоянд. Рафиқони аз ҳама наздик ба сухан баромада, дар ҳаққаш суханони хуш мегӯянд, орзуҳои нек таманно мекунанд. Гусели тантанавӣ ба нафақа аҳамияти муҳим дар кор, самти касбантихобкунии ҷавонон, тарбияи меҳнатдӯстии онҳо, эҳтироми волидону омӯзгорону устодон нисбати тарбияи некашонро дорад. Худи нақли собиқадор аз ҳаёту фаъолияти хеш ба ҳиссиёти шунавандагон басо муассир хоҳад буд. Аҷиб аз ҳама он аст, ки вақти нақли ин ё он лаҳзаҳои ҳаёти мушкilotу шодӣ дар хотири иштирокчиён то дер боқӣ мемонад.

Бояд зикр намуд, ки дар тарбияи оилавии кӯдак бозихои бачагона чойи махсусро ишғол мекунанд. Нахуст дар бораи мӯхтавою аҳамияти бозӣ истода мегузарем. Бозӣ таърихи қадима дошта, вай асосан ба давраи бачагии инсон дахл дорад. Бозӣ дар таърихи инсоният бо маросимҳои мардумӣ, варзишу ҳарбӣ ва дигар машқҳо ҳамчунин санъат, хоса бо қисмати таърихии он омехта аст. Тавассути бозӣ бачаҳо рафтору муносибатҳои калонсолонро зухуроти моддиву иҷтимоиро инъикос намуда, ҷаҳонро мешиносанд, аз ҷиҳати ақлонӣ ахлоқӣ ва ҷисмонӣ рушду такомул меёбанд. Пайдоиши бозӣ бо талаботҳои биологии организм ва ҷараёни меҳнат вобаста аст. Бозӣ барои кӯдак на танҳо машқи ҷисмонӣ, балки воситаи тайёрии психологӣ барои ҳаёти одам мебошад.

Бозӣ ба ташаккули кӯдак ёрии калон мерасонад. Вақти бозӣ аъзои бадани ӯ – ҳиссиёту зухуроти психикӣ, нерӯ, афкор, хотира, диққат, ирода ғайбадани ширкат мекунанд. М.Горкий қайд карда буд, ки «Бозӣ ин роҳест, ки бачаҳоро ба шинохти олам мебарад, дар он худашон зиндагӣ мекунанду худ бояд онро дигаргун созанд».

Бо мақсади муайян сохтани мавқеи бозӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол мо таҳқиқотро иборат аз се давра гузаронидем. Дар даври аввал ба хонандагон бозихои гуногуни сюжетӣ («Беморхона», «Мактаб», «Кайҳоннавардон», «Дар Сохтмон»), бозихои драматикӣ («Шалғам», «Зумрад ва Қимат», «Бузғолаҳо ва гург»)–ро пешниҳод кардем. Нақшҳои асосӣ ва дуюмдараҷа байни хонандагон тақсим карда шуданд. Онҳо аз рӯи суҷа бозӣ карданд. Дар даври дуюм нақшҳо аз рӯи пешниҳоди бачаҳо тақсим шуданд. Дар даври сеюм нақшҳо аз рӯи интиҳоби ҳар як хонанда тақсим шуданд. Дар ин ҳолат ҳар хонанда ба мизи алоҳида шинонида шуда, дар наздашон мусаввара бо расми ролҳои сюжетӣ ва драматикӣ гузошта шуданд. Хонанда мебоист барои худ нақш интиҳоб кунад ва барои дигарон низ тавсия диҳад. Натиҷаи мушоҳидаҳо нишон дод, ки бештари кӯдакон хоستانд барои худ нақшҳои асосиро интиҳоб кунанд, вале инро аз дигарон

пинҳон доштанд. Агар кӯдак байни ҳамсолонаш мақоми баландро медошт, он вақт вай хоҳиши худро ошкоро мегуфт. Дар ин рафтор кӯшиши байни дигарон мақоми баландро доштан ба мушоҳида мерасад.

Хонандагони мақомашон дар гурӯҳ нисбатан пасттар талаботи худро аз атрофиён пинҳон медоштанд. Ин гуна ҳолат дар онҳо аз ҳисоби тарсу нобовариашон ба вучуд меояд. Бозӣ қобилиятҳои гуногуни кӯдакро ташаккул медиҳад. Муносибат барқарор карда натавоништан бо дигарон бошад, ӯро аз кайфияти аз бозӣ ҳосилшаванда маҳрум месозад. Дар натиҷа ин гуна кӯдакон худро байни ҳамсолонашон бегона ҳис мекунанд, ки ин гуна ҳолат дар навбати худ ҳиссиёти манфиро дар замири онҳо пайдо месозад.

Одатан волидон ба кӯдаконашон, ки талабгори роли асосианд, эътибор намедиҳанд. Онҳо чунин меҳисобанд, ки ин гуна муносибат нисбат ба онҳо ҳислатҳои иродавиरो тарбия карда, ба ғаъолнокии иҷтимоиашон мусоидат мекунад. Ҳамзамон, фаромӯш кардан лозим нест, ки ҳислатҳои асосии иродавӣ натавонанд дар амалҳои қонеъкунандаи хоҳиш, ҳамчунин дар худдорӣ аз талабот зоҳир мегардад, ки агар он бар зарари якдигар бошад. Нодуруст ташаккул ёфтани талабот нисбат ба эътирофи шахсияти худ метавонад сабаби нодуруст баҳогузорӣ кардан ба рафтори хонанда гардад, ки дар натиҷа байни онҳо нофаҳмиву зиддият, бадбиниву дурӯғгӯӣ ва хабаркашӣ пайдо мешавад.

Волидон бояд ба дуруст ташаккул ёфтани ин талаботи фарзандонашон эътибор диҳанд ва дар ин самт ба таври доимӣ корбарӣ кунанд.

Тавре аз омӯзиши адабиётҳои илмӣ бармеояд, намудҳои бозии бачагона басо рангоранг буда, онҳо ба ҳар гуна ҳалқияту миллатҳо тааллуқ доранд. Дар гузаштаи қадим низ бозӣ намудҳои зиёд дошт. Бозӣ бо асп, тоқӣ, саққобозӣ, чомағзбозӣ, бозӣ бо мори қоғазӣ ва ғайра. Бозиҳои қадимаи бачагона дар осори олимони мо, эҷодиёти шоирону нависандагони мо инъикос гардидаанд. Масалан, дар осори Махмуди Қошғарӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, минбаъд Садриддин

Айниву Мирзо Турсунзода дар бораи бозиҳои бачагона маълумотҳои басо қимату шавқовар дода мешавад. Яке аз бозиҳои қадима ҳаммомпӯшӣ (сохтмони ҳаммом) мебошад. Ин бозӣ бо сохтмон марбут аст. Мӯҳтавои ин бозӣ он аст, ки бачаҳо хоки намнокро ба як тоқӣ андохта, онро хеле лат медоданд, то он даме, ки хоки дар тоқӣ буда шакли гумбази ҳаммомро намегирифт. Дар ин бозӣ обро истифода мебарданд. Лекин бе об ҳам мешавад. Дар хоки шаттахӯрда вақте вай андаке хушк мешавад, дар мекушоянд. Агар сохтмон вайрон нашавад, пас маълум мегардад, ки устои сохта соҳибхунара будааст. Ин бозӣ дар ниҳоди кӯдак маҳорати сохтмончигиву муҳандисӣ ва ҳисобу китобро сайқал медиҳад.

Дар дигар бозии ба ин монанд, ки «Лойбозӣ» ном дорад, бачаҳо аз гил шакли косаро месозанд. Аз тарафи рӯяш ба замин мезананд. Дар натиҷа овози кафидани лой баланд мешавад. Баъди ин амалиёт гил часпак мешавад. Танҳо барои ин вайро чун масолеҳи сохтмон барои бардоштани девор ё дигар қорҳои сохтмон истифода бурдан мумкин аст. Бозӣ барои ҳар кӯдак ҳадафи худро дорад. Масалан, яке ҳисобро меомӯзаду дигаре дуруст баён доштани фикри худро, сеюмӣ бақувват ва ҷолок мешавад.

Дар ҷараёни бозӣ бачаҳо ҳам мебозанду ҳам суруд мехонанд: Як-ду, понздаҳ.., ки понздаҳ гуфт? –Ман гуфтам, бовар намекунӣ аз нав шумор. Ба фолклори бачагона, суханбозии бачагона, донишу камолоти ақлӣ ва хушмандии калонсолон хос аст. Дӯстдоштатарин бозии бачагони имрӯза чун замони пеш сурудхониву чистонгӯӣ, тезгӯяку ҳисобкунак аст. Бозиҳои то замони мо омада расида «Читти гуло, читти гул», дар замони муосир бо мазмуну мӯҳтавои нав бой шудаанд.

Дар бораи аҳамияти калон доштани бозӣ дар тарбияи насли ҷавон бо гузашти замон такмилёфта, ахлоқ, меҳнатдӯстӣ ҳоҷати ҳарф задан ҳам нест. Зеро онҳо барои бачаҳо зарурати ҳаётианд. Дар ҳақиқат бозӣ дар рушду такомули ҷисмониву ақлӣ ва ахлоқии насли гузашта ва ҷавонони имрӯз саҳми худро гузоштааст.

Дар ҳама даври замон бозӣ тарзу восита ва ченаки ҳаёти инсон аст. Дар замонҳои қадим бачаҳо нахуст «бойчечак»-хонӣ мекарданд. Баъд ба васфи гулҳои бунафшаю кокути, гулшукуфти бед, сабзиши барги дарахтон сурудҳо мехонданд. Ин гуна сурудҳо имрӯз ҳам аз ҷониби бачаҳо суруда мешаванд. Масалан, суруди бойчечакро гирем:

Бойчечак, бойчечак,
Майдони бобом кунчак.
Бойчечака гулаш нест,
Укояма хобаш нест.

Ин суруд аз ҷониби бачагон ба истиқболи баҳор ва гусели фасли зимистон хонда мешавад. Онҳо сурудхонон ба ҳар ҳавлӣ рафта, одамонро аз омад-омади фасли баҳор муждагонӣ медиҳанд. Одамон бошанд, ба бачаҳо ширинӣ тақдим мекунанд. Дар идҳои мавсимӣ аз гулҳои гуногун ва барги бед ба сарҳояшон гул баста, бедории табиатро шодбош мегӯянд. Тавассути ин онҳо маҳорати сабадбофию бўрёбофиро азхуд мекунанд. Духтаракон дар як вақт дубайтихонӣ, саққобозӣ ва рустшавагон бозӣ мекунанд.

Баҳор мегузашту тобистон меомад ва гулҳои рангоранг ба атроф бӯи муаттари худро паҳн мекарданд. Дар ин давра бачаҳо иди гулхоро қайд мекарданд. Ин анъана аз қари асрҳо ба мо омада расида, байни бачаҳои шаҳру деҳот васеъ паҳн шудаанд. Дар ин чорабинӣ бачаҳо, оилаҳо ва аҳли ҷамоатчигӣ иштирок мекунанд. Баъди иди гулҳо иди ҳосилот таҷлил карда мешавад. Дар он ҳар оила иштирок мекунад. Зеро, кулли аъзои оила ба ҳосил алоқамандӣ дошта, он дар фасли тирамоҳ гузаронида мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки имрӯз бо дастгирии бе воситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин идҳои анъанавии қадимаи халқи тоҷик аз қабилҳои «Иди сада», «Иди меҳргон» ва «Тиргон» эҳё шудаанд, ки дар тарбияи меҳнатии кӯдакону ҷавонон саҳми бориз мегузорад.

Бачаҳо ҳамроҳи калонсолон ба саҳро баромада, ҳосили полезиву меваҳоро ҷамъоварӣ мекунд. Беҳуда гузаштагони мо нафармудаанд: вақте меваҳо пухта мерасанд, бачаҳо бояд аз ҳар намуди он на кам аз се маротиба серӣ бихӯранд, ки ин вазифа ва қарзи онҳост. Муҳимтар аз ҳама ин амал ба саломатии онҳо манфиати калон дорад. Бозӣ кардан барои бачаҳо ба ҳосилшавии ҳиссиёти коллективизм, интизомнокӣ, нотарсӣ, қотейият мусоидат намуда, барояшон меҳнатдӯстиро меомӯзад. Новобаста аз он, ки бозиҳои бачагона аз рӯи мӯҳтавоёшон фаъолияти калонсолонро ифода мекунанд, онҳо се хусусиятҳои моҳиятан асосиро дороанд. Якум, кӯдак фаъолияти бозингариашро комилан аз рӯи майлу хоҳиши худ амалӣ месозад. Дуюм, бозӣ амали эҷодиву фаъол аст. Сеюм, амал дар бозӣ ба эҳсоси кӯдак вобастагӣ дорад. Кӯдак вақти бозӣ ба шавқ омада, хурсанд мешавад ва дар ниҳоди ӯ ҳиссиёти дӯстию рафқат ва ғайратмандӣ баланд мегардад.

Бозиҳои бачагона аз рӯи мӯҳтавоёшон ҳаракатӣ-сужетӣ ва дидактикӣ мешаванд:

1. Бозӣ бо бозичаҳо ба бачагони синни томактабӣ хос аст. Одатан онҳо бо бозичаҳо бозӣ мекунанд.

2. Дар бозиҳои сужетӣ бошад, онҳо рафтору гуфтори калонсолонро тақлид мекунанд. Ин гуна бозиҳо амалҳои дохиларо ба монанди «нигоҳубини кӯдак», «тайёр кардани хӯрок» ва ғайраро инъикос месозанд. Баробари калон шудани кӯдак бозиҳои сужетӣ мураккаб мешаванд.

3. Бозиҳои серҳаракат метавонанд якка ва ҳам якҷоя гурӯҳӣ бошанд. Масалан, тӯббозӣ, давидан ва ғайра. Ин гуна бозиҳо барои бачаҳои синни мактабӣ мувофиқ аст. Он бачаро солим нигоҳ дошта, иродаро ташаккул медиҳад.

4. Бозиҳои дидактикӣ аз ҷониби волидон дар оила ва мураббияҳо дар боғча фикр карда баромада мешавад. Ин бозиҳо барои бачаҳои гурӯҳашон калони боғча ва синфҳои ибтидоӣ нигаронида шудааст.

Масалан, дарёфти калимаҳо ба забонҳои англисӣ, русӣ ва ғайра. Ин гуна бозиҳо дар бачаҳо зиракӣ, хотираро рушд медиҳад.

Бозӣ дар оила яке аз анъанаҳои асосӣ мебошад, ки кӯдак дар оила бе бозӣ зиста наметавонад. Биноан волидонро зарур аст, ки дар оила барои бозии фарзандонашон шароити мусоид фароҳам оваранд. Дар бозии бачаҳо дар оила шаклҳои эҷодии меҳнат бо фаъолияти бозӣ мепайванданд. Барои кӯдакони 3-7-сола бозӣ барояшон кор барин менамояд. Онҳо дар бозиҳои ба монанди «Оила», «Боғчаи бачагона» ва «Мактаб» ширкат варзида, нақшхоро байни худ тақсим мекунанд. Ин вақт онҳо масъулияти худро мутобиқ ба нақши иҷро мекардашон эҳсос мекунанд. Чун қоида бозиҳои серҳаракат аз рӯи мӯҳтавою қоидаи ҳеш, кӯдакони бозӣ чароғи меҳнат шинос мекунанд, ки ин дар ниҳоди кӯдакони ба бедоршавии шавқашон ба ин ё он касб мусоидат менамояд. Бозиҳои дидактикӣ ҳамчунин «Предмети андешидаро дарёб», «Ба кӣ чӣ лозим?» ва ғайра мебошанд.

Мӯҳтавои бозии «Предмети андешидаро дарёб» ин аст: барандаи бозӣ ҳаракатҳои меҳнати ба ин бозӣ хосро бо ёрии ҳаракатҳои зарурӣ ба ёд оварда, онро нишон медиҳад. Бачаҳо ҳаракатро назорат мебаранд ва онро бо калимаҳо иброз мекунанд. Масалан, баранда ҳаракати буридани ҳезум, навиштани мактуб, дӯхтан, нонро буриданро нишон медиҳанд. Бачаҳо бошанд, инро назорат бурда, олотии меҳнати дар ин амалҳо истифодашавандаро номбар мекунанд.

«Ба кӣ чӣ даркор?» чунин ном дорад бозии навбатӣ. Дар ин бозӣ баранда ё ягон нафар аз иштирокчиҳои он аз бозингарон мепурсад:

– Ба кӯдак чӣ лозим?

Бачаҳо батартиб китобу дафтар, қаламу ручка, ҷуздону дигар ашёи хонишро номбар мекунанд.

Ё ин ки чунин савол дода мешавад.

– Ба чевар (дӯзанда) чӣ лозим аст?

Бачаҳо ҷавоб медиҳанд: – мошини дарздӯзӣ, қайчӣ, ришта, сӯзан ва ғайра.

Ё ба саволи «Ба дуредгар чӣ лозим?» бачаҳо мегӯянд: арра, теша, ранда, мех, ширеши дуредгарӣ ва ғайра. Ин гуна бозиҳои касбӣ дар бачаҳо ҳисси муҳаббат ба меҳнат ва шавқу завқро ба ин ё он намуди меҳнат бедор месозад.

Бозиҳои дидактикӣ бошанд, чун қоида бо ёрии бозичаҳои гуногун гузаронида мешавад. Дар тарбияи сифатҳои ахлоқӣ ва ташаккули малакаву маҳорати меҳнат ба кори тайёр кардани бозичаҳо эътибор додан меарзад. Ба бачаҳо ин намуди кор басо маъқул аст. Танҳо ташаббуси онҳоро ҳамаҷониба дастгирӣ кардан лозим аст, ки дар ғайрияти оянда ташаккули маҳорат оид ба тайёр кардани бозичаҳо ба онҳо хеле зарур мегардад.

Вақти тайёр кардани бозичаҳо ягон нафар аз калонсолон амалҳои кӯдакро бояд роҳбарӣ кунад. Дар ҳолати мушкilot пеш омадан ба ӯ ёрӣ расонад. Агар бачаҳо бинанд, ки дар пеши назари онҳо одами калонсол қуттии оддӣ гӯгирдро ба аробача ё мошинча табдил медиҳад, ё ин ки аз коҳ ё ягон шохча бозичаи аҷиб тавлид мешавад, онҳо худашон мехоҳанд ба ин тарз бозича созанд. Масалан, кӯдакон бо роҳбарии омӯзгор ва волидонашон метавонанд бозичаҳои оддӣ, аз ҷумла миз аз ғалтаку қоғази картон, дурбин аз ғалтаки холии ришта созанд. Бачаҳо аз якҷанд қуттиҳои холии гӯгирд мошинча сохта метавонанд.

Ба бачаҳо тарзи сохтани бозичаҳоро омӯзонида, ба онҳо мустақилона эҳтиёт кардани бозичаҳояшонро низ омӯзонидан лозим аст, хусусан онҳоро, ки олами зиндаро тасвир мекунанд (зочаву ҳайвонча). Масалан, пӯшидани либосу хӯрок хӯронидани онҳо, нигоҳубинашон ва ғайра. Аммо, набояд гузошт ки вақти мустақилона пӯшидани либос ва дастурӯйшӯии кӯдак якбора ба бозӣ дарояд. Дар ин гуна ҳолатҳо аз бозиҳои дидактикӣ истифода бурдан лозим аст: – либоси зочаро пӯшон! – хӯроки зочаро деҳ!

Модар ба духтарча либоси шуставу дарзмолкардаи зочаро дода мефармояд, ки онро ба зоча пӯшонад. Бо кӯмаки модар духтарак батартиб пӯшонидани либоси зочаро меомӯзад. Бачаҳо дар оғоз бо ёрии

калонсолон чамъ кардани қисмҳои бозичаро меомӯзанд, ки бо онҳо бозӣ мекарданд. Баъдан ин корро мустақилона иҷро менамоянд. Волидон барои бозичаҳо ҷойи махсусро ҷудо мекунанд. Бачаҳоро мефаҳмонанд, ки бозичаҳоро дар ҳолати тозаву озода ва батартиб нигоҳ доштан лозим аст. Ин гуна дастурҳо ба ташаккули маҳорати дар боло зикршуда мусоидат мекунанд.

Тавре зимни суҳбат ба мо сокини ноҳияи Спитамен – Муборак Қаюмова, ки дар боғча беш аз 25 сол фаъолияти корӣ дораду худ 8 фарзандро ба воя расонидааст, ибраз дошт, бозӣ барои кӯдакон ҳамон гуна аҳамияте дорад, ки кору хизмат ва фаъолият ба калонсолон дорад. М. Қаюмова яке аз модарони соҳибтаҷриба аст, ки таҷрибаи тарбияи кӯдакро дар боғчаву оила пайваста, натиҷаҳои назаррас ба даст овардааст. Тавре ӯ мегӯяд, бозӣ яке аз роҳҳои дурусти фаҳмонидани муҳити атроф ба кӯдакон аст. Бозӣ кӯдакро аз лиҳози қувваи ҷисмониву рӯҳонӣ фаъол месозад. Кӯдак бе бозӣ истода наметавонад. Вай ба кӯдак хурсандӣ мебахшад. Бинобар ин барои бозӣ дар оила эътибори махсус дода, ба он хусусияти анъанавӣ додан лозим аст. Зеро вай кӯдакро зиндадилу кушодчехра сохта, эҷодкорӣ меомӯзад. Бозӣ дар бачаҳо меҳнатдӯстиву ҳалолкорӣ, дӯстӣ варзидан барин хислатҳоро тарбия намуда, ба одамони атроф дуруст муносибат карданро омӯзонида, дар онҳо сифатҳои ахлоқиро ташаккул медиҳад.

Байни бозиҳо, бозиҳои эҷодӣ мақоми хос дорад. Барои истифодаи бозиҳои эҷодӣ дар оила шароити мусоидро фароҳам овардан лозим аст. Дар бозии эҷодӣ камтарин чиз вақти ташкили бозӣ метавонад роли асосиро бозад. Набояд фикр кард, ки кӯдак ҳарчӣ бозичаи зиёд дошта бошад, бозии эҷодиаш ҳамон андоза шавқовар мешавад? Ба кӯдак бозича дода истифода онро омӯзонида лозим аст. Тавре таҷриба нишон медиҳад, агар бозии эҷодиро аз ҷиҳати ташкилӣ хуб фикр карда баромада бошанд, бачаҳо ба он шавқ пайдо мекунанд. Аз як бозӣ дигар бозиро пайдо карда, онҳоро ба ҳам мепайванданд. Дар натиҷа онҳо кори оғозкардари ба анҷом расониданро меомӯзанд. Дар ҳақиқат, ҳарчӣ бозӣ

гуногунранг бошад, кӯдак ҳамон андоза ба шавқу завқи баланд бозӣ мекунад ва аз он қаноатмандӣ ҳосил мекунад.

Муборак Қайюмова солиёни зиёд дар боғча кӯдакони синнашон миёнаро тарбия кардааст. Вай ба бозии эҷодӣ чи дар хонаву чи дар боғча диққати калон медиҳад. Вай намегузорад, ки бозӣ дилгиркунанда гузарад. Ӯ кӯшиш мекӯнад, ки бачаҳоро бо воситаҳои зарурӣ таъмин созад ва маводҳоро дуруст ва самаранок истифода барад. Дар чараёни бозӣ вай завқу шавқи бачаҳоро муайян карда, мутобиқи он ба ҳар кӯдак кори фардӣ мебарад. Аз рӯи ақидаи ӯ дар бозиҳои эҷодӣ бачаҳоро танҳо гузоштан, худ назоратчии бегона шудан лозим нест. Вай доимо бодикқат мешоҳида мекунад, ки чӣ тавр бачаҳо ягон намуд сахначаҳоро аз ҳаёти калонсолон мебозанд. Агар бинад, ки кӯдакон ягон рафтори ноҷояро нишон доданӣ шаванд, даррав огаҳ месозад, ки ин кор мумкин нест. Хатоҳои содиршударо нишон дода, бозиро ба чараёни дуруст ҳидоят мекунад. Ин гуна ҳолатҳо зуд-зуд дучор меоянд. Масалан, дар бозии «Автобус», ки Турдибой нақши асосиро мебозад, бо қаҳр дод мезанад:

– Аз автобус фароед! Дигар ба ҳеч кучо намеравад.

Мусофирон аз вай сабаб пурсиданд, ки дар ҷавоб ҳамоно бо қаҳр гуфт:

– Гуфтам-ку ба шумо, ба ҳеч кучо намеравад! Намеравад!

Муборак Қайюмова бозиро мушоҳида карда, ба Турдибой рафтори нодурусташро фаҳмонид:

–Ту нодуруст рафтор кардӣ, Турдибой. Ронанда бо мусофирон бояд муомилаи хуб дошта бошад. Танҳо баъди ин огоҳкунӣ бозӣ ба чараёни дуруст ворид шуд. Даҳолати саривақтӣ аҳамияти хуби тарбиявӣ дорад. Бачаҳо дар муносибат мулоиматӣ карда, дӯстӣ меварзанд.

Мураббия М. Қайюмова дар кори худ намудҳои гуногуни бозии эҷодиро истифода мебарад. Муҳим он аст, ки бозиро бо назардошти мавсими сол бояд ба нақша гирифт. Масалан, фасли тобистон вай бачаҳоро ба боғи маркази шаҳрак бурда, онҳоро бо қаторҳои бачагона, мошинчаҳо шинос карда, иншооти навсохташавандаро тамошо медиҳад.

Баҳорон бошад, бачаҳоро ба марғзорон бурда, қоидаи ҳаракати роҳро меомӯзонад. Мураббия дар машғулиятҳои худ дар фасли баҳор чӣ тавр аз маводҳои табиат истифода бурданро меомӯзонад. Бачаҳо ба ҷойи табакча барги дарахтон, чиптаҳо, пул ва ҳамчунин ба сифати сарпӯш либосро истифода мебаранд. Аз шохчаҳо хоначаҳо, боғ, ферма, пойгоҳи барқӣ, аз гулҳо гулчамбар, соат, фурузонаҳои барқӣ ва ғайра месозанд. Ин корҳо тасаввуроти эҷодии бачагонро сайқал медиҳад. Муборак Қайюмова ҳангоми гузаронидани бозиҳои эҷодӣ чунин усулҳоро ба монанди афсонаю хониш, сайругашт, шиносӣ бо табиат, намоиши мусаввараҳо, тақлид кардан ва ғайраро истифода мебарад.

Истифодаи тақлид дар бозиҳои эҷодӣ, – мегӯяд М. Қайюмова, барои бачаҳо басо шавқовар буда, онҳо зуд-зуд такрор мекунанд. Масалан, бозии «Боғча» ҳеҷ гоҳ ба дили бачаҳо наmezанад. Зеро онҳо ҳар рӯз бо чашмони худ амалҳои дар боғча ба вуҷуд меомадаро мебинанд. Мураббия бачаҳои худ ва ҳамсояро ба экскурсия ба боғчаи бачагона мебарад. Он ҷо онҳо муносибати кормандонро бо якдигар ва бачаҳо мебинанд. Вақти бозӣ онҳо ба кормандони боғчаи бачагона тақлид карда, корҳои гуногунро ба иҷро мерасонанд. Бачаҳо кори калонсолонро назорат бурда, дар бозиҳои худ инъикос месозанд. Аниқтараш, муҳаббати худро ба меҳнати дидашон ифода мекунанд.

Боре М. Қайюмова бачаҳоро ба сайругашт бурд. Онҳо бо каноатмандӣ ҷараёни кори устои барқро, ки машғули таъмир буд, тамошо карданд. Рӯзи дигар бачаҳо бо сардории Қосимҷон дар рӯи ҳавлии боғча қарор доданд, ки нақши устои барқро мебозад. Бо ин мақсад онҳо 4 ҳодаро оварданд. Азиз аз кучое санг овард ва дар масофаи 1 метр онҳоро ба замин зад. Мачид бошад, пораҳои картони қирандудро оварда, нахуст онҳоро болои ҳам гузошта, ҳодаҳоро ба ҳам мустаҳкам баст. М. Қайюмова амалҳои тарбиятгирандагонашро назорат бурда истода, ба онҳо офарин гуфт. Бачаҳо бозиро идома дода, фурузонаҳои аз гули дарахтон сохташударо «фурузон» карданд. Ба ноқилҳо радиои аз картон сохташударо пайвастанд, ки радио «ба гуфтор даромад». Аз

радио бачаҳо барномаҳои гуногунро шуниданд. Акрабаки соатҳои худро аз рӯи сигнали радио мувофиқ карданд, ки аз баргҳо сохта шуда буд.

М. Қайюмова барои бачаҳо доимо шароити мусоидро барои бозӣҳои эҷодӣ фароҳам оварда, пайваста аз ҷараёни бозӣ назорат мебарад. Эътибор додан ба бозӣҳои эҷодӣ ба бедоршавии шавқи бачагон ба навгонӣ, пурзӯршавии ҷаҳолияти эҷодии онҳо, таҳкими дӯстӣ ва ҳамкорӣ мусоидат мекунад.

Бозӣҳои варзишӣ анъанавӣ шуда, дар оила нисбат ба тарбияи сифатҳои ахлоқии бачаҳо нақши муҳим мебозанд. Вақти бештари худро бачаҳои синни мактабӣ дар хона мегузaronанд. Аз ин рӯ, қисми зиёди тарбияи ҷисмонии бачаҳо тавассути бозӣ ба дӯши оила меафтад. Бинобар он волидонро зарур аст, ки на танҳо ба рушди ҷисмонии фарзандонашон назорат баранд, балки барояшон бозӣҳои варзишӣ ташкил ва онро бевосита роҳбарӣ намоянд.

Бозӣҳои варзишии оилавӣ якчанд вазифаҳо, аз ҷумла ҳифз ва таҳкими саломатии бачаҳо, баланд бардоштани қобилият, рушди ҳамаҷониба ва тайёрии ҷисмонии онҳоро иҷро мекунанд.. Барои машғул шудан ба варзиш дар оила бо бачаҳо метавон аз якчанд намуд бозӣҳои варзишӣ истифода кард. Аз ҷумла, барои тарбияи бадан нахуст машқи тайёрии умумиҷисмонӣ, бозӣҳои серҳаркат, сайругашт, обутоби бадан, бозӣҳои фардӣ, машқҳои ҷисмонӣ ва ғайра истифода бурда мешаванд. Бозӣҳои серҳаракат дар асоси суҷаҳо ва қисман бо қоидаҳои маҳдудкардашуда барои ба синнашон нигаронидашуда, ҳаракатҳои гуногунро фаро мегиранд.

Мавзӯи бозӣҳои серҳаракат метавонанд ҳаёти ороми вухуш бошад. Масалан, кабӯтари ҷаҳидаистода, мурғи ҷӯҷаҳояшро зери қанот пинҳонкунанда, нақлиёт-поезд, автомобил, ҳама гуна персонажҳои бачагона – ҳавонавардон, кайҳоннавардон, зухуроти табиат – борони боридаистода ва ғайра. Ин гуна бозӣҳо дар як вақт сифати ҳаракатро беҳтар сохта, махсусан, дар ташаккули тақмили ҳаракатҳои мувофиқашуда ҳисобкардашуда, ноил шудани суръати зарурии

ҳаракат ва тартиби ёрии зарурӣ хуб мусоидат менамояд. Албатта дар оила ташкилу гузаронидани бозиҳо оҳиста-оҳиста ба ҳукми анъана даромада, дар ташаккули хулқу атвори кӯдакон ёрии калон мерасонанд. Ин ҳам яке аз анъанаҳои муҳими оилавӣ дар оилаи муосир маҳсуб доништа мешавад.

Мутобиқ ба таҳқиқоти илмӣ гузаронидани бозиҳои серҳаракатро ҳафтае як-ду маротиба гузаронидан басанда аст. Дар ҳамаи бозиҳо волидон ё ягон нафар аз калонсолони оила иштирокчии бевосита бошанд, хело бамаврид аст Бозӣ аз 7 то 15 дақиқа идома меёбад. Тобистон бачаҳо вақти бештари худро зери осмони кушод гузаронида, аз ҳавои тоза нафас мекашанд. Бозиҳои серҳаракат, машқҳои умумичисмонӣ, сайругашт, машқи пагоҳирӯзӣ чун қоида дар ҳавои кушод гузаронида мешавад. Волидон бо сайругашт тӯбу арғунчакро гирифта, дар ҷойҳои мувофиқ бозии бачаҳоро ташкил мекунанд. Зимистон бошад, чанасаворӣ, яхмолақбозӣ ва лижаронӣ мекунанд. Ин ҳама ҷисми кӯдакро обутоб медиҳад. Баъди ин онҳо метавонанд бозиҳои гуногуни серҳаракатро ташкил кунанд.

Меҳмоннавозӣ. Дар тарбияи сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила бозии меҳмоннавозӣ чун анъана маҳсуб доништа мешавад, дар муҳити оила нақши муҳим мебозад. Қабулу гусели меҳмонон дар Шарк хусусиятҳои моҳиятии худро дорад. Ин аз ҳисобу панду насихатҳои бузургонамон аст, ки мӯҷиби пайдо шудани ҳикмати мардумии «Меҳмон атои Худовандист» гардида, он дар зехни мардум мустаҳкам ҷо шудааст. Пайравӣ кардан ба ин панди хирадмандон ба анъанаи доимии халқамон табдил ёфтааст. Меҳмоннавозии халқи тоҷик аз меҳмоннавозии дигар халқияту миллатҳо фарқ дорад. Одатан, мизбон шахси ба меҳмонӣ меомадаро бо чехраи кушод истиқбол мегирад. Бо меҳмон самимиву меҳрубона гуфтугӯ мекунанд. Бинобар он дар фарҳанги қадимаи мо меҳмондӯстӣ меёри одамият дар оила, авлод, халқ, саховатмандии онҳо, маданияту муносибатҳои маънавӣ маҳсуб меёбад. Беҳуда андарзи халқӣ

намефармояд: хонаат барои меҳмон танг бошад, боке нест, муҳим дилат васеъ бошад.

Халқҳои форсиҷод аз қадим одоби меҳмоннавозиро қатъиян риоя мекарданд. Дар замонҳои пеш ҳамватанони сарватманди мо берун аз ҳавлии худ, қадӣ роҳҳое, ки деҳаҳоро ба ҳам мепайвастан, ҳавлии сукунат (меҳмонхона) месохтанд. Мусофирон аз деҳаҳои дурдасту алоҳида ғангоми сафар ба ҷое як ё ду шаб дар ин ҷо қарор мегирифтанд.

Ба ғайр аз ин, оилаҳои сарватманди тоҷик дар ҳавлиҳои беруни худ меҳмонхонаи махсус месохтанд. Вақте ба хона меҳмон меомад, соҳибхона бо аҳли оилааш ҳушӯ хурсандона меҳмонро истиқбол мегирифтанд. Ба назди меҳмон одамони обрӯманди деҳа, шоирону ходимони динро даъват мекарданд. Меҳмоннавозӣ аксар вақт ба суҳбати зиндадилӣ табдил меёфт. Дар он масъалаҳои иқтисодиву фарҳангӣ баррасӣ мешуданд. Хусусан, дар ин гуна суҳбатҳо масъалаи этика – одоб, ахлоқ ва фарҳанги миллии мавзӯи асосии суҳбат мешуд. Дар ин гуна суҳбатҳо фарзандони мизбон низ иштирок мекарданд. Онҳо суҳбатро гӯш карда, супоришҳои алоҳидаро иҷро мекарданд. Бо фармоиши волидон ба меҳмонон кӯмак менамуданд.

Сабақи аз ин гуна нишастҳо гирифта барои бачаҳо таъсири мусбӣ расонида, абадан дар хотирашон нақш мебанд. Албатта, дар ин гуна суҳбатҳо дастархон ороста мешуд. Дастархонорӣ бошад хусусиятҳои хос ва таъсири тарбиявии ҳудро дошт. Дастархон ҷун қоида мувофиқи мавсим ороста мешуд. Тобистон меваҳои тару тоза – харбузаву тарбуз, ангуру себ, помидору бодиринг, зимистон бошад, асосан меваҳои хушк мегузоранд.

Имрӯзҳо дар бозорҳо тамоми меваҳоро харидан мумкин аст, ки аз ҷониби деҳқонони мо парвариш кардаву нигоҳ дошта мешаванд. Бинобар ин одатан дастархони меҳмондорӣ ҳамеша пурнур аст. Тановули хӯрок дар назди меҳмон низ фарҳанги ҳудро дорад. Вай аз инҳо иборат аст: якум, сари дастархон нишастагон ба хӯрокхӯрӣ танҳо баъде, ки калонсолтарин одам оғоз мекунад, оғоз намудан мумкин аст.

Қабл аз таомхӯрӣ ҳатман ибораи «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим»-ро ба забон мегиранд. Ба кӯдакон омӯзонидан лозим, ки ба табақ бо навбат, ба якдигар ҳалал нарасонида даст дароз бояд кард. Таомро оҳиста хоидан лозим. Вақти дар даҳон хӯрок будан набояд гап зад. Хӯрокро эҳтиёт шуда, нарезонида бояд хӯрд. Ҳар замон якдигарро меҳрубона бояд гуфт: марҳамат, гиред, хӯрда истед ва ғайра. Аммо ин меҳрубонӣ ҳам бояд меъёр дошта бошад. Бад-ин тартиб кӯдакон маданияти хӯрокхӯриро меомӯзанд, ки ин дар ҳаёти минбаъдаи кӯдакон муҳим мебошад. Баъди тановул сурае аз Қуръони маҷид тиловат намуда, бо шукргузорӣ аз Худованд дар ҳаққи аҳли нишаст, аҳли хонадон ва шахси дастархон ороста дуои нек карда мешавад. Дар баробари ин, ба ҷавонон барору муваффақиятҳо ва саодати рӯзгор орзу карда мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар тарбияи оилавӣ вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ, муносибати аъзои оила бо ҳамдигар, ки будани сардори оила, мард ё зан вобастагии калон дорад. Тавре мушоҳидаи бисёрсола нишон медиҳад, агар дар оила сардор мард бошад, вазъи иқтисодии он дар сатҳи зарурӣ қарор дорад, эҳтироми ҳамсарон якдигарро, тарбияи фарзанд хуб буда, сифатҳои ахлоқии аъзои оила арзандаи таъриф аст.

Дар китобҳои худ олимони М. Исмоил [69], Э. Юсуфов ва Д. Исмоилов [212] дахҳо мисол оид ба ҷӣ тавр паси сар қардани ҳолатҳои нофаҳмӣ ва гарм шудани муносибатҳоро дар оила овардаанд. Дар адабиёти муосир низ бисёр мисолҳо аз ҳолатҳои нофаҳмиҳо дар оила меоваранд. Маълум аст, ки мутобиқ ба қонунҳои зиндагӣ асоси оиларо падару модар ташкил медиҳанд. Барои муайян қардани нақши падару модар дар оила аз ҷониби мо таҳқиқоти педагогӣ-иҷтимоӣ гузаронида шуд. Саволи асосие, ки мо ба он посух гирифтани хостем, ин буд: «Сардори оила бояд кӣ бошад? Мард ё зан?»

Тавре мушоҳидаҳои суҳбатҳо нишон медиҳад, ба андеша пурсидашудагон сардори оила бояд мард бошад. Ба ин нигоҳ нақарда, мо пурсиши иловагӣ гузаронидем. Натиҷаи пурсиш дар ҷадвал оварда мешавад.

Ҷадвали № 7 натиҷаи пурсиш «Кӣ сардори оила бошад?»

Савол	Мардҳо		Занҳо	
Сардори оила бояд кӣ бошад?	падар	модар	падар	модар
	Ба ҳисоби фоиз			
	82,3	17,7	85,2	14,8

Дар пурсиш оилаҳо аз вилояти Суғд аз ҷумла, Ҷамоати деҳоти Ёваи ноҳияҳои Бобочон Ғафуров, Ҷаббор Расулов ва Мастҷоҳ иштирок карданд. Бо 276 волидон сӯҳбат гузаронида шуд, ки 169 нафарашон ҷонибдори сардори оила падар буданд. Аз 107 нафари боқимонда 43 нафар посух доданд, ки «Бигзор оне сардори оила бошад, ки бисёр пул кор мекунад». 24 нафари дигар изҳор доштанд, ки сардори оила бояд нафари нуфузи бисёрдошта бошад. 40 нафари дигар ба таври мушаххас чизе гуфта натавонидаанд.

Намояндаи мутафаккирони қарни XV Насриддини Тӯсӣ 14 намуди сифатҳои ахлоқиро муайян кардааст, ки аз ҷумла инҳоанд: сабр, меъёр, кӯмак расонидан ва муносибати дӯстона, ҳалимӣ, олиҳимматӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, эътибор, самимият, поквичдонӣ, ҳақиқат, покӣ ва ғайра. Аз ҷониби Насриддини Тӯсӣ ҳамчунин 7 хислати бади инсонӣ муайян карда шудааст. Инҳо ҳасисӣ, бадқаҳрӣ, ҳасудхӯрӣ, бадкинагӣ, рӯйбинӣ, дурӯғ, шаҳватпарастӣ мебошад. Мутафаккир ба андешаи он аст, ки агар одамон барои тарки одатҳои бад кӯшанд, ҳатман хислатҳои нек насибашон мегардад. Ба ақидаи ӯ ҳадафи асосии тарбия ташаккул додани сифатҳои мусбӣ дар инсон аст.

Олими бузург Форобӣ (873 – 950) гуфтааст, ки мардӣ дар ниҳоди инсон ҳангоми иҷрои корҳои хатарноке, ки нотарсиро талаб дорад, ташаккул меёбад. Саховатмандӣ бошад, ифодагари донишҷӯи меъёр дар сарфу харҷи пул аст. Некхоҳӣ бошад, хислати аз ҳама хубтарини инсон мебошад.

Бо мақсади ошкор сохтани воситаҳои зикршуда дар тарбияи оилавӣ мо наздик ба 400 оила аз ноҳияҳои гуногуни вилояти Суғд сӯҳбат кардем. Ба онҳо чунин савол дода шуд: – Оё шумо мероси мутафаккирон,

анъанаҳои миллиро дар тарбияи сифатҳои ахлоқии фарзандонатон истифода мебаред? «Ҳа» ё «Не» ва «Барои чӣ?».

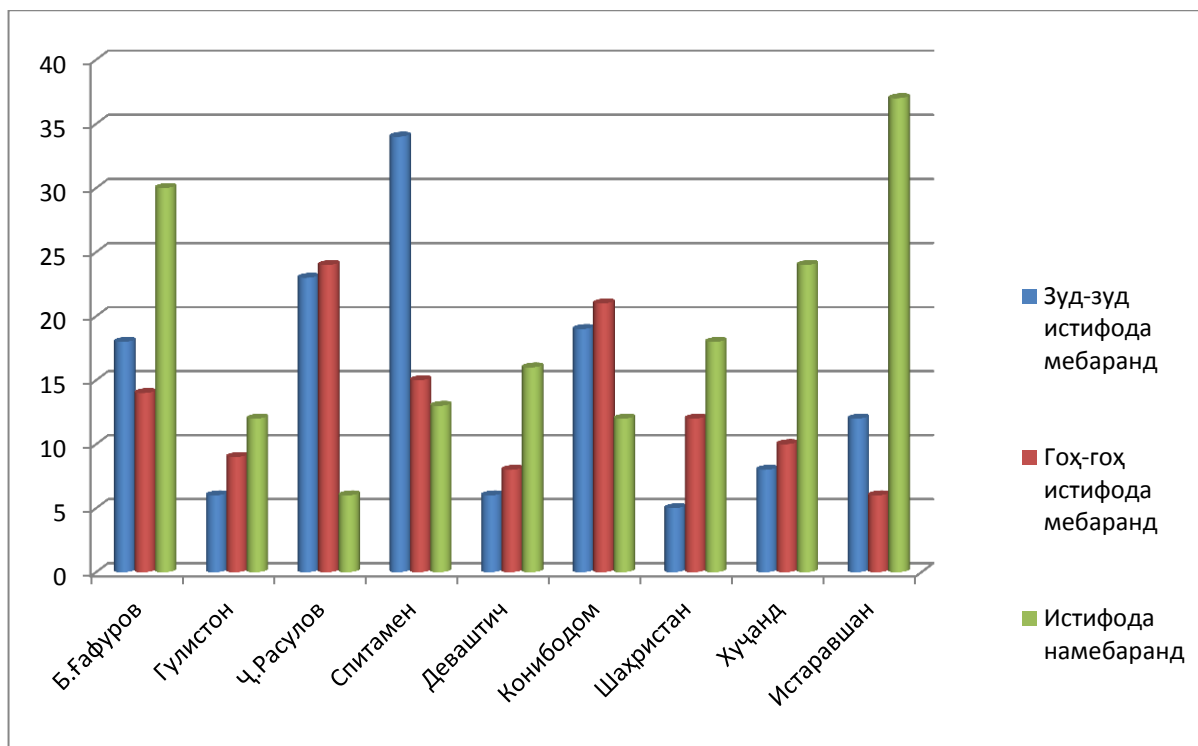
Натиҷаи истифодаи мероси мутафаккирон ва анъанаҳои милли дар тарбияи сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила дар ҷадвали зерини оварда шудааст.

Ҷадвали № 8 маълумот оид ба истифодабарии мероси мутафаккирон ва анъанаҳои милли дар тарбияи сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила

№ б/б	Шахр, ноҳия	Теъдоди оилаҳо	Теъдоди волидонӣ пурсидашуда	Зуд-зуд истифода мебаранд	Гох-гоҳ истифода мебаранд	Истифода намебаранд
1.	Б. Ғафуров	54	62	18	14	30
2.	Гулистон	24	27	6	9	12
3.	Ҷ. Расулов	47	53	23	24	6
4.	Спитамен	55	62	34	15	13
5.	Деваштич	30	30	6	8	16
6.	Конибодом	49	52	19	21	12
7.	Шахристон	32	35	5	12	18
8.	Хучанд	38	42	8	10	24
9.	Истаравшан	54	55	12	6	37
	Ҷамъ:	383	418	131	119	168

Дари ин бора маълумот дар диаграмма чунин ба назар мерасад.

Диаграммаи 1 маълумот оид ба истифодабарии мероси мутафаккирон ва анъанаҳои милли дар тарбияи сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила

Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвал ва диаграмма бармеояд, дар тарбияи сифатҳои ахлоқии кӯдакон истифодаи мероси мутафаккирону анъанаҳои миллӣ халқӣ дар оилаҳо гуногунанд. Аз 483 оила 131 оила воситаҳои ғавқуззирро зуд-зуд истифода мебаранд. 119 оила гоҳо-гоҳ, 187 оила умуман истифода намебаранд.

Ба ғайр аз ин мо савол-сӯҳбатро бо хонандагон низ гузаронидем. Бо мақсади ошкор сохтани омилҳои ба бунёди муҳити ахлоқӣ таъсиркунанда мо бо хонандагони синфҳои IX–X ҳамсӯҳбат шудем. Дар асоси ҷавобҳои ҳосилшуда мо омилҳои таъсирро муайян ва онҳоро ба ду гурӯҳ: мусбату манфӣ ҷудо кардем.

Омилҳои мусбат инҳоянд: эҳтироми яқдигар, ҳамдигарфаҳмии волидон, муҳаббат ба фарзандон, андешаи тарбияи онҳо.

Ба саволи «Дар ҳаёти волидон ба шумо чӣ маъқул аст?» бачаҳо ин гуна ҷавоб доданд:

- ҳамдигарро дӯст медоранд, ба тарбияи мо машғул мешаванд – 46%;
- волидонамон ба яқдигар кӯмак мерасонанд, бо яқдигар муносибати хуб доранд, мо фарзандон онҳоро дӯст медорем – 25%;
- волидон меҳнатдӯстанд – 17,1%;

- ба якдигар содиқанд – 16,9%;
- чеҳракушоданд – 23,9%;
- дар оила ба модар эҳтиром меварзанд – 26,3%;
- эҳтироми байниҳамдигарии волидон ва фарзандони онҳо ба назар мерасад – 27%;
- бачаҳо дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ баробарҳуқуқанд – 28,2%;
- волидон ба ишқи нахустинашон содиқанд – 20,6%;
- машрубот истеъмол намеkunанд – 13,8.

Омилҳои манфӣ:

- мавҷуд набудани муҳаббату эҳтироми якдигар;
- муносибати беэҳтиромона бо ҳамдигар;
- нофаҳмиҳо дар оила.

Ҳамзамон бо хонандагони синфҳои болоӣ бо чунин савол муроҷиат кардем: дар ҳаёти волидонатон ба шумо чӣ номаъқул аст? Ҷавобҳо ин тавр буданд:

- ҳамдигарро дӯст намедоранд – 33,9%;
- ҳамдигарнофаҳмӣ байни онҳо – 43,5%;
- якдигарро эҳтиром намеkunанд – 16,6.

Бачаҳо ҳамчунин бо айби кӣ ин гуна зухуроти номатлуб рӯй доданаширо низ қайд карданд:

- бо айби модарон – 64,3%;
- бо айби падаре, ки машрубот истеъмол мекунад – 24,6%;
- бо сабаби хислати ҷанҷолии модар – 35,9%;
- алфози қабехи падар – 29,8%;
- модар эҳтироми падар (шавҳар)-ро ба ҷо намеорад – 16,2%;
- эҳтиром байни калонсолону хурдсолон вучуд надорад – 22,4%;
- ба муҳаббат беэҳтиётна муносибат меkunанд – 25,4%.

Натиҷаи ҷавобҳои ҳосилшуда дар шакли ҷамъ дар ҷадвали зерин оварда мешавад. Ҷавобҳо ба саволи «Оё шумо аз ҳаёти волидон қаноатмандед?».

Ҷадвали № 9. Натиҷаи пурсишномаи «Оё шумо аз ҳаёти волидон

каноатмандед?»

Ҷавобҳо	Теъдоди писарбачаҳо	Ҷавобҳо мувофиқи %	Теъдоди духтарбачаҳо	Ҷавоб хисоби % ба
Ҳа	76	33,78	45	21,84
Не	69	30,67	82	39,81
Намедонам	80	35,56	79	38,35
Ҷамъ:	225	100,00	206	100,00

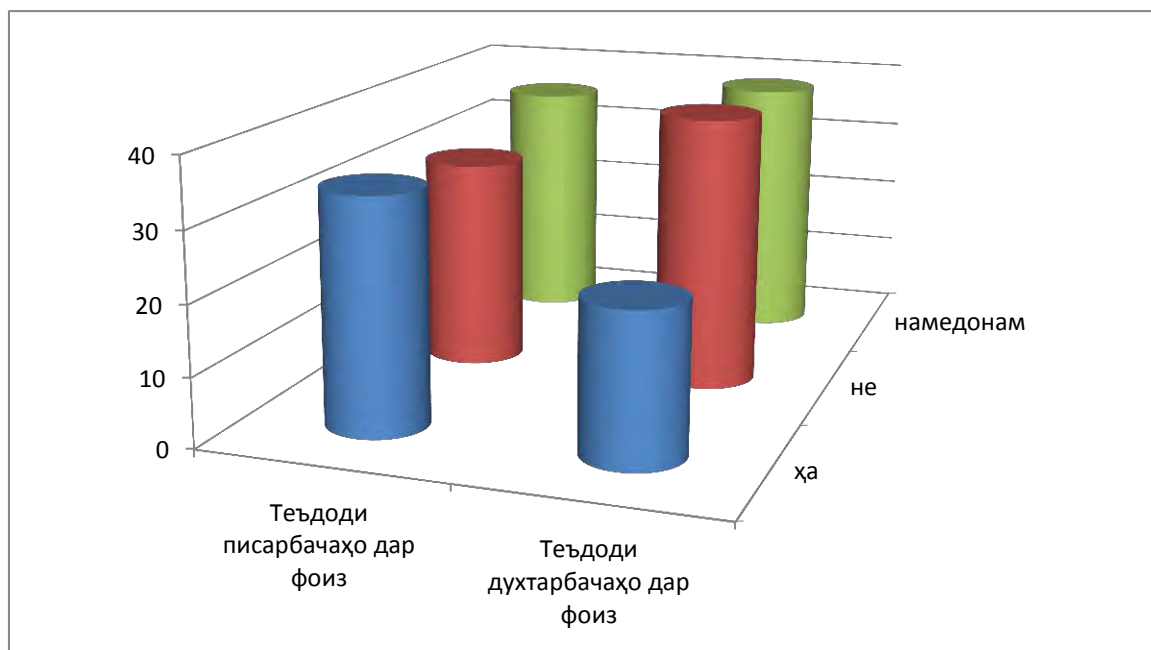

Диаграмма 2. Натиҷаи пурсишномаи «Оё шумо аз ҳаёти волидон каноатмандед?»

Таҳлили натиҷаи ҷавобҳо нишон медиҳад, ки сабаби пайдоиши омилҳои манфии ба ташаккули сифатҳои ахлоқии насли наврас дар оила таъсиррасонанда аксар вақт модаронанд. Ҷавобҳои «Не», «Намедонам» як маъно дорад. Ин ду ҷавоб аз ҷониби писарбачагон 67,9%, духтарон 63,8%-ро ташкил дод. Ин ҷо тавре таҳлил нишон дод, бачаҳо дар аксар вақт камбудии модарро нишон медиҳанд ва ўро гунаҳкори бад шудани муҳити тарбия дар оила меҳисобанд.

Гуфтаҳои болозикрро ҷамъбаст карда, гуфтан мумкин аст, ки анъанаҳои мақсадноку аз лиҳози педагогӣ дуруст, ба тақмили ҷараёни тарбияи арзишҳои маънавий-ахлоқии бачаҳо мусоидат мекунад.

2.2. Шаклҳо ва воситаҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ

Тоҷикистони соҳибистиклол дар раванди инкишофи худ давраи муҳими таърихи аз сар гузаронида истодааст. Имрӯз дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, аз ҷумла иқтисодӣ, низоми сиёсӣ ва такмили соҳаи маориф азнавсозӣ ва ислоҳот вусъати тоза ёфта истодааст.

Чараёни азнавсозии ҷомеа ба такмилёбии инсон на ҳамчун қувваи асосии истехсолкунанда, балки ҳамчун шахрванди ҷаҳоли дорои хусусиятҳои маънавӣ-ахлоқӣ дошта зич алоқаманд мебошад.

Дар ҷумҳурии дар масъалаи татбиқ намудани иқдом оид ба беҳтар намудани ҷаҳолияти оила ва мактаб чунин як низоме талаб карда мешавад, ки тавонанд тамоми кори тарбияи ахлоқии насли наврасро ба дараҷаи талаботи имрӯза, ба чараёнҳои пешқадами дар ҷомеа баамаломеда баланд бардошта тавонанд. Такмилдиҳии низоми кори тарбиявӣ вазифаи муҳими ҷомеа оид ба ташаккули шахси комил ба ҳисоб меравад.

Асрҳо меоянду мераванд, аммо тарбия дар робита бо замона марому мазмунашро тағйир медиҳад. Беш аз ин, замона, ки беҳтарин пандомӯзи мардум аст, дархости худро ба миён мегузорад. Мо вазифадорем, ки пеш аз ҳама худи замона ва баъд талаботу дархостҳои онро дарк ва ҳалқу наслмонро дар рӯҳияи онҳо тарбия намоем. Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки имрӯз санги маҳаки тарбия кадом аст? Ба кадом масъалаҳои тарбия бештар диққат диҳем?

Бояд ба назар гирифт, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ, масъалаи инкишоф ва баланд бардоштани нерӯи зеҳнӣ ва маънавии ҷомеа аҳамияти махсус касб мекунад. Ҷаҳони зуд тағйирёбанда, ки ба он хусусияти ноустуворӣ, тағйирёбандагӣ, зуд ивазшавии ахбор хос мебошад, моро водор месозад, ки ба масъалаи тарбияи ахлоқии насли наврас ба таври ҷиддӣ, бо диду тафаккури нав муносибат намоем.

Дар ин радиф имконияти оилаи муосир дар тарбияи ахлоқии кӯдакон пеш аз ҳама, аз тарафи падару модарон дарк намудани зарурияти ба таври мақсадноку муназзам ба роҳ мондани кори тарбиявиरो талаб мекунад. Дар оила ба вучуд овардану муҳайё сохтани шароите, ки ба инкишофи ҳаматарафаи шахсияти кӯдакон мусоидат намояд, хеле зарур аст.

Оила барои кӯдак ҳам коллективи меҳнатӣ ва ҳам такаюғи ахлоқӣ ба ҳисоб меравад. Ҷаҳонбинӣ ва эътиқод, одат, тарзи рафтор, хулқу аъво, ормон-асоси ҳамаи ин хусусиятҳои муҳими иҷтимоӣ-психологӣ шахсият дар оила гузошта мешавад. Дар оила кӯдакон ба муносибати калонсолон нисбат ба ӯҳдадорӣҳои дошташон, ба меҳнати онҳо ва вазъиятҳои дар оила ба амал омада шинос мешаванд. Ақидаи падару модарон ба кӯдакон ва рафтору кирдори онҳо таъсири бузург мерасонад. Ин рағбатнокии ҷамъиятии кӯдакон ва ормонҳои онҳоро ташаккул дода, ҳамзамон ба мақсадҳои ҳаётан муҳими ӯ таъсир мерасонанд. Кӯдакон дар оила натавонанд дарси оддӣ мушаххаси иҷтимоиро аз худ мекунанд, балки ба маҷмӯи муносибатҳои ҳамроҳ мешаванд, ки мазмунҳои ҳаёти ояндаи онҳоро ташкил медиҳанд.

Кӯдакон дар оила он таҷриба ва донишро меандӯзанд, ки дар оянда ба онҳо ёрӣ мерасонад, то аз ӯҳдаи ҳалли масъалаҳои муҳими дар наздашон бавучудода барои тавонанд. Дар тарбияи дурусти кӯдакон масъалаи муҳим мавҷуд будани муҳити психологӣ мӯътадили оилавӣ ба шумор меравад. Тарбияи дурусти кӯдакон ба он вобастагӣ дорад, ки то чӣ андоза падару модарон ӯҳдадорӣҳои хешро нисбати тарбияи кӯдакон дарк менамоянд. Муҳити маънавии оила ин ҳамдигарфаҳмии даркорӣ ва ё соҳтаву зӯракӣ дар муносибати тарафайн, қаринии падару модарон нисбат ба кӯдакон, умумияти зербино ва зерсохтори тарбия аз бисёр ҷиҳат нисбат ба мақому вазъи оила дида, ба вазифаи иҷтимоӣ ва нақши волидайн вобастагӣ дорад.

Оила чун қоида одамони синну соли гуногун ва дорои таҷрибаву касбу кори мухталифро дар бар мегирад. Чи қадаре ки таҷрибаи ҳаёти ва

иҷтимоии аъзоёни оила, дараҷаи маданиятноки ва муносибатҳои байниҳамдигарии аъзоёни оила ғанӣ бошад, ҳамон қадар таъсири оила ба тарбияи кӯдакон пурзӯр мегардад. Мавҷуд будани муносибати байниҳамдигарии хуб дар оила, ҳаёти бонизоми дохилии ҳар як аъзои он, дарки ҳиссиёти шодию нишоти умум ба он мусоидат мекунад, ки дар чунин шароит шахсони ором, ботамкин, серғайрат, ҳаётдӯст, маҳорати бартараф карда тавонистани душвориҳо ва дар коллектив зиндагӣ карда метавонистагӣ ба воя расанд.

Албата, оила бе ҳамкори бо мактаб ва дар ин радиф мактаб бе оила дар тарбияи камолоти ахлоқии насли наврас ба ягон муваффақият ноил шуда наметавонанд. Мактаб ва оила ду қувваи бузурги тарбиявие ба ҳисоб мераванд, ки дар сурати ба маҷрои дуруст равона кардани ин ду ниҳоди тарбиявӣ дар тарбияи кӯдакон ба натиҷаи дилхол ноил шудан мумкин аст.

Биноан дар оила имрӯз барои ташаккули фаъолияти иҷтимоии кӯдакон тамоми шароитҳои мусоид фароҳам оварда шудааст. Алҳол дар падару модарон кӯшиш ба ҳарч медиханд, ки дар насли наврас чунин ҳислатҳои нек ба монанди софдилона меҳнат кардан ба нафъи ҷомеа, ёрии рафиқона ташаккул ёфтааст. Дар баробари ин дигар ҳислати хуби инсонӣ, аз ҷумла фаъолнокии иҷтимоӣ низ дар насли наврас рушд ёфта истодааст. Фаъолнокии иҷтимоӣ мафҳуми васеъ маҳсуб ёфта, бо мафҳуми мавқеи фаъоли иҷтимоӣ марбут аст. Охирон аз ғояҳои ахлоқии аъзои ҷомеа, аниқтараш шахс ва хусусан хонандагон иборат аст. Фаъолнокии иҷтимоӣ нисбатан пурра дар се намуди фаъолият: ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ғоиданоки ҷамъиятӣ ва меҳнатӣ зоҳир мешавад.

Фаъолияти ҷамъиятӣ дар инсон тӯли тамоми умраш ташаккул меёбад. Аммо заминаҳои он дар бачагӣ гузошта мешавад. Сатҳи ташаккули фаъолнокии ҷамъиятии ҳамткунандагони мактаби миёна аз интиҳоби дақиқи ҳадафи иҷтимоиашон муайян мегардад. Масъалаи мазкурро таҳқиқ намуда, дар назди худ вазифа гузоштем, ки сатҳи

ташаккули фаъолнокии иҷтимоии инсонро муайян ва аз нуқтаи назари педагогӣ шарҳу эзоҳ диҳем.

Бо ин мақсад пурсишномаҳои махсус, нақшаи сӯҳбату мусоҳибаро таҳия намуда ва байни хонандагону омӯзгорон, волидону хатмкунандагони солҳои пеш паҳн карда шуданд. Ҷавобҳои саволи пурсишнома ба афкори хатмкунандагони мактаб дар бораи зарурати фаъолнокии ҷомеа ва донишони моҳияту мавҷудияти он дар ҳаёти мактабӣ роҳ кушоданд.

Аксари ҷавобҳои духтарон нишон дод, ки онҳо моҳияти ҳаёти ҷамъиятиро наметонанд. Танҳо баъзеи онҳо иштироки хешро дар ҳаёти ҷамъиятӣ бо роҳбарии омӯзгорон дар қору иҷрои супоришҳо изҳор доштанд. Мо муайян кардем, ки иштирок накардани духтарон дар ҳаёти ҷамъиятӣ аз надонишони онҳо аҳамияти ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ қисми зиёди мактаббачагонро духтаракон ташкил медиҳанд. Соҳибмаълумот кардани онҳо фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти ҷамъиятии онҳо вазифаи асосии ҷамъиятӣ-сиёсии аъзои ҷомеа мебошад. Барои истифодаи пурраи имкониятҳои хонандагон дар фаъолияти таълимӣ-тарбиявии оилаву мактаб бояд ҳамкориҳои зич намоянд.

Айни ҳол дар баъзе ноҳияҳои дурдасти ҷумҳурӣ баъди хатми синфи 9-ум таҳсилро қатъ кардани духтарон ба мушоҳида мерасад. Ин гуна зухурот бештар дар ноҳияҳои Айниву Мастҷох, Деваштичу Шаҳристон, Исфараву Ашт ба назар мерасанд. Вазнинтар аз ҳама духтаронро дар ин синни ноболиғӣ ба шавҳар медиҳанд. Ба ғайр аз ин, тавре ба мо аз мушоҳидаҳои васеи бурдаамон ва сӯҳбатҳои махсус ташкилкарда маълум гардид, волидони алоҳида аҳамияти фаъолияти ҷамъиятиро дуруст нафаҳмида, ташаббуси фарзандони худро, хусусан духтаронро дар қорҳои ҷамъиятӣ дастгирӣ намеkunанд.

Дар баъзе оилаҳо сӯҳбатҳои аҷиб дар бораи китобҳои мутолианамуда, филмҳои тамошокарда, варзиш муқаррарӣ шуда мондаанду масъалаи қорҳои ҷамъиятӣ ва ҷавонон аз мадди назар дур

афтодааст. Дар бисёр ҳолатҳо волидони худашон ташкилотҳои ҷамъиятиро роҳбарикунанда ба фарзандонашон зарурати ҷаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ҳадафу мақсад аз иштирок дар онҳоро намефаҳмонанд. Ғоҳи онҳи намедонанд, ки фарзандони онҳи дар кучи кадом супоришҳоро иҷро мекунанд. Ин ҳама дар маҷмӯъ татбиқи нақшаи мактабро нисбати баланд бардоштани ҷаъолияти ҷамъиятии хонандагон мушкил меғардонад.

Масъалаи баррасишаванда байни волидон бурдани корҳои махсуси ғоявӣ-сиёсӣ, маънавию ахлоқӣ, эстетикиро талаб мекунад. Дар баробари ин дигар аз вазифаи муҳим тақмили услуби корбарӣ дар мактабу оила ва ҷамъият баланд бардоштани фарҳанги педагогии волидон, шинос намудани онҳи бо дониши умумииinsonии тарбия, хусусан тарбияи духтарон дар оила ва роҳҳои рушди ғаъолнокии иҷтимоии онҳи махсуб меёбад. Дар ин чода ба таҷрибаи кории муассисаи таҳсилоти умумии №11, ҷамоати деҳоти Ёваи ноҳияи Бобочон Ғафуров эътибор додан меарзад.

Ҷомеаи педагогии муассисаи таълимии мазкур бо волидони хонандагон робитаи мустаҳкамро барқарор карда, бо онҳи ҳар гуна сӯҳбату баҳсҳо дар мавзӯҳои гуногун меғузаронад. Дар озмун-азназарғузаронии мактаб ташкилкада ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештари волидон ба ҳайси аъзои ҳакамон низ ғаъолна иштирок карда, ба коллективи педагогии мактаб кӯмаки калон расониданд.

Дар ҷаласаҳои кумитаи волидон мактаб масъалаҳои умдаи тарбияи оилавӣ, хоса таҷрибаи волидон дар тарбияи фарзанд дар оила, натиҷаи назорати духтарон, дар маҷмӯъ тарбияи духтарон мавриди баррасӣ карор дода мешавад. Волидон бо маслиҳатҳои худ ва корҳои амалиашон ба ғаъолияти маҳфили духтарони мактаб ёрӣ мерасонанд. Вазифаи асосии коллективи педагогӣ дар ғаъолияти муштаракӣ мактабу оила аз ташкили тарбияи оилавии волидон, барқарор нигоҳ доштани муносибатҳои хуб байни аъзои оила ва дар маҷмӯъ кӯмак дар тарбияи

хонандагон иборат аст. Коллективи омӯзгорон ва волидон дуруст дарк менамоянд, ки дар кори амалӣ танҳо дар мисоли зиндаи шахсӣ муваффақиятро ноил шудан мумкин аст. Бинобар он ҳам ҷалби волидон ба кори мактабу ҷамоатҳо ва маҳаллаҳо омили муҳими баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоии волидон, таваҷҷӯҳи онҳо ба корҳои мактаб, муносибати нисбатан зич бо оила, барқарор сохтани муносибатҳои боварибахш байни калонсолону хонандагон маҳсуб меёбад.

Айни замон дар ҷумҳурии рушди ҷамъиятӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ ва болоравии сатҳи некӯахлоқии халқ ба назар мерасад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар оилаҳои тоҷик. шароитҳои зурарӣ барои баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҷӣ калонсолону ҷӣ хонандагон, ташаккули симои ахлоқии онҳо ва баланд бардоштани фаъолнокии иҷтимоии онҳо фароҳам оварда мешавад. Волидоне ҳастанд, ки сатҳи баланди ахлоқию этикӣ ва маданиятро соҳиб гардида, дар ин замина дорои таҷрибаи бой дар кори тарбия ҳастанд. Онҳо аз рӯи имконият ба бачаҳо нисбат ба иштирокашон дар корҳои ҷамъиятӣ кӯмак расонида, зарурати рушди ҳамаҷонибаи фарзандонашонро хуб мефаҳманд. Дар ин гуна оилаҳо муҳит, намунаи рафтори волидон нисбат ба ташаккули ҳисси шавқмандӣ дар бачагон нисбат ба корҳои ҷамъиятӣ, ташаккули мавқеи фаъолонаи иҷтимоии онҳо мусоидат мекунад.

Аз нуқтаи назари педагогӣ муносибати дурусти калонсолони оила ба хурдсолон, намунаи ибрати онҳо, ташаккули асосҳои фаъолнокии иҷтимоӣ дар ниҳоди онҳо аҳамияти муҳим дорад. Дар баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоӣ анъанаҳои пешқадами халқии таҳкимёбанда, ки аз ҷониби мактабу ташкилотҳои ҷамъиятӣ дастгирӣ меёбад, нақши муҳим мебозад. Солҳои охир чунин анъанаҳои нави халқӣ гирифтани шиноснома, хатми мактаб, ба синфи якум рафтан, ҷашни камолот ва ғайра рӯи кор омадаанд. Маълумоти аз ин чорабиниҳо бадастомада ва таҷрибаи оилавии андӯхташуда ба калонсолон имкон медиҳад кори тарбияи кӯдакон такмил дода шавад. Вазифаи мактаб ва

оила аз он иборат аст, ки баробари истифодаи усулҳои гуногуни кору тарбия насли ҷавонро то ба камолот расонанд. Барои он ки ин вазифа бомуваффақият иҷро шавад, ҷомеаи педагогиро донишмандони шароитҳои тарбияи хонанда дар оила муносибати байни аъзои оила барояшон зарур аст. Дар акси ҳол таъсири мактаб ба волидон бенатиҷа монда, ба хонандагон таъсири баракс мерасонад ва кори тарбиявӣ ба онҳо мушкил мегардад. Ҳамзамон, баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоӣ шартҳои муҳими ҳалли ин масъала мебошад. Маълум аст, ки бештари волидон танҳо фарзандони худро таълиму тарбия медиҳанд. Ин гуна волидонро ба кор бо оилаҳои хонандагон, ҳамчунин мактабу аҳли ҷамъияти ҷалб кардан лозим аст. Бояд сӯҳбатҳо ташкил намуда, ба онҳо оид ба масъалаҳои физиология, гигиена, психологияи бачагон маслиҳатҳо дода, роҳҳои тарбияи иҷтимоӣ оилавиро нишон дода, маслиҳатҳо бобати баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоии хонандагон додан лозим аст. Сӯҳбат дар атрофи мизи мудаввар шабҳои саволу ҷавоб, табодули таҷрибаи оилавии кӯдакон ва ғайра шакли самаранокӣ кор бо волидон аст. Чун қоида роҳбари синф ба ин чорабинӣ волидонӣ фаъол, шогирдонӣ ташкилотӣ ва умуман тамоми волидонро даъват мекунад. Бояд чорабиниҳои ғоявӣ, сиёсӣ ва педагогии таълими волидонӣ аз тарбияи фарзандон дур мондаву тарбияро кори мактаб медонишмандон халалрасони иҷрои супоришҳои ба духтарон медодаи мактабро, ташкил кард.

Бо волидонӣ фавақуззир бояд дар мавзӯҳои зерин сӯҳбат кард: «Агар дар оилаи шумо духтар (писар) бошад», «Муносибати волидон бо фарзандон дар оила», «Анъанаҳои оилавӣ», «Мавқеи ҷамъиятии духтари шумо», «Тақсимоли меҳнат байни писарону духтарон», «Ташаккули мавқеи фаъоли ҷамъиятӣ дар ниҳоди бачагон». Дар ҷараёни ин сӯҳбатҳо муаллим онҳоро бо охири қарорҳои ташкилотӣ болоӣ оид ба мактаб ва оила шинос намуда, талаботи педагогиро оид ба масъалаҳои тарбия кушода дода, баъдан ба мавзӯи асосии педагогӣ мегузарад. Баъди ин вай фикру мулоҳизаи волидонро шунида ҷамъбаст ва хулоса мекунад ва аз

рӯи мавзуи муҳокимашуда дастуру маслиҳатҳо медиҳад. Мавзуи сӯҳбатҳо анъанаҳои ахлоқию этикӣ ва меҳнатиро дар бар мегирад. Сӯҳбатҳоро бояд васеъ ва такмил дод. Анъанаҳои кӯҳнаро, ки ба талаботи замон мувофиқ нестанд, такмил додан зару аст. Ё ин ки дар сӯҳбат дар бораи мавқе ва мақоми духтарон дар ҷамъият, оид ба ӯҳдадорихои оилавии онҳо, иҷрои супоришҳо аз ҷониби онҳо, муносибати онҳо ба корҳои ҷамъиятии волидон фикри худро баён кардан лозим аст. Ҳар баромади волидон дар сӯҳбатҳо, иттилоъ дар бораи таҷрибаҳои мусбӣ дар тарбияи оилавӣ ба оила таъсири худро мерасонад, ки аз шавқмандии чизе дур монда, худро аз муҳит дур гирифтаанд. Ин гуна вохӯриҳо дар табодули афқору таҷриба, мусаллаҳсозии волидон бо дониши педагогӣ ва таҷрибаи амалии тарбияи кӯдакон роли ҳалкунандаро мебозанд. Маҷлиси падару модарон асосан бо мақсади паҳн кардани таҷрибаи пешқадами тарбияи оилавӣ гузаронида мешавад. Аз ин нуқтаи назар, таҷрибаи гузаронидани маҷлиси падару модарон дар муассисаи таҳсилоти умумии №10, Ҷамоати деҳоти Ёваии ноҳияи Бобочон Ғафуров мӯҷиби омӯзиш мебошад. Яке аз маҷлисҳои падару модарони дар мактаб гузаронидаро мисол меорем. Дар маҷлис номзади илмҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров Х.С. Юсупова дар мавзуи «Оила асоси тарбияи кӯдак аст» маъруза кард. Иштирокчиёни чорабинӣ аз ин вохӯрӣ қаноатманд буданд. Дар он волидони серфарзанд, пешқадамони соҳаи кишоварзӣ, истеҳсолот, намояндагони маҳаллаҳо, ҷамоатҳои деҳот баромад карданд. Онҳо фикру мулоҳизаи худро бобати тарбияи фарзанд дар оила баён дошта, маслиҳатҳои муфид доданд. Ин гуна маҷлисиҳо шавқи калонсолонро нисбат ба иштирок ба ҳаёти ҷамъиятӣ бедор карда, ба иҷрои корҳои ҷамъиятӣ ҳидоят мекунад.

Ба ғайр аз чораҳои ғавқуззикр ташкили корҳои фардӣ бо волидон аҳамияти калон дорад. Бо ин мақсад бояд ҳар оиларо омӯхта ҳуқуқи ӯҳдадорихои кӯдаконро дар оила муайян ва назари волидонро ба ин масъала аниқ кардан лозим аст. Бо истифода аз сӯҳбатҳои фардӣ

метавон ғояҳои ахлоқии мушоҳидаро тағйир дод, ки аз шартҳои зиндагии бачаҳо буда, чараёни тарбия дар оила, шаклҳои гузаронидани истироҳату фароғат, муносибати волидонро ба тарбияи фарзанд, ҳамчунин фаъолияти коллективи педагогии мактаб дар чараёни корҳои таълиму тарбияро тағйир додан мумкин аст.

Бо мақсади омӯзиши талаботҳои тарбиявӣ ва имкониятҳои маҳал мо байни хонандагону волидон пурсиши афкор гузаронидем. Саволҳои пурсишнома барои хонандагони синфҳои поёни, миёна ва боло буданд. Саволҳо барои муайян кардани масъалаҳои зерин, ба монанди ҳавасмандии умумии мактаббачагон ба маконе, ки онҳо якҷоя вақтҳои холии худро баъди дарсҳо мегузаронанд (хона, рӯи ҳавлии бинои истиқоматӣ, кӯча), чист? Натиҷаи ҷавобҳоро ҷамъбаст карда метавон хулоса кард, ки айна ҳол яке аз вазифаҳои муҳим гузаронидани тамоми чараёни кори тарбиявӣ мутобиқ ба талаботҳои педагогӣ ва муқаррар сохтани роҳбарии дуруст аз болои он аст. Аммо ин маънои назорати қатъии кӯдак аз тарафи волидону омӯзгорон, бетанаффус ба корҳои нақшавӣ ҷалб кардан ё ин ки тавре баъзе омӯзгорон меҳисобанд, аз рӯи имконият ҳарчӣ бо хонандагон бештар сӯҳбат, бозиву сайругашт, экскурсия гузаронидан лозимро надорад. Дар ин ҷода худтарбиякуниро фаромӯш набояд кард.

Худтарбиякунӣ ба раванди бетанаффуси тарбия буда, ҳангоми амали якҷояи бача бо калонсол, ҳамсолон, танҳой, вақти мутолиа, ҳангоми баёни фикр, вақти машғул шудан ба корҳои дӯстдошта такмил меёбад. Аммо, худтарбиякунӣ чараёни идоракунанда маҳсуб меёбад. Биноан дар ҷойҳои истиқоматӣ ба намудҳову шаклҳои худтарбиякунӣ эътибор додан лозим аст. Ин навагонӣ нест. Дар ин бора гуфтаҳои мутафаккирон далели раднопазир аст. Аз ҷумла, педагоги машҳури рус К.А.Ушинский гуфта буд, ки «Одаме, ки намедонад рӯзи худро чӣ тавр гузаронад, ақлу дилу рафтораш вайрон мешавад» [181, с. 272]. Инсонро аз хурдӣ ба он омӯзонидан лозим аст, ки ба ҳар рӯзи худ чун ба ҳаёти худ назар карда, муайян созад, ки он чи қимате ба худ мегирад. Дар натиҷаи

мушоҳидаҳои гузаронидаи мо 76 фисади мактаббачагони синфҳои поёни ва 57,8 фисади наврасони маҳалла вақтҳои фориғ аз дарсҳо бо маҳфилҳо, намудҳои варзиш фаро гирифта нашудаанд ва дар чорабинҳои берунамактабӣ иштирок намеkunанд. Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, хонандагони синфҳои болоӣ, ба машғулиятҳои гуногун шавқи калон доранд. Аммо 23,6 фоизи онҳо дар маҳал машғулият дошта, боқӣ дур аз макони зист (тенисбозиву оббозӣ) мераванд.

Лозим ба ёдоварист, ки Маркази тарбияи бачагону наврасон дар шаҳраки Нов оид ба ҳалли масъалаи мазкур корҳои зиёдеро ба анҷом мерасонад. Дар марказ 12 маҳфил – дӯзандагӣ, гулпарварӣ, расмкашӣ, бозичаҳои нарм, кашидадӯзӣ, созҳои миллӣ, дуредгарӣ, суратгирӣ, дӯстдорони кино, бахши маҳфилҳои дӯзандагиву сайёҳӣ дар муассисаи таҳсилоти умумии №№5, 7-и деҳаи Тағояк амал мекунад. Айни ҳол аъзои ин маҳфилҳо ба 300 нафар мерасад. Дар фаъолияти худ муваффақиятҳои калонро роҳбарони маҳфилҳо Хайринисо Ҷӯрабоева (бозичаҳои нарм ва кашидадӯзӣ), Абдучалил Тағоев (дуредгарӣ), Раҳим Ҳайдаров (суратгирӣ) ба даст овардаанд. Масалан, аъзои маҳфили суратгирӣ соли 2022 дар олимпиадаи вилоятӣ ҷойи якумро ишғол кард.

Тарбиятгирандагони марказ соли 2022 зимни иштирок дар озмуни вилоятӣ техникони ҷавон дипломи дараҷаи 1-умро соҳиб шуданд. Илҳом Турсунов ҷойи якумро оид ба МЭҲ ишғол кард. Фуркат Шарифов ва Александр Иванов байни суратгирони вилоят ҷойи дуюмро ишғол карданд.

Бо мақсади таҳким бахшидани робита бо мактабҳои ноҳия ва бедор кардани шавқи хонандагон ба санъат марказ моҳҳои феврал-мартӣ соли равон озмуни “Ғунчаҳои санъат”-ро гузаронид. Ин чорабинӣ натиҷаҳои хуб дод. Корҳои тарбиявии марказ мегузаронида бо он ҷолиби диққат аст, ки чорабиниҳо бо ҳамкории мустаҳкам бо оила, волидон, коллективҳои мактабӣ гузаронида мешавад. Нақшаҳои марказ дар оянда басо калон аст. Тавре роҳбари марказ Комилҷон Бозоров мегӯяд, муваффақиятҳои ба даст омада бешак, натиҷаи ҳамкории мутақобилан

судманд бо Маркази тарбияи бачагону наврасон, шӯъбаи маориф, коллективҳои педагогии мактабҳо, волидон, фаъолони маҳаллаҳо мебошад.

Вазифаи муҳими имрӯз аз ҳамкории боз ҳам хубтари мактабу оила ва ҷамъият, тарбияи хонандагон дар мактаб ва берун аз он, ноил шудан ба ягонагии мӯхтаво, шакл, усулу воситаҳои тарбия, муттаҳид сохтан ба сохтори ягонаи фаъолияти тарбиявии мактаб, муассисаҳои давлатӣ, коллективҳои меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, оила, ҳамчунин ташкилотҳои бачагонаву ҷамоатҳо, пурзӯр сохтани таъсири педагогии онҳо, баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоии бачагону калонсолон иборат аст.

Талаботи педагогӣ ва имконияти маҳал зарурати баланд бардоштани фарҳанги педагогии кулли аҳолии калонсол, дар навбати аввал волидон, тарбиятгарони ҷамъиятӣ, аъзои калонсоли оила ва комиссияи кор бо ноболиғонро ба миён овардааст. Тамоми намуди корҳои дар боло номбаршуда амалан дар ноҳияҳо, мактабҳо, маҳалли мактабҳо гузаронида мешавад, ки мо дар он ҷо мушоҳидаҳо, корҳои омӯзишӣ гузаронидем.

Дар ҷараёни корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ инчунин мо сокинони маҳал оилаҳоеро ошкор сохтем, ки дар ҳисоби милитсия истодаанду майзадаву нашъаманд ва бекорхӯча буда, тарбияи фарзандро инкор мекунанд. Бисёре аз волидон дар ин гуна оилаҳо аз илми педагогика дуранду ҷаҳонбинияшон маҳдуд аст. Дар бештарини ҳолатҳо инҳо коргарони оддӣ, деҳқонону хизматрасонҳо мебошанд, ки дар оилаи онҳо муносибатҳои нодуруст, гоҳо дағалӣ байни аъзои оила ҳукмрон аст. Бинобар ин ҳам, вазифаи муҳим пурзӯр кардани корбарӣ бо чунин одамон, татбиқи чораҳои таъсиррасонӣ нисбат ба онҳо, ки дар замиранд ҳисси масъулият дар тарбияи бачагонро бедор мекунанд, зарур аст. Дар ин самт фаъолияти комиссияи кор бо ноболиғони назди Маркази тарбияи бачагону наврасон Спитамен намунаи ибрат мебошад. Комиссияи мазкур фаъолияти худро дар асоси нақшаи аз санаи 6 январи

соли 2018 қабулгардида амалӣ месозад. Нақшаи корӣ якҷоя бо бахшҳои маорифи ноҳия, бахши кор бо занон, ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди ҳокимияти маҳаллии ноҳия таҳия шудааст. То имрӯз комиссия 5 ҷаласа, аз он 3 ҷаласаҳои сайёр дар мактабҳои деҳаи Куркат баргузор намудааст.

Дар ин маҷлисҳо масъалаи қонунвайронкунӣ аз ҷониби ноболиғон, роҳҳои пешгирии он баррасӣ шуда, дар ин самт якҷанд чораҳо андешида шуданд. Тибқи қарори комиссияи кори ноболиғони Маркази тарбияи бачагону наврасони ноҳия дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия вохӯриҳо доир намудаанд, ки дар онҳо нафарони ҳавасманд иштирок карданд. Дар ин маҷлисҳо бо масъалаҳои зерин эътибори махсус дода шуданд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳукуку ӯҳдадорихои шаҳрвандон;
- ҳукук ва ӯҳдадорихои ноболиғон, шиносонидани онҳо бо моддаҳои қонунвайронкуниҳо дар бораи майпарастиву нашъамандӣ;
- ҷиноятҳои дуздиву авбошӣ чӣ гуна ҷиноятаҳо мебошанд;
- фарқи ҷиноятҳо чист?

Ба ғайр аз ин, дар соатҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ сӯҳбатҳо ва табодули афкор дар бораи ҳукуку қонун ташкил ва гузаронида шуданд. Бо мақсади пешгирии ҷиноят дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рӯзномаҳои девории «Инсон ва қонун», «Ҳукуқшиносони наврас», «Хорпуштак», «Наврас ва ҷомеа» ва ғайра ташкил карда шуданд. Бо мақсади он, ки наврасон ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб карда шаванд, дар мактабҳо маҳфилҳои «Отряди ғамхорон» ва «Рустами достон» ташкил карда шуданд.

Ҳамзамон, бо мақсади пешгирии ҷинояткорӣ комиссияи кор бо ноболиғони шӯъбаи корҳои дохила, прокуратура ва шӯъбаи маориф якҷоя дастурамали махсусро таҳия ва дар асоси он якҷанд корҳоро амалӣ сохтанд. Аз ҷумла, 16 марти соли 2019 бо мақсади ошкор кардани нашъамандӣ байни наврасон рейди махсус гузаронида шуд. Он асосан

дар маркази ноҳия ва деҳоти аҳолинишин гузаронида шуд. Рейди гузаронида нишон дод, ки бисёри наврасон ба соҳибкориҳои хурд машғуланд. Шароити иқтисоди бозори имрӯза, ки дар мо ҳукмрон аст, наврасонро низ водор месозад, ки ба тиҷорати хурд машғул шаванд.

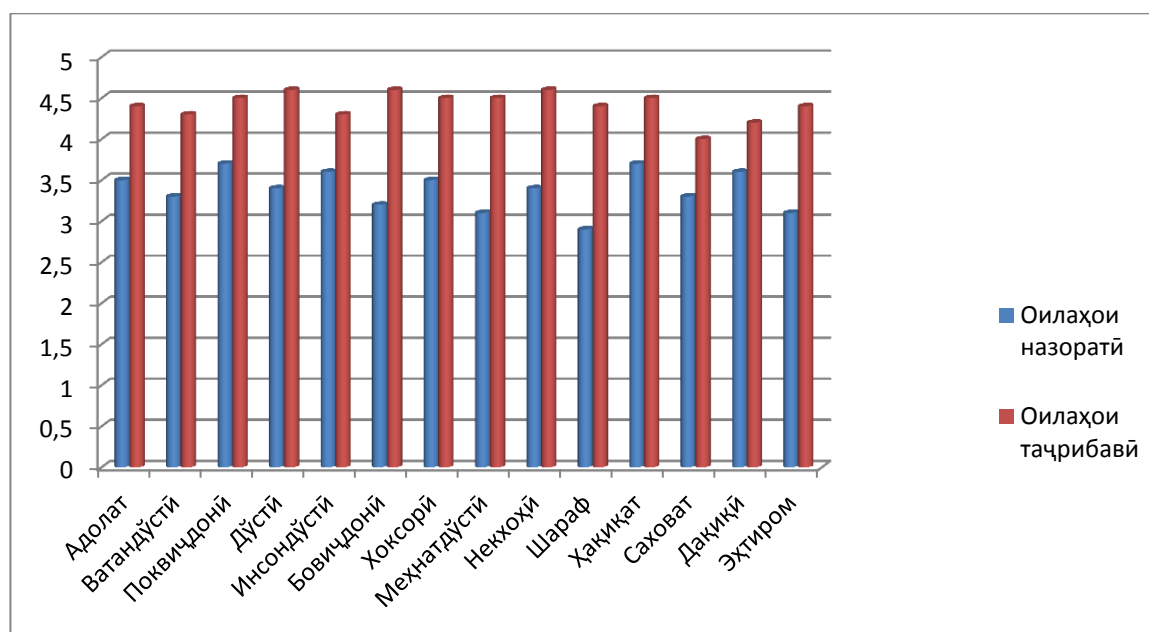
Соли 2018 хонандагоне, ки аз таҳсил дур монда буданд, дар ноҳия 159 нафарро ташкил меод. Баъди қабули Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоди онҳо ба 87 нафар кам гардид. Корҳои тарбиявӣ дар мактабу муассисаҳои берунамактабӣ доимӣ зери назорати комиссияи кор бо ноболиғон қарор дорад. Соатҳои тарбиявии мактаб, машғулиятҳо дар муассисаҳои тарбиявии берунамактабӣ, корҳои ташкилӣ дар маҳалли истиқомат дар мавзӯи «Эҳтироми калонсолон», «Муҳаббат ба Ватан», «Зарари ҷиноят ва қонунвайронкунӣ» гузаронида мешавад.

Баробари ба хонандагон ҷаҳмонидани суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби олий, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз онҳо хоҳиш карда шуд, ки дар асоси баромади Пешвои миллат иншо нависанд.

Агар тамоми корҳо амалан дар тамоми шаҳру ноҳияҳо иҷро мешуданд, бешакку шубҳа боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки муваффақият дар ташаккули сифатҳои ахлоқии наврасон ҳатман таъмин хоҳад шуд. Дар чараёни озмоиш дар оилаҳои таҷрибавӣ бо мақсади ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар бачагон корҳои зерин ба анҷом расонида шуданд: ба ҳар оила тавсияҳои методӣ оид ба гузаронидани анъанаҳои оилавӣ дода, барои ташаккули сифатҳои ахлоқии ҳар оила нақшаи корӣ таҳия шуд. Бо мақсади танзими кори тамоми намоёндагони оилаҳо, мактабу ҷамъият оид ба истифодаи анъанаҳои оилавӣ дар самти ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дастурҳои методӣ бо шарҳу эзоҳаш супурда шуд. Дар даври навбатии корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ натиҷаҳои ҳосилшуда дар шакли санҷишҳои назоратӣ барои муайян сохтани сатҳи ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон дар оилаҳои назоратӣ таҷрибавӣ дар ҷадвал оварда мешавад..

Чадвали № 10 натиҷаҳои шакли назоратии таҷрибавӣ барои муайян сохтани сатҳи ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон дар оилаҳои назоратӣ таҷрибавӣ

№ п/п	Сифатҳои ахлоқӣ	Оилаҳои назоратӣ	Оилаҳои таҷрибавӣ
1.	Адолат	3,5	4,4
2.	Ватандӯстӣ	3,3	4,3
3.	Поквичдонӣ	3,7	4,5
4.	Дӯстӣ	3,4	4,6
5.	Инсондӯстӣ	3,6	4,3
6.	Бовичдонӣ	3,2	4,6
7.	Хоксорӣ	3,5	4,5
8.	Меҳнатдӯстӣ	3,1	4,5
9.	Некхоҳӣ	3,4	4,6
10.	Шараф	2,9	4,4
11.	Ҳақиқат	3,7	4,5
12.	Саховат	3,3	4
13.	Дақиқӣ	3,6	4,2
14.	Эҳтиром	3,1	4,4
	Холҳо ба ҳисоби миёна	3,38	4,41

Диаграммаи 3. Натиҷаҳои шакли санҷиши назоратии таҷрибавӣ барои муайян сохтани сатҳи ташаккули сифатҳои ахлоқии бачагон дар оилаҳои назоратӣ таҷрибавӣ

Тавре аз чадвал ва диаграмма мебинем, сатҳи сифатҳои ахлоқӣ нисбат ба муқоиса бо нишондиҳандаҳои ибтидоӣ ба таври назаррас боло рафтааст. Аниқтараш, дар оилаҳои назоратӣ холи миёна ба ҷои 3,0-и

ибтидоӣ ба 3,38 расид. Дар синфҳои таҷрибавӣ бошад, ба ҷои 3,3-и ибтидоӣ 4,41 ҳолро ташкил дод. Ин аз дурустии фарзияи кории таҳқиқоти пешниҳодшуда ва самаранокии ҷораҳои андешидан шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳқиқот муайян карда шуд, ки татбиқи ҳамкориҳои мақсадноки оилаю мактаб, муассисаҳои томактабӣ, ҳамчунин ҷомеа дар тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқии шахсияти хонандагон бо ёрии анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ басо хуб мусоидат мекунад.

2.3. Ҷамъбасти натиҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба самаранокии истифодаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон

Мақсад, ташкил ва гузаронидани таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ ин ташаккул ва инкишофи шахсияти хонандагон дар заминаи арзишҳои миллии мебошад. Намудҳои гуногуни фаъолияти кӯдакон азхудкунии мероси маънавии наслҳои гузаштаре пешбинӣ мекунад.

Вазифаҳо:

1. Коркарди методҳои таҳлили раванди омӯзиши анъанаҳои фарҳангӣ ва муайян намудани сатҳи дараҷаи азхудкунии моҳияти анъанаҳои миллии.

2. Санҷиши маводи таҳқиқот (нақша, нақшаҳои тавзеҳӣ, дастурҳо оид ба тарбияи фарзандон ба воситаҳои анъанаҳои миллии).

3. Омӯзиши дараҷаи азхудкунии моҳияти анъанаҳои пешқадами оилавӣ аз рӯи натиҷаҳои ҷорӣ намудани маводҳои озмоишӣ.

4. Хулосабарорӣ оид ба корҳои анҷомдодашуда ва пешниҳоди тавсияҳои методӣ оид ба беҳтар намудани раванди тарбияи фарзандон дар рӯҳияи анъанаҳо ва фарҳанги халқӣ.

Методҳои таҳқиқот.

Дар чараёни кор методҳои зерин интихоб ва истифода карда шуданд:

I. Пурсиши волидон ва ҳадафи он: а) муайян намудани таваҷҷӯҳи аъзоёни оила ба таърихи кишвар, шаҳр, оила, анъанаҳои фарҳанги миллӣ; б) аз ҷониби волидон инкишоф додани таваҷҷӯҳи кӯдак ба расму оин ва анъанаҳои гузаштаи Ватани мо.

Аз волидон хоҳиш карда шуд, ки ба саволҳои зерини пурсишнома ҷавоб диҳанд:

1. Оё аъзоёни оила ба таърихи гузаштаи ватани худ таваҷҷӯҳ мекунанд?

2. Оё ба кӯдакон дар бораи анъанаҳои оила ва ниёғони худ маълумот дода мешавад?

3. Оё шумо дар якҷоягӣ бо фарзандатон дар ҷойҳои хотирмони шаҳр сайругашт мекунед?

4. Оё волидон ба фарзандони худ дар бораи таърихи гузаштаи халқи тоҷик китоб меҳонанд?

5. Оё волидон якҷоя бо фарзандони худ барномаҳои телевизиониро дар бораи таърихи гузаштаи халқи тоҷик тамошо мекунанд?

II. Пурсиши кӯдакон, ки ҳадафи он муайян кардани сатҳи дарки маълумот дар бораи анъанаҳои фарҳангии ватани худ ва воқеияти он буд. Дар чараёни корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ ба кӯдакон панҷ савол оид ба тасаввуроти онҳо дар бораи анъана пешниҳод карда шуда буд, аз ҷумла кӯдак онро чӣ гуна мефаҳмад, оё кӯдак расму оин ва анъанаро, ки дар оила ва муҳити атроф пазируфта шудаанд номбар карда метавонад.

III. Мушоҳидаи рафтори кӯдакон бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои зоҳирии рафтори онҳо дар соҳаи дарки моҳият ва истифодаи анъанаҳои халқӣ. Барои муайян кардани хусусиятҳои зухуроти рафторӣ дар соҳаи анъанаҳои миллӣ, истифодаи маълумоти тағирёбанда ба назар гирифта шудааст, ки хусусияти воқеии рафтори кӯдакро дар раванди муоширати ҳаррӯза инъикос мевкунад. Пешгӯи

карда шуда буд, ки миқдори иттилооти гирифташуда дар бораи ташаккули таваҷҷӯҳи кӯдакон ба масъалаи таҳқиқшаванда ва истифодаи маълумоти бадастомада дар фаъолияти мустақилона, бозиҳо бо дигар кӯдакон хулоса баровардан имкон медиҳад.

Дар раванди таҳқиқот нишондиҳандаҳо ва сатҳи азхудкунии анъанаҳои мардумӣ барои хонандагон муайян карда шуд. Меъёрҳои ибтидоии мавҷудияти тасаввуротҳо оид ба анъанаҳо, таваҷҷӯҳ ба онҳо ва татбиқи донишҳои мавҷуда дар фаъолияти мустақилона муайян карда шуданд.

Нишондиҳандаҳои зерин барои тавсифи сатҳи азхудкунии анъанаҳо асос шуданд:

- дурустӣ ва мукаммалии тасаввуротҳо дар бораи ватани худ, шаҳр, мансубияти худ ба миллати муайян, дар бораи анъанаҳо, ашёҳои фарҳангӣ;

- мустақилияти гурӯҳбандии объектҳо аз рӯи меъёрҳои гуногун (тафриқагардонии мафҳумҳо);

- мавҷудияти таваҷҷӯҳ ба анъанаҳо, ашёи фарҳангӣ;

- устувории шавқу ҳавас ва ваҷҳнокӣ дар интиҳоби ашёҳои фарҳангӣ;

- мавҷудияти хусусияти миллӣ дар сюжет, қобилияти истифодабарии дониши худ, тавоноии тасвири нақшо.

Мувофиқи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда, сатҳи азхудкунии анъанаҳои мардумӣ аз ҷониби хонандагон муайян карда шуд: баланд, миёна, паст.

Сатҳи баланди азхудкунии анъанаҳо аз ҷониби хонандагон бо тасаввуроти дуруст нисбат ба объекти фарҳангӣ; таваҷҷӯҳи возеҳ ба субъектҳои фарҳанги ватанӣ, шуурнокии интиҳоб; қобилияти бошууруна истифода бурдани донишҳо дар бораи анъанаҳо дар раванди бозӣ (омезиши дониш, мустақилият дар интиҳоби мавзӯ, доштани тамоми хосиятҳои тасвири нақши он).

Сатҳи миёнаи азхудкунии анъанаҳо аз ҷониби хонандагон бо тасаввуротҳои дуруст, вале пароканда, рӯякӣ, тафрикагузори тасаввуротҳо оид ба мавҷуд будани унсурҳои милли тавсиф карда мешавад; ноустувории таваҷҷӯҳ ба ашъи фарҳанги ватанӣ, набудани вачҳнокӣ дар интиҳоби мавзӯҳо; қобилияти ташкил ва инштирок дар фаъолияти бозиҳо бо хоҳиши худ нест (сюжетҳои гуногунро мекушояд, дар нақши қабулшуда амал мекунад, бозичаҳо ва ашъро мувофиқи нақш интиҳоб мекунад).

Сатҳи паст бо норасоии тасаввуротҳои тафрикагардонӣ, нотаवонии фарқ кардани хусусиятҳои ашъ хос аст; норасоӣ ё номуайянии изҳори таваҷҷӯҳ ба ашъи фарҳанги ватанӣ, набудани вачҳнокӣ ё така ба нишонаҳои ночиз; дар фаъолияти бозӣ истифода бурда натавонистани дониш дар бораи анъанаҳо (сюжетҳо ва амалҳои қолаби бозӣ; нақшхоро тағир дода наметавонад, дар нақш он чандон ифодакунанда нест).

Марҳилаи муайянкунии кор дар ду самт гузаронида шуд: муайян кардани мавҷудияти таваҷҷӯҳ ва тасаввурот дар бораи анъанаҳои мардумӣ дар хонандагон, омӯзиши хусусиятҳои зухуроти анъанаҳо дар фаъолияти мустақилонаи онҳо; омӯзиши муносибати калонсолон (муаллимон, волидон) ба суннатҳои мардумӣ ҳамчун воситаи тарбияи хонандагон.

Мо ҳолати азхудкунии анъанаҳои халқиро аз ҷониби хонандагони синни хурди мактабӣ ба тариқи зерин муайян кардем – ба ҳар як хусусият мувофиқи он баҳо гузошта шуд: 3 ҳол бо хусусияти ифодаёбии барҷаста, 2 ҳол бо зухури ифодаёбии ноустувор, 1 ҳол дар сурати зухури сусти хусусият, 0 ҳол дар набудани он. Мо мувофиқати зерини миқдори ҳолҳои кӯдаконро барои се сатҳи омӯхтани анъанаҳо муайян кардем.

- сатҳи паст – миқдори ҳолҳо аз 0 то 3;
- сатҳи миёна – миқдори ҳолҳо аз 4 то 6;
- сатҳи баланд – миқдори ҳолҳо аз 7 то 9.

Чадвали 11. Корти ташҳисӣ

Ному насаби кӯдак	Тасаввуротҳо дар бораи анъанаҳои фарҳанги ватанӣ			Изҳори таваҷҷӯҳ ба ашёи фарҳангӣ			Истифодаи анъанаҳои мardумӣ дар фаъолияти мустакилона ва бозӣ		

Таҳқиқот дар муассисаи таҳсилоти умумии №6 ноҳияи Ҷаббор Расулов гузаронида шудааст.

Дар ин пурсиш 120 хонанда, 80 волидайн ва 15 нафар омӯзгор ширкат варзиданд.

Вазифаҳо бо истифода аз усулҳои гуногуни таҳқиқоти илмӣ ва ҳал карда шуданд: сӯҳбатҳои инфиродӣ, ҳолатҳои интихоб, мушоҳидаҳо, саволномаҳо.

Дар марҳилаи озмоиши ташаккулдиҳанд бо хонандагон вазифаҳои зеринро ҳал карда шуд: ғанӣ гардонидани тасаввуроти хонандагон дар бораи анъанаҳои mardумӣ, ташаккул додани шавқ ва фароҳам овардани имконият барои мустакилона, эҷодкорона амалӣ намудани тасаввуротҳо дар бораи анъанаҳои mardумӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ.

Технологияи педагогии ошно кардани хонандагон бо анъанаҳои mardумӣ дар асоси равияҳои зерин сохта шудааст: ҷалби хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолият (муоширати махсуси пешакӣ ташкилшуда, таълимӣ-маърифатӣ, тасвирӣ, мусиқӣ, ҳангоми нигоҳ доштани афзалияти бозӣ, аз ҷумла сюжети-нақшӣ, театрӣ); ҳамгироии намудҳои гуногуни санъат (мусиқӣ, рақс, санъат ва ҳунар) бо таъям намудан ба асосҳои фолклор; истифодаи ҳамкорӣ дар низоми "омӯзгор-фарзанд-волидайн", зеро оила яке аз институтҳои асосии иҷтимоисозии ибтидоии хонандагон буда, ба ташаккули шахсият таъсир мерасонад; амалӣ намудани корҳои тарбиявӣ дар асоси анъанаҳои фарҳанги ватанӣ; таъмини фаъолияти хонандагон дар ҳама марҳилаҳои шиносӣ бо анъанаҳои mardумӣ.

Шаклҳои ҳамкориҳои омӯзгор ва хонандагон.

1. Машғулиятҳои ташкилӣ бо хонандагон (ҳафтае як маротиба):

- шиносӣ бо олами ашӯҳо;
- эҷодиёти шифоҳии халқ;
- санъати тасвирӣ ва амалӣ;
- мусиқии халқӣ;
- бозиҳои халқӣ ва рақсҳои халқӣ;
- шиносӣ бо таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пойтахти он шаҳри Душанбе;

2. Фаъолияти муштаракӣ омӯзгор бо хонандагон;

3. Фаъолияти мустақилонаи хонандагон;

4. Самтҳои афзалиятноки ташкили фаъолияти амалии хонандагон:

- ба вучуд овардани муҳити ҳаёти миллӣ;
- истифодаи васеи фолклор;
- шиносӣ бо идҳои анъанавӣ ва тантанавӣ;
- шиносӣ бо санъати халқӣ;
- шиносӣ бо бозиҳои халқии тоҷикӣ.

Яке аз самтҳои афзалиятноки кори муасс озмоиш, ҷаҳони таҳсилоти умумӣ ошно кардани хонандагон бо таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пойтахти он шаҳри Душанбе мебошад. Бо хонандагони синни хурди мактабӣ маълумоти ибтидоӣ дар бораи пайдоиши шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои таърихӣ кишвар бо манзараҳои онҳо дода мешавад.

Бозиҳои сайёҳӣ, бозиҳои нақшофарӣ таваҷҷӯҳи хонандагонро ба таърих ва фарҳанги Тоҷикистон инкишоф медиҳанд, муҳаббати онҳоро ба ватани худ ва шаҳри худ пайдо меkunанд.

Дар марҳилаи озмоиши ташаккулдиҳанда мо аз он мулоҳиза бармеоем, ки шиносӣ ва азхудкунии самарабахши фарҳанги ватан дар хонандагон дар ҳолате ба амал меояд, ки он табиатан бо ҳаёти синф ҳамоҳанг бошад ва бо манфиатҳо, хоҳишҳо, ангеҷаҳо ва интизориҳои хонандагон алоқаманд бошад. Ин ташкили сохтори махсуси дарсҳоро барои ошноӣ бо суннатҳои фарҳанги ватанӣ тақозо мекард.

Кор бо хонандагон дар асоси муносибатҳои инсондӯстонаи омӯзгорон бо хонандагон ва фаълияти озод ва мустақилонаи онҳо ташкил карда шуд.

Хусусияти методи ташкили таҷрибаи педагогӣ аз он иборат буд, ки азхудкунии мундариҷаи пешбинишуда аз тарафи хонандагон бо ёрии омӯзиши мавзӯҳои гуногун («Ман ва оилаи ман», «Идҳои миллӣ», «Бозиҳои миллӣ» ва ғ.) сурат гирифт. Дар раванди ташаккули худ, хонанда олами атрофро фаъолона меомӯзад, ки дар назди вай олами атроф дар ягонагии худ пайдо мешавад ва онро чун модели дидактикӣ истифода кардан мумкин аст, аз ҷумла: олами табиӣ (мавҷудот ва падидаҳои табиӣ); олами объективӣ (олами ашёе, ки бо даст ва меҳнати инсон ба вуҷуд омадааст); олами одамони дигар (олами муносибатҳои иҷтимоӣ); олами «ман» -и ман (олами ботинии инсон).

Аз ин ҷост, ки бозиҳо ва фаъолиятҳои ба нақша гирифташудаи хонандагон ба ташаккули тасаввуроти онҳо дар бораи олами табиӣ, олами объективӣ, олами одамони дигар ва дар ниҳоят, дар бораи олами ботинии (фардияти) ҳар як хонанда мусоидат карданд. Ин сохтори раванди корҳои тарбиявӣ имкон дод, ки ҳамаи марҳилаҳо мантиқан муттаҳид карда шаванд ва дар хонандагон муносибати шавқовар бедор карда шавад.

Ҳамаи корҳое, ки бо хонандагон барои шиносоии онҳо бо олами атроф ташкил карда мешавад ба як силсилаи муносибатҳои фаъолияти ҳамкорӣ муттаҳид кардан мумкин аст. Дар ин коркарди методӣ фаъолияти ҳамкориҳои омӯзгор бо хонандагон дар се марҳила амалӣ карда шуд:

- корҳои пешакӣ;
- сценарияи фаъолияти ҳамкорӣ
- фаъолиятҳои ниҳоии ҳамкорӣ.

Кори пешакӣ ин ворид гардонидани хонанда ба ҷамъоварии таассуротро дар бораи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар бар мегирад,

ки дар оянда заминаи ҳамкориҳои муошират бо омӯзгор ва хонанда гардад. Дар ниҳоят, ғанӣ гардонидани хонанда бо дониш дар бораи таърихи Тоҷикистон боиси тарбияи ватандӯстӣ, рушди маънавӣ ва ахлоқӣ мегардад.

Кори пешакӣ ҳатман мутолиаи афсонаю ҳикоя ва ташкили сӯҳбат оид ба мундариҷаи онҳоро низ дар бар мегирад. Ба мундариҷаи ин бахш намудҳои зерини фаъолиятҳо низ метавонанд дохил карда шаванд:

- омӯзиши бозиҳои серҳаракати миллии халқии тоҷик;
- омӯзиши зарбулмасалҳо, мақолҳо, сурудҳо ва ғайра;
- фаъолияти театрӣ (нақшиҷрокунии);
- бозиҳои дидактикӣ ва рӯимизӣ;
- фаъолияти мусиқӣ ва ритмикӣ;
- эскизҳо барои сохтани тасвирҳои ифодакунанда бо дарназардошти хусусиятҳои миллий.

Яке аз ҷузъҳои корҳои пешакӣ метавонад фаъолияти рассомӣ ва тасвирӣ бошад, ки дар он хонандагон метавонанд таассуроти худро дар бораи чизҳои шунида ва дидаашон инъикос кунанд, ғояҳои эҷодии худро ошкор кунанд.

Пас аз марҳилаи кор пешакӣ, мо тавсия додем, ки чорабиниҳо аз рӯи сценарияи қаблан таҳияшуда гузаронида шаванд. Дар сценарияҳои фаъолияти ҳамкорӣ, омӯзгор вазифаҳои таълими мустақимро, тавре ки дар раванди машғулиятҳо анҷом дода мешавад, ба миён намегузорад. Банақшагирӣ ва ташкили чорабиниҳои ҳамкорӣ бояд тағйирёбанда ва аз ҷиҳати вақт муваққатӣ бошанд. Омӯзгор бояд ба корҳои ғайри чашмдошт, ба фаъолнокии хонанда омода бошад. Дар раванди татбиқи чунин сценария, хонанда бояд худро ҳамчун шарикӣ ҷавонтар эҳсос кунад, ки калонсолон роҳнамои кунанд ва ташаббуси ӯро доимо ба инобат гиранд.

Ба воситаи сценария, хонанда воқеаҳои, ки бо қаҳрамонони афсонаҳо содир мешавад, «зиндагӣ мекунад», дониши дар марҳилаи

ибтидоии кор бадастовардаро ба низом медарорад, ба тариқи озодона нақл кардани афсонаҳои аз ҷиҳати мазмун хеле баландро меомӯзад, калимаҳо ва гуфтаҳои тоҷикии қадимро, қофияҳо, масалҳо, зарбулмасалҳоро дар нутқи гуфтугӯӣ мустаҳкам мекунад, аз забони бойи тоҷикӣ истифода мебарад.

Барои ҷамъбасти марҳилаи навбатии кори таҷрибавӣ-озмоишӣ, пас аз шиносоии хонандагон бо се афсона, амали ҷамъбасти фаъолияти ҳамкорӣ гузаронида шуд. Омӯзгор метавонад дар асоси натиҷаҳои ҷамъбасти фаъолияти ҳамкорӣ ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣи кори худро муайян кунад ва ба усул ва воситаҳои кори худ бо хонандагон ислоҳ ворид намояд.

Натиҷаи сӯҳбатҳои гузаронидашуда барои муайян намудани тасаввуроти хонандагон оид ба анъана ва фарҳанги халқӣ имконият медиҳад. Дар натиҷаи таҳлили маълумотҳои таҷрибавӣ маълум гардид, ки 38%-и хонандагон нишонаҳои алоҳидаи ночизи анъанаҳои халқиро номбар карданд ва интихобашонро асоснок карда натавонистанд; дар номбар кардани афсонаҳо, бозиҳо душворӣ кашиданд; дониши онҳо бо донишани як ё ду афсона маҳдуд мешуд; тасаввуротҳои онҳо оид ба анъанаҳо ва идҳои халқӣ пароканда буд. Ҳамзамон, дар 56%-и кӯдакон фаҳмиши афсонаҳои халқӣ, идҳо, бозиҳо мушоҳида карда шуданд. Кӯдакони ин гурӯҳ ҳар як мафҳумро бо мундариҷаи мушаххас пур карда метавонанд, ангеҷаи интихоби онҳо бошуурона аст. Хонандагоне, ки оид ба ашӯҳои фарҳангӣ ва моҳияти афсонаҳо тасаввуроти дурусти умумигардонидашуда доранд ҳамагӣ 6% ро ташкил карданд.

Барои муайян кардани сатҳи ташаккули таваҷҷӯҳ ва шавқу ҳавас ба ашӯи фарҳанги халқӣ нишондиҳандаҳое истифода шуданд, ки устувории интихоб ва ҳавасмандиро ба назар мегиранд. Дар асоси таҳлили маълумотҳои таҷрибавӣ муайян карда шуд, ки таваҷҷӯҳ ва шавқу ҳаваси аксарияти хонандагон ба фарҳанги халқӣ дар сатҳи миёна (49%) ва паст (38%) ташаккул ёфтааст.

Ҳамзамон, маълум гардид, ки хонандагони ба фарҳанги ватанӣ шавқу ҳавас ва таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекарда 13%ро ташкил мекунад. Мавҷуд будани гуруҳи хонандагони бо сатҳи баланди таваҷҷуҳи шавқу ҳавас ба ашёҳои фарҳанги миллӣ, тавоноии дарки зебӣ ва ба худ хосии онҳо оид ба мавҷудияти имкониятҳо дар азхудкунии анъанаҳои миллӣ далолат мекунад.

Бо мақсади омӯзиши қобилиятҳои истифода бурда тавониستاني тасаввуротҳои худ дар рафти озмоиш фаъолияти мустақилонаи хонандагон дар бораи анъанаҳои фарҳанги ватанӣ таҳқиқ карда шуд. Аз натиҷаҳои бадастомада маълум гардид, ки дар хонандагон бозии мустақилона хусусияти самаранок дорад. Дар раванди фаъолияти бозӣ кӯдакон намердонистанд, ки чӣ тавр тасаввуротҳои мавҷудаи худро дар бораи анъанаҳои фарҳанги халқӣ чун роҳнамо истифода баранд.

Дар асоси маълумоти бадастомада, дар хонандагон се сатҳи азхудкунии анъанаҳои халқӣ муайян ва тибқи он гуруҳбандӣ карда шуд. Чунин тафриқагардонӣ дар асоси тавсифи сифатӣ ва миқдории сатҳҳо амалӣ карда шуд.

Дар марҳилаи озмоиши маълумотҳои аввалия оид ба муносибати волидон ва мураббӣ ба проблемаи таҳқиқотӣ муҳим буд. Таҳлили миқдорӣ ва сифатии натиҷаҳои ҳангоми озмоиши ташаккулдиҳанда нишон дод, ки сатҳи баланди азхудкунӣ дар 40%-и хонандагон, сатҳи миёна дар 56%, дараҷаи паст дар 40%-и хонандагони пурсидашуда ба қайд гирифта шудааст.

Дар марҳилаи озмоиши ташаккулдиҳанда, муносибати волидон ва омӯзгорон ба масъалаҳои таҳқиқот муайян карда шуд. Пурсиши волидон нишон дод, ки ба аксарияти онҳо (68%) муносибати мусбӣ ба анъанаҳо, хоҳиши ба даст овардани маълумоти бештар, кӯмак ба мактаб, ба қадри имкон, дар шинос кардани хонандагон бо анъанаҳои мардумӣ хос аст. Ҳамзамон, посухҳои волидон нишон доданд, ки оилаҳо дар бораи анъанаҳои мардумӣ маълумоти хуб надоранд ва анъанаҳои ҷашни

миллии хонаводаҳо вучуд надоранд. Албатта, ҳамаи ин ба аз байн рафтани қисми муайяни анъанаҳои миллӣ ва фарҳанги мардумӣ гувоҳӣ медиҳад.

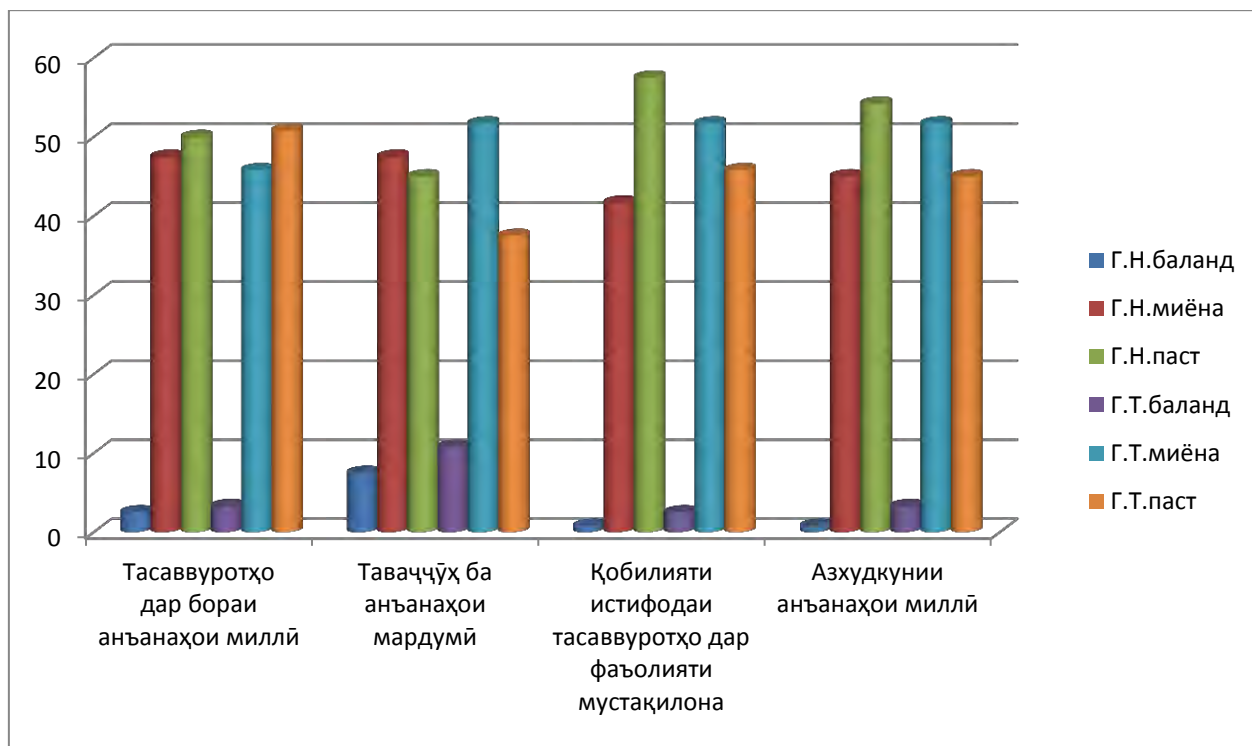
Дар натиҷаи пурсиши омӯзгорон маълум гардид, ки зиёда аз 62%-и онҳо дар бораи анъанаҳои мардуми худ, дар бораи зарурати истифодаи онҳо ҳамчун воситаи муҳими тарбиявӣ тасаввуротҳои дуруст доранд. Вале, ин тасаввуротҳо ба мундариҷаи фаъолияти педагогии онҳо таъсири назаррас намерасонанд. Таҳлили нақшаҳои тақвими корҳои таълимӣ ва тарбиявӣ, муҳити таъмини ашёвии бозиҳо бо истифодаи унсурҳои фарҳанги ватанӣ, инчунин дар натиҷаи мушоҳидаи мустақими кори амалии омӯзгорон маълум гардид, ки таваҷҷӯҳи онҳо ба масъалаҳои ошно кардани хонандагон бо анъанаҳои миллии мардумӣ нокифоя мебошад. Лозим ба таъкид аст, ки масъалаҳои ҷалб намудани хонандагон ба омӯзиши анъанаҳои мардумӣ дар таҷрибаи аксари муассисаҳои таълимии ба озмоиш ҷалбшуда ба қадри кофӣ инъикос нашудаанд: мундариҷаи кор дар ин масъала номукаммал, якрағ буда, як низоми муайяни кор вучуд надорад ва воситаҳои этнографӣ барои бомуваффақият ошно кардани хонандагон бо анъанаҳои мардумӣ ба қадри кофӣ истифода намешаванд.

Дар натиҷаи озмоиши назоратии сатҳи азхудкунии анъанаҳои мардумӣ аз ҷониби хонандагон маълум гардид, ки дар тасаввурот ва таъвоноии истифодакунии онҳо анъанаҳои гузаштагон дар фаъолияти амалӣ тағйиротҳои мусбӣ ба вучуд омадааст.

Натиҷаҳои озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда барои гурӯҳи назоратӣ ва таҷрибавӣ дар ҷадвали зерин оварда шудаанд.

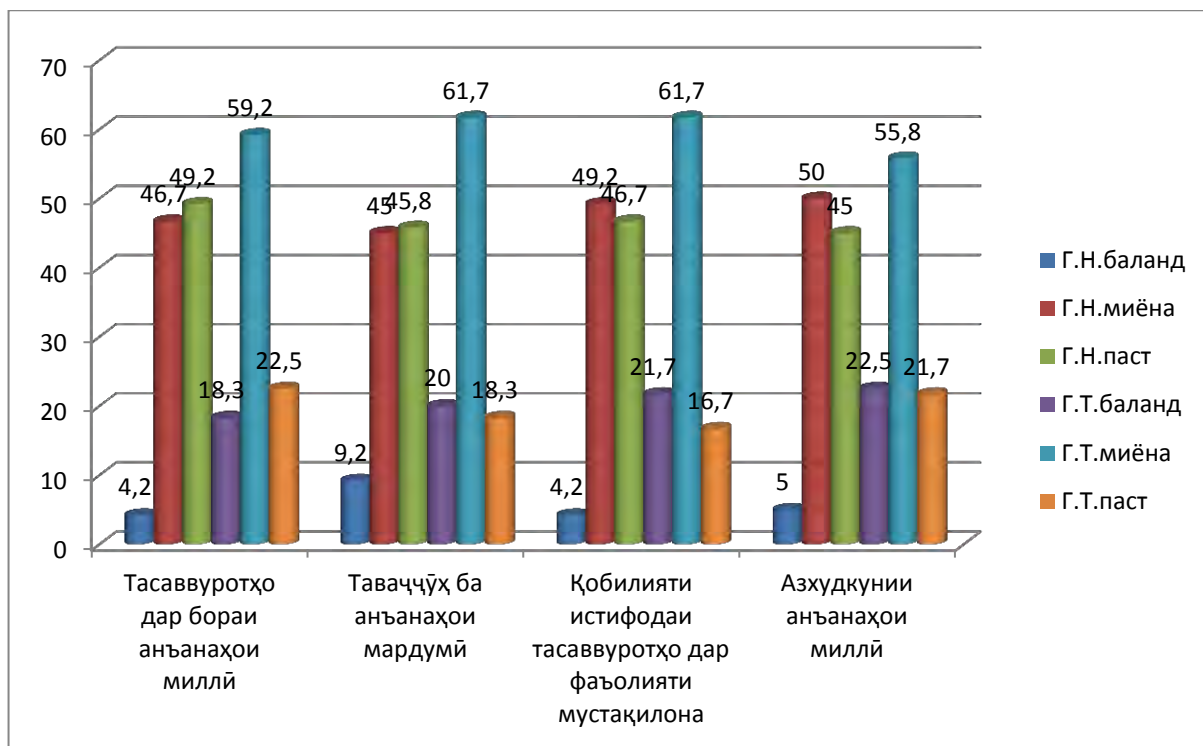
Ҷадвали 12 натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда барои гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ дар % (таҷрибаи муайянкунӣ ва таҷрибаи назоратӣ чӣ маъно доранд, мушаххастар баён кунед)

Меъёрҳои риояи анъанаҳои миллӣ	Гуруҳи назоратӣ			Гуруҳи таҷрибавӣ			Гуруҳи назоратӣ			Гуруҳи таҷрибавӣ		
	Баланд	Миёна	Паст	Баланд	Миёна	Паст	Баланд	Миёна	Паст	Баланд	Миёна	Паст
Тасаввурот дар бораи анъанаҳои миллӣ	2,5	47,5	50,0	3,3	45,8	50,8	4,2	46,7	49,2	18,3	59,2	22,5
Таваҷҷӯҳ ба анъанаҳои мardumӣ	7,5	47,5	45,0	10,8	51,7	37,5	9,2	45,0	45,8	20,0	61,7	18,3
Қобилияти истифодаи тасаввуротҳо дар фаъолияти мустиқилона	0,8	41,7	57,5	2,5	51,7	45,8	4,2	49,2	46,7	21,7	61,7	16,7
Азхудкунии анъанаҳои миллӣ	0,8	45,0	54,2	3,3	51,7	45,0	5,0	50,0	45,0	22,5	55,8	21,7

Эзоҳ. Г.Н. - Гуруҳи назоратӣ; Г.Т. - Гуруҳи таҷрибавӣ

Диаграмма 4. Натиҷаҳои таҷрибаи муайянкунӣ
барои гуруҳи назоратӣ ва озмоишӣ дар %

Эзоҳ. Г.Н. – Гурӯҳи назоратӣ; Г.Т. – Гурӯҳи таҷрибавӣ

Диаграмма 5. Натиҷаҳои таҷрибаи озмоишӣ
барои гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ бо %

Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои оморӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ нишон медиҳад, пас аз корҳои озмоишӣ агар дар гурӯҳи назоратӣ афзоиши миқдори хонандагонии дорои дараҷаи баланди тасаввуротҳо дар бораи анъанаҳои миллий ҳамагӣ 4,2%-ро ташкил дода бошад, пас дар гурӯҳи озмоишӣ ҳамингуна нишондод, 18,3% -ро ташкил дод, ки тафовути байни онҳо 14,1% мебошад. Чунин нишондодҳо дар сатҳи миёна дар гурӯҳи назоратӣ афзоиш агар 1,2%-ро ташкил дода бошад, пас он дар гурӯҳи озмоишӣ 13,4 %-ро ташкил дод, ки тафовути байни онҳо 12,2 % аст. Пас аз гузаронидани корҳои озмоишӣ миқдори хонандагони дорои дараҷаи пасти тасаввуротҳо дар бораи анъанаҳои миллий дар гурӯҳи назоратӣ 49,2%-ро ташкил дод, вақте ки чунин нишондод дар гурӯҳи озмоишӣ ҳамагӣ 22,5% ташкил дод, ки тафовути байни онҳо 26,7% аст.

Ҳамин тавр, таҳлили муқоисавии нишондодҳои оморӣ дар гурӯҳи назоратӣ ва таҷрибавӣ тафовути назаррасро ба манфиати гурӯҳи озмоишӣ нишон медиҳад. Ин нишонаи он аст, ки тавассути ворид намудани технологияи нави ташкили корҳои омӯзиши расму оинҳо, урфу одат, анъанаҳои миллӣ дараҷаи шуурнокӣ ва ҷаҳоннокии хонандагон гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба тасаввуротҳо дар бораи анъанаҳои миллӣ ва қобилияти истифодаи тасаввуротҳо дар ҷаҳоннокии мустақилона ва азхудкунии анъанаҳои миллӣ баланд гардид.

Барои ба низом даровардани тасаввуроти хонандагон дар бораи одамони миллатҳои гуногун, ҷаҳоннокии ва фарҳанги онҳо, омӯзгорон бояд аз намудҳои зерини корҳои самаранок истифода баранд:

- шиносоии хонандагон бо ҷаҳони фарҳангии кишвар, шаҳр, ноҳия, деҳа (аз ҷумла экскурсияҳо, ташриф ба осорхонаҳо ва ғ.);

- васеъ намудани тасаввуротҳои хонандагон дар бораи пайдоиши гуногуншаклии сарчашмаҳои фарҳангӣ ва қавмӣ (ҷашнҳои миллӣ; санаҳои муҳим дар таърихи кишварҳо ва халқҳои гуногун; васеъ гардонидани доираи муошират бо хонандагон ва калонсолон – намояндагони миллатҳои гуногун;

- шиносӣ бо асарҳои санъат ва ҳунар, наққошӣ, мусиқӣ ва ашёҳои рӯзгор;

- шиносӣ бо санъатҳои шифоҳии мардумӣ, мутолиаи асарҳои бадеии халқҳои гуногуни ҷаҳон.

Ғайр аз он, амалияи кор бо хонандагон бояд зеринҳоро дар бар гирад:

- бозичаҳои халқӣ, бозичаҳои халқӣ ва лӯхтакҳои миллӣ;
- ташкили намоишгоҳҳо ва осорхонаҳои хурд;
- ҷаҳоннокии муштараки эҷодии хонандагон ва калонсолон (омӯзгорон, волидон, рассомон, навозандагон, актёрҳо);
- муқотиба бо хонандагони кишварҳои дигар.

Ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии хоҳиши хонанда ба омӯхтани фарҳанги халқи худ, аз афсонаҳо, зарбулмасалҳо, асарҳои санъати ороишии халқӣ васеъ истифода бурдан лозим аст. Вазифаи муҳим тарбия намудани муносибати эҳтиромонаи хонанда ба фарҳанги миллати худ ва миллатҳои дигар мебошад.

Яке аз самтҳои пешбарандаи кори омӯзгор бо хонандагон бояд хоҳиши ба онҳо омӯзонидани дарки фарҳанги халқҳои дигар, ки дар қаламрави давлати худ ва берун аз он зиндагӣ мекунанд, бошад. Унсурҳои фарҳанги барои дарки хонандагон дастрас (забон, фолклор, ҳунари ҳунари, санъати мусиқӣ ва ғ.) заминаи муҳими ташаккули таҳаммулпазирии этникӣ мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот ва дар асоси нақшаи дарозмуддати кори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мо нақша-барномаи тарбия ва рушди хонандагонро тавассути фарҳанги халқии тоҷикӣ таҳия кардем.

Нақша-барнома бо нақшаҳои дарозмуддат ва тақвими омӯзгорон бо мақсади баланд бардоштани маърифати хонандагон дар бораи анъанаҳои мардумӣ, ташаккули тасаввуроти онҳо дар бораи фарҳанги ватани худ, инчунин мустаҳкам намудани иттилооти дар намудҳои гуногуни фаъолияти хонандагон азхудкардашуда мебошад. (Замима 2).

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Таҳқиқоти илмӣ гузаронидашуда собит месозад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон бо дарназардошти урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ, муҳтавою ташкили он, ҳамкориҳои оилаву мактаб дар ин самт мақоми хоси худро доранд.

Бомуваффақият ба роҳ мондани ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар оила дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ аз волидон эҳсоси масъулияти зиёд ва таҷрибаи фаровони ҳаёти ва аз омӯзгорон маҳорати педагогиро тақозо менамояд.

Вобаста ба ин, ба роҳ мондани ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар оила тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар шароити кунунӣ ба хусусиятҳои зерин вобаста мебошад:

1. Шароити иқтисодии кишвар, афзудани теъдоди аҳоли ба вазъи иқтисодиву иҷтимоии оилаҳо, хусусан тарбияи оилавӣ таъсири назаррас мерасонанд.

2. Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ муносибатҳои наву ба худ хосро тавлид мекунад. Шароити иқтисоди бозоргонӣ водор сохт, ки як қисми муайяни хонандагон бо волидонашон ба бозор баромада, ба хариду фурӯш машғул шаванд. Ин ҷо синну сол, хусусият, рушди ҷисмонӣ, ҳуқуқи шахрвандии онҳо ба инобат гирифта намешавад. Ин гуна ҳолатҳо оқибатҳои хоси худро ба монанди дур сохтани хонандагон аз таҳсил дорад.

3. Дар тарбияи оилавии хонандагон норасоии зерин вучуд дорад, ки натавонанд дар оила, балки дар ҳаёти ҷамъиятӣ низ ба назар мерасад. Масалан, кӯшиши баъзе волидон бо ҳама гуна воситаҳо соҳиби обрӯи сохта шудан, вазифаи баланд гирифтани сарват ҷамъ кардан аст. Ин гуна

хислатҳо пурра ба хонандагон нагузаранд ҳам, қисман дар онҳо ташаккул меёбанд.

4. Айни ҳол дар натиҷаи таъсири омилҳои гуногун сохтори оила низ тағйир меёбад. Ин ҳолат дар навбати худ ба тағйироти ҷиддии таркиби ҳаёт ва симои оила оварда мерасонад. Тағйиротҳои дар ҳаёти оила бавучудоянда, сабаби пайдоиши муносибатҳои нави оилавӣ гардида, ба рушди ҳамаҷонибаи муносибатҳои оилавӣ, эҳёи анъанаҳо, анъанаҳои ҷумҳурии сермиллат, ғанӣ гардидани мазмуну мӯҳтавои он мусоидат мекунанд.

5. Моҳияти ҳар оила ба хусусияти халқаш вобаста аст. Оила ва тарбияи оилавӣ вобаста ба замон тағйиру такмил меёбад. Дар паҳлӯи якдигар зиндагӣ кардани миллати тоҷик бо дигар халқияту миллатҳо ба оилаи тоҷик имконият медиҳад, ки беҳтарин хислатҳо, рафтори онҳо ва анъанаҳои некашонро омӯзанд ва дар тарбияи кӯдакон эҷодкорона истифода баранд.

6. Таъя намудан ба хусусиятҳои хоси минтақавию миллий, психологӣ, синнусолию фардии тарбиягирандагон зимни татбиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар табиаи арзишҳои маънавий-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз вазифаҳои муҳиму таъхирнопазири омӯзгорону волидон маҳсуб доништа мешавад.

7. Самаранокии сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ аз сатҳи мусаллаҳ будан ба дониши зарурӣ, маҳорату малакаи омӯзгорон, волидон ва муносибати мусбии онҳо ба анъанаҳои халқӣ вобаста аст.

8. Ба урфу одатҳои қадима аз назари танқидӣ, бо баҳисобгирии вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии муосир назар карда, онҳоро эҷодкорона мавриди истифода қарор додан зарур мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот

Дар таъя ба омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ, кори таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии мактаббачагони

хурдсол тавассути урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ дар интиҳои диссертатсия мо чунин тавсияҳоро манзур менамоем:

- барои татбиқи амалии чораҳои тарбиявӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо истифода аз анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ мисолҳои ҳаёти, мавод аз эҷодиёти бадеӣ, хотираҳо дар бораи одамони бузург, ёддоштҳо, инчунин аз тарҷумаи ҳоли онҳо истифода бурда шавад;

- аз ҷониби волидон, шахсони калонсолони оила дар кӯдакон муносибатҳои мусбӣ ба анъанаҳои халқӣ, маросимҳо, урфу одатҳоро парварида, тасаввуроти онҳо оид ба урфу одат ва анъанаҳои миллии оилавӣ ғанӣ гардонидида шавад;

- аз ҷониби волидон, аъзои калонсолони оила, ҷиҳати риоя намудани расму оин ва анъанаҳои миллии оилавӣ аз ҷониби мактаббачагони хурдсол кушиш ба харҷ дода шавад;

- барои дуруст ташкил кардани корҳои тарбиявӣ ҷиҳати ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ бояд алоқаи зичу ҳамкориҳои мутақобилан судманди оилаву муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба роҳ монда шавад;

- таҷрибаи пешқадам ва мероси педагогии ниёгон дар раванди корҳои тарбиявии оила ҷиҳати ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар заминаи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ самаранок истифода бурда шавад;

- таҷрибаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии кӯдакон дар оилаҳои пешқадам дар асоси урфу одат ва анъанаҳои миллии оилавӣ ҳамаҷониба тарғиб карда шавад;

- урфу одат ва анъанаҳои пешқадами миллии оилавӣ ва меъёрҳои ахлоқиро, ки ба рушди шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунанд, интиҳоб ва барои истифодаи минбаъдаи омӯзгорон ва волидон тавсия дода шавад.

Албатта, масъалаи таҳқиқи урфу одат ва анъанаҳои пешқадами милли оилавӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон доманадор буда, дар ҳаҷми як диссертатсияи номзадӣ ба ҳамаи паҳлуҳои он рушанӣ андохтан аз имкон берун аст. Масъалаҳои ташаккули худтарбиякунии кӯдакон дар асоси урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ, тарбияи ҳисси масъулиятшиносии кӯдакон дар асоси урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ, тарбияи фарҳанги рафтори мадании кӯдакон дар асоси урфу одат ва анъанаҳои пешқадами оилавӣ таҳқиқоти минбаъдaro интизоранд.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

1. Абдурахим, Ф.Ҳ. Аниси занони покдоман (фиқҳ, аҳком, ҳуқуқ, муошират) [Матн] / Ф.Ҳ. Абдурахим. – Душанбе: Суннатулло, 2006. – 252 с.
2. Абӯаломиддин, Д. [Матн]/ Д. Абӯаломиддин. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003. – 256 с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн]/ С. Айнӣ. Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1962. – 645. с.
4. Аликулов, Х., Омонбаева, Р. Джами и Давони об обучении и воспитании [Матн]/ Х. Аликулов, Р. Омонбаева. – Тошкент: Уқитувчи, 1981. – 54 с.
5. Алмансури, И. Мусульманские праздники и обряды [Текст]/ И. Алмансури. - М.: Ленорм, 1990 – 175 с.
6. Аль-Газали Абу Хамид. Исследование сокровенных тайн сердца Пер. с арабского. – 3-е изд [Текст]/ Аль-Газали Абу Хамид. – М.: Издательский дом Ансар, 2008. – 72 с.
7. Анҷумани Наврӯз: //Дастури омӯзишӣ: Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ. – Душанбе: 2012. – 118 с.
8. Антология адабиёти бачагонаи тоҷик. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди 4 [Матн]/. – Душанбе: 1992. – 300 с.
9. Антологияи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн]/ – Душанбе: Матбуот, 2009. – 448 с.
10. Арабов, И.А. Воспитание семянина в традициях восточной культуры [Текст] / И. Арабов.– М.: «Илекса», 2008. – 351 с.
11. Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть 1, (IX-XI в-в.) [Текст]/ М. Арипов.– Душанбе: Ирфон, 1962. – 160 с.

- 12.Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть II [Текст]/ М. Арипов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 189 с.
- 13.Ар-Рози, Абубакр. Тиби маънавӣ [Текст]/ Абубакр Ар-Рози – Душанбе: Ирфон, 1990. – 87с.
- 14.Архангельский, Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности [Текст]/ Л.М. Архангельский.– М.: Знание,1978. – 64 с.
- 15.Асгар, Обхизр. Воспитательные традиции национального единства молодёжи в контексте праздничной культуры Ирана. /Под. ред. проф. Сулаймони: Академия образования Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 166 с.
- 16.Асрорӣ, В. Амонов, Р. Эҷодиёти дахонакии халқи тоҷик [Матн]/ – Душанбе:1980. – 452 с.
- 17.Атахонов, Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ [Матн]/ Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов – Душанбе. – 2005. – 224 с.
- 18.Афзалов, Х., Рахимов, Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн]/ Х. Афзалов, Б. Рахимов.– Душанбе: Маориф, 1994. – 192 с.
- 19.Аҳмадов, Р. Ҷашни Наврӯз аз диди Хайём [Матн]/ Ҷумҳурият, 20 март с.2003.
- 20.Аҳмадалӣ, М. Ту ними мани [Матн]/ М. Аҳмадалӣ. – Хучанд: Андеша, 2011. – 60 с.
- 21.Аҳмадов, Р. Наврӯзи оламафрӯз. [Матн]/ Р. Аҳмадов.– Душанбе: 1978. – 86 с.
- 22.Аҳмадов Р. Сада ва сатри таърихи он. [Матн]/ Р. Аҳмадов Ҷумҳурият, 2010, 28 январ.
- 23.Ашуралиев, М.И. Нравственное воспитание учащихся на педагогических традициях таджикского народа: автореф. дис. канд пед.наук. по специальности – 13.00.01 – Теория и история

- педагогике и образования [Текст]/ М.И.. Ашуралиев.– Душанбе: 2007. – 25 с.
- 24.Ашуров, Г.А. Духовная культура как форма самосознания личности (Традиции и современность). Материалы республиканской научно-практической конференции. Культура, образование: XXI век [Текст]/ Г.А. Ашуров.– Душанбе: 2002.– 228 с.
- 25.Байрамукова, А.Н. Семейное воспитание в этнокультурных традициях Карачаевского и ногойского народов: автореферат дисс.к.п.н., по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ А.Н. Байрамукова. – Карачаевск: 2005. – 20 с.
- 26.Бартольд, В.В. Таджики, сог. Т. 11, с. 1. [Текст]/ В.В. Бартольд М.: 1963. – 286 с.
- 27.Баубеков, Г. Роль трудовых традиций в семейном воспитании //Совет мактаби № 1. – 1984. – С. 34 – 42
- 28.Беруни, А. Осор-ул-бокия [Текст]/ А. Беруни.– Душанбе: 1990. – 348 с.
- 29.Бобоева, М.Љ. Мавқеи анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва таҳаввули он ҳамчун масъалаи муҳими педагогикаи муосир: автореф. дис. ... номз. илм. педагогӣ [Матн] / М.Љ. Бобоева. – Душанбе, 2019. – 23 с.
- 30.Бобоназаров, Б. Авасто. // Рӯзнама. Ҷумҳурият, 2002, 23 март.
- 31.Бобохонов, М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон [Матн] / М. Бобохонов – Душанбе: Маориф, 1999. – 234 с.
- 32.Богданова, О.С., Катаева Л.И., Шемшурина А.Л., О нравственном воспитании подростков [Текст] / О.С. Богданова, Л.И. Катаева, А.Л. Шемшурина – М.: Просвещение. 1979. – 170 с.
- 33.Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И. Божович.– М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
- 34.Бозорова, М.К. Использование народных традиций в воспитании чувства дружбы и товарищества: автореф. дис. ... канд. пед. наук по

- специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования. [Текст] / М.К. Бозорова. – Душанбе: 1994. – 41 с.
35. Боқизода, А. Тафсири навини Қуръони карим, чилди якум [Матн] / А. Боқизода. – Лохур: Lahoria Book Banning in company, 2011. – 864 с.
36. Бондаревская, Е.В. Воспитание как возрождение гражданина, человека культуры и нравственности [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов – на – Дону: РГПУ, 1993. – 113 с.
37. Брагинский, И.С. Очерки из истории таджикской литературы [Текст] / И.С. Брагинский. – Сталинабад. – 1956 – 323 с.
38. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии. – Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности [Текст] / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1956. – 496 с.
39. Брагинский, И.С. Исследования по таджикской культуре: к проблеме межлитературных связей народов Советского Востока [Текст] / И.С. Брагинский. М.: Наука, 1977. – 288 с.
40. Брагинский, И.С. От Авесты до Айни [Текст] / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
41. Васильцева, З.П. Мудрые заповеди народной педагогики (Заметки журналиста) [Текст] / З.П. Васильцева. – М.: Педагогика, 1988. – 160 с.
42. Волков, Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений [Текст] / Г.Н. Волков – М.: Академия, 1999. – 310 с.
43. Воспитание дошкольника в семье: Вопросы теории и методики / Под. ред. Т.А. Марковой. – М.: Педагогика, 1979. – 191 с.
44. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников: Книга для воспитания детского сада. / Под. ред. В.И. Виноградовой – М.: Просвещение, 1989. – 112 с.

- 45.Галустова, О.В. Конфликтология в вопросах и ответах: учеб. пособие [Текст]/ О.В Галустова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 216 с.
- 46.Ганиев, А. Педагогическая деятельность и воззрения Садриддина Айни [Текст]/ А. Ганиев.– Ташкент: Укитувчи, 1965. – 84 с.
- 47.Гёвен, Абдуллоҳ. Ойин, ойинсозӣ ва фарҳанги оммаписанди динӣ Фаслномаи Анҷумани иронӣ. [Матн]/ А. Гёвен Абдуллоҳ. – Техрон – 1385.
- 48.Генкин, Д.М. Массовые праздники: учеб. Пособие для студентов институтов культуры [Матн]/ Д.М. Генкин. – М.: Просвещение, 1975. – 140 с.
- 49.Гужова, И.В. Праздник как феномен культуры в контексте целостного подхода: автореф дис. ... канд. философ. наук [Текст/ И.В. Гужова, Томский гос. пед.ун-т. – Томск, 2006. – 25 с.
- 50.Гулмадов, Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов [Текст] / Ф. Гулмадов. – Душанбе, 2016 – 61 с.
- 51.Ғамгин машав. Гулчине аз китоби Оизи Қаранӣ. (тарҷума аз забони арабӣ) –Душанбе: Сафват, – 192 с.
- 52.Ғафуров, Б. Тоҷикон. Китоби 1, 2 [Матн]/ Б. Ғафуров – Душанбе: Ирфон, 1989. – 380 с.
- 53.Дадобоева, Н., Дадобоев Н. Ташаккули муносибатҳои оилавӣ ва анъанаҳои оилаи тоҷик. Дастури таълимӣ [Матн]/ – Хучанд: Меъроҷ, 2014. – 164 с.
- 54.Даминова, М. Воспитание трудолюбия в семье у детей дошкольного возраста [Текст]/ М. Даминова.–Ташкент, 1956.– 42 с.
- 55.Дар роҳи тарбияи насли солим. - Хучанд: Меъроҷ, 2013.- 176 с.
- 56.Дулов, А.И. Основы нравственного воспитания в процессе обучения: Учеб. Пособие [Текст]/ А.И. Дулов.– Красноярск: Краснояр. пед. ин-т, 1975. – 67 с.

- 57.Джалилова, М.Н. Семейные традиции как средство нравственного воспитания в педагогической деятельности учителей [Текст]/ автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования.. – Душанбе, 2010. – 22 с.
- 58.Дониш, А. Трактат или краткие сведения из истории царского двора мангитов./Под. ред. Далера [Текст]/ А. Дониш.– Душанбе: Сарват, 1992. – 98 с.
- 59.Дустмухаммадов, З. Праздники, церемонии и новые гражданские обряды [Текст]/ З. Дустмухаммадов.– Душанбе: 1975. – 99 с.
- 60.Ёдгориҳои тамаддуни ориёӣ [Матн].–Душанбе: Ирфон, 2006. – 48 с.
- 61.Зангиева, М.Ж. Воспитание совершенной личности в этнопедагогике Северного Кавказа: автореф. дисс. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ М.Ж.. Зангиева.– Владикавказ: 2010. – 23 с.
- 62.Зиёев, Х. О роли соотношения традиции и права в строительстве правового общества. //Школа и общество Х. Зиёев. – Душанбе: 2004. №1(4). – 29 – 40 с.
- 63.Ибни, Сино. Осори мунтахаб. Чилди 1. [Матн]/ Ибни Сино. – Душанбе: Дониш, 2005. – 852 с.
- 64.Измайлов, А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана [Текст]/ А.Э. Измайлов. – М.: Педагогика. – 1991. – 156 с.
- 65.Ильин, И.В. Молодежная политика: исторический опыт, современное состояние и перспективы развития: //Что такое молодежная политика? [Текст]/ И.В. Ильин. – М.: Профиздат, 2009. – 232 с.
- 66.Иномова, М.О. Педагогические основы использования национальных ценностей в духовно-нравственном воспитании детей в семье: автореф. дис. .. д-ра пед. наук по специальности по

- специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования. [Текст]/. –Ташкент: 1998. – 37 с.
- 67.Ироъаи мураббӣи бузурги мусалмон дар бораи тарбияти кӯдак (Ибни Сино, Ғаззоӣ ва Ҳоҷа Насриддини Тусӣ). – Техрон: Вазорати омӯзиш ва парвариш, 1368/1989. – 146 с.
- 68.Искусство таджикского народа. Вып. 4 (Текст). – Душанбе: Дониш, 1979. – 216 с.
- 69.Исмоили М. Красота личности. (Рассказы о человечности). – Т.: 1989. – 180 с.
- 70.Исоев, С. Народные традиции и опыт по трудовому воспитанию детей в семье автореф. дис. ... канд. пед. наук [Текст] / С. Исоев.–Ташкент, 1980. – 20 с.
- 71.Исоева, М.Р. Нравственное совершенствование учащихся в процессе обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ М.Р. Исоева.–Ташкент, 1992. –18 с.
- 72.Исомиддинова, М. Тарбияи ахлоқии кӯдакон дар боғчаи кӯдакон [Матн]/ М. Исомиддинова. – Худжанд: 1991. – 190 с.
- 73.История таджикского народа (1917 – 1941 г.). Том 5. [Текст]/ Душанбе: ПОО Импер. – групп 2004. – 752 с.
- 74.Кайковус, У. Қобуснома [Матн]/ У. Кайковус. – Душанбе: Адиб, 1990. – 155 с.
- 75.Караковский, В. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса //Воспитание школьников. – 1993. – №2. – С. 4 – 8.
- 76.Каримова, И.Х. Культура – источник гуманизма [Текст]/ И.Х. Каримова. – Душанбе: 1998. – 162 с.
- 77.Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая

- педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ И.Х. Каримова. – Душанбе: 2000. – 385с.
78. Коллективно-творческие дела, инсценировки, праздники, аттракционы, розыгрыши, игры, сценарии// Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 192 с.
79. Сурудҳои дар ғаҳвора будаи халқҳои Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон. //Тартибдиҳанда Б. Шермухаммадиён, Д. Обидзода. Душанбе: 1993 – 53 с.
80. Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 1995. – 26 с.
81. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 171 с.
82. Кошифӣ, Н.В. Футуватномаи Султони [Матн]/ Ҳ.В. Кошифӣ,– Душанбе: Адиб, 1991 – 200 с.
83. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2003. – 25 с.
84. Конфликтология. Вопросы - ответы: Учеб. Пособие для вузов / Под ред. Проф.В.П.Ратникова. – М.:ЮНИТИ–ДАНА, 2004. – 240 с.
85. Концепция дошкольного воспитания в Республике Таджикистан. //Вестник министерство образования Республики Таджикистан. Душанбе: 2003 –131 с.
86. Кочубей, Б.И. Новикова Е.В. Эмоциональная устойчивость школьника [Матн]/ Б.И. Кочубей. – М.: Знание, 1988. – 80 с.
87. Кубанцева, Е.А. Как воспитывать нравственное поведение [Текст]/ Е.А. Кубанцева – М.: 1986. – 118 с.
88. Кучибоев, Ш.И. Шартҳои педагогии татбиқи анъанаву маросимҳои халқӣ дар раванди тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол. автореф. дис. ... номз. илм. пед. аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ) [Матн]/ Кучибоев Ш.И. – Хучанд: 2018. – 26 с.
89. Қодиров, Қ. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён[Матн]/ Қ.Қодиров. – Душанбе: 2012. – 240 с.

90. Қомуси мухтасари Наврӯз. /Лутфуллоева П. Душанбе: Ирфон, 2014. – 145 с.
91. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе: 2004. – 45 с.
92. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва баъд аз муассисаи таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: 2003 – 27 с.
93. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон (дар таҳрири нав). Душанбе: 2004. – 35 с.
94. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 24 с.
95. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
96. Латипов, Д. Этнокультурное образование и национальное единство [Текст] / Д. Латипов. – Душанбе: Ирфон: 2011. – 316 с.
97. Лутфуллоев, М. Инсон ва тарбия. – Душанбе: 2008. – 320 стр.
98. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2006. – 128 с.
99. Лутфуллоев, М. Наврӯз ва ҷойгоҳи расму ойинҳои мардумӣ дар тарбият //Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: 2013. – С. 129 – 130.
100. Лутфуллоев, М. Шарафномаи миллат [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2003. – 287 с.
101. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам [Матн] / М. Лутфуллоев.. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 150 с.
102. Музаффари, М. Антропология ариев [Текст] / М. Музаффари.– Душанбе: Ирфон, 2006.-211 с.
103. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика,

- история педагогики и образования [Текст] / Б. Маджидова.– Душанбе:ТГПУ им. К. Джураева, 2004. – 360 с.
104. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье [Текст] / Б. Маджидова. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 298 с.
 105. Макаренко, А.С. Воспитание детей в семье. Воспитательное значение детской литературы. Избр. Пед. Соч. в 2-х томах. Т.2 [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1977 – С. 5 – 145; 240 – 242.
 106. Макаренко, А. С. О воспитании /Сост. и авт. вступит. статьи В.С. Хелемандак [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1990 – 415 с.
 107. Маннонов, А. Подготовка студентов педвуза к использованию прогрессивных идей таджикской народной педагогики в нравственном воспитании детей: автореф. дис. . канд. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст] / А. Маннонов. – М.: 1992. – 16 с.
 108. Маҳкамов, С. Омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Имоми Аъзам дар мактаб [Матн] / С. Маҳкамов.– Душанбе: Офсет, 2009. – 88 с.
 109. Мердок, Дж. Фундаментальные характеристики //Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. Т.1. [Текст] / Дж. Мердок. – СПб.: Университет. 1997 г.
 110. Мец, А. Мусульманский ренессанс [Текст] / А. Мец.– М.: 1966. – 328 с.
 111. Минавваров, А.К. Семейная педагогика [Текст]/ А.К. Минавваров.– Т.: Укитувчи, 1994. – 111 с.
 112. Мирзоев, Б., Юсуфӣ М. Пайки Наврӯз - гулчини мақолот ва ашъори Наврӯзӣ [Матн] / Б. Мирзоев, М. Юсуфӣ. – Душанбе: – 2012. – 154 с.
 113. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 [Матн] / Х. Мирзозода.– Душанбе: Маориф, 1987. – 630 с.

114. Моногарова, Л.Ф. Проявление этнических процессов в семейно-брачных отношениях в городской семье таджиков. //Семья, традиции и современность [Матн] Л.Ф. Моногарова.– М.: 1990. – 254 с.
115. Муқаддимаи низоъишиносӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2006. – 272 с.
116. Мурадисова, З.Ф. Воспитание школьников на семейных традициях и обычаях народов Дагестана: автореферат дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (социальная педагогика обучения, воспитания, развития в разных офазовательных областях) [Матн] / З.Ф. Мурадисова. – М.: 2006. – 24 с.
117. Муроди, Т. Одамият [Матн]/ Муроди, Т. – Худжанд: 1999. – 112 с.
118. Муродова, М.А. Трудовое и нравственное воспитание девушек туркменской семьи: традиции и современность: автореферат дис. ... канд. пед.наук [Текст]/ М.А. Муродова.– Чарджоу, 1995. – 22 с.
119. Мусурмонова, О. Духовные ценности и воспитание личности. 1996 [Текст]/ О. Мусурмонова.–Ташкент, 189 с.
120. Наджимов, Г.Н. Народные традиции и культура [Текст]/ Г.Н. Наджимов. – Ташкент: Узбекистан,1992. – 119 с.
121. Назаров, М. Мо ва расму оинҳо. // Рӯзнома. Маориф ва маданият. 1983, 25 март.
122. Нарзуллоева М.: Давлатова Н. Бозиҳои миллӣ дар кӯдакистонм [Текст]/ М. Нарзуллоева Н. Давлатова.– Кӯлоб, 1993. – 23 с.
123. Насруллаева, Н.Н. Роль сказки в нравственном воспитании детей дошкольного возраста. //Рус. яз. и лит. в тадж. шк. 1980, №1, – С. 38 – 41.

124. Негмати, А.Э. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков [Текст]/ А.Э. Негмати. – Душанбе: Дониш, 1989. – 128 с.
125. Негматов, Н. Арийская Золотая подкова. Книга 1. [Текст]/ Н. Негматов // СПб, Госэрмитажа, 2003, с. 62 – 54.
126. Носиров, Т. Оила ва тарбияи ахлоқ [Матн]/ Т. Носиров.– Душанбе: Ирфон, 1981. – 200 с.
127. Нравственное воспитание в детском саду: Пособие для воспитателей./Под.ред. В.Г. Нечаевой, Т.А.Марковой. – М.: Просвещение, 1984. – 271 с.
128. Нуров, А. Кори якҷояи оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол [Текст]/ А. Нуров. – Душанбе: 1989. – 88 с.
129. Нуров, А. Национальные и общечеловеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающего поколения: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ А. Нуров.. – Душанбе: 2004. – 46 с.
130. Нурулхаков, К. Ислам и народные традиции [Текст]/ К. Нурулхаков. – Душанбе: 1998. – 27 с.
131. Обидов И., Тупайло, И. Прогрессивная просветительская мысль таджикского народа и некоторые теоретико методологические вопросы воспитания // Сб. статей. – Душанбе: 1991. – 121 с.
132. Олимов, К. Андешаҳо доир ба фалсафа, ирфон ва худшиносӣ. [Текст]/ Олимов, К. – Душанбе: 2014. – 393 с.
133. Олимот ул Банот. О благородном поведении. – Ташкент: Мехнат, 1991. – 28 с.
134. Омар Хайям. Трактаты [Текст]/ Омар Хайям.– М.: 1961.– 364 с.
135. Орипов, М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн]/ М. Орипов. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 143 с.

136. Ортибеков, И. Идеи нравственного воспитания в казахском устном народном творчестве: автореф. дис. ... канд. пед. наук. по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ И. Ортибеков.– Джамбул, 1973. – 22 с.
Паклина, Т.Н. Речевые праздники в школе. //Коррекционная направленность обучения и воспитания. Под ред. Аслановой Л.А., Красильниковой [Текст]/ О.А. Паклина, Т.Н. СП б, 2007. – С. 45 – 54 .
137. Пирлиев, К. Прогрессивные традиции народной педагогики в современном воспитании школьников по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования (на материалах Туркменской ССР): автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. [Текст]/ К. Пирлиев.– Ташкент: 1991. – 49 с.
138. Плахов, В.Д. Традиции и общество: опыт философско-социологического исследования [Текст]/ В.Д.. Плахов.– М.: Мысль, 1982. – 220 с.
139. Повседневность и праздник. – СПб: Интерсоцис, 2008. – С. 345 – 360.
140. Попов, Л.А. Воспитательный потенциал семьи [Текст]/ Л.А. Попов.– М.: ЛАДА, 2004 – 296 с.
141. Праздники // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп). – СПб., 1890 – 1907.
142. Равшан, Раҳмонӣ. Ҳафтамшоспандон, ҳафтсинӣ, ҳафтсин ва ҳафтсалом дар наврӯз [Матн]/ Раҳмонӣ Равшан Адабиёт ва санъат, 5 апрели соли 2012.
143. Раджабов, А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов [Текст]/ А. Раджабов.– Душанбе: ООО Контраст, 2005. – 108 с.
144. Расулов, Д. Ақидаҳои педагогӣ дар Қобусномаи Унсурулмаоли Кайковус. [Матн]/ Д. Расулов. – Душанбе: 1994. – 148 с.

145. Рахимов, М. Формирование и развитие новых традиций обычаев [Текст]/ М. Рахимов. – Душанбе: 1982. – 32 с.
146. Рахимов С. Абу Али ибн Сино об обучении и воспитании [Текст]/ С. Рахимов. – Т.: Укитувчи, 1967. – 98 с.
147. Рахмонова, Г. Использование национальных традиций в трудовом воспитании учащихся общеобразовательных школ Республики Таджикистан [Текст] / автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст] / Г. Рахмонова.– Курган -Тюбе, 2009. – 16 с.
148. Рахмонова, Н.С. Использование национальных традиций в трудовом воспитании учащихся общеобразовательных школ Республики Таджикистан: атореф. дис. ... канд. пед. наук. по специальности 13.00.01 – Теория и история педагогики и образования [Текст] / Н.С. Рахмонова.– Душанбе: 2010. – 25 с.
149. Раҳимов, Б., Нуров А. Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ [Матн] / Б. Раҳимов, А. Нуров. – Душанбе: 2014. – 184 с.
150. Раҳимов, Б., Нуров А. Этнопедагогика халқи тоҷик [Матн] Б. Раҳимов, А. Нуров – Душанбе: 2008. – 211 с.
151. Ризо Шайбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз. – Душанбе: 2011. – 260 с.
152. Ризоуддин, Ибн Фахриддин. Семья [Текст]/ Ризоуддин Ибн Фахриддин. – Ташкент: Мехнат, 1991. – 59 с.
153. Сад вежливости и цветущий край нравственности./Под.ред. Хасани М. – Ташкент: Фан, 1994. – 217с.
154. Садыков, М.О. Характер национальных традиций //Коммунист Татарии. – 1961. -№ 2. с. 45 – 49.
155. Саидзода, Ҷ. Аҳамияти байналмилалӣ Наврӯз //Анҷумани Наврӯз: дастури омӯзишӣ; Пажӯҳишҳои рушди маорифи АТТ. – Душанбе: 2012. – С. 82– 86.
156. Сайфуллаева, М. Идеи умственного, нравственного и трудового воспитания в таджикской народной педагогике (на

- материалах фольклора): автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01 – Теория и история педагогики и образования [Текст]/ М. Сайфуллаева. – Ташкент: 1986. – 16 с.
157. Сарсенбаев, Н. С. О значении национальных обычаев и традиций// Вопросы философии. 1960, № 7. С. 12– 14.
 158. Сафаров, Ш. Бозиҳои миллӣ дар тамаддуни халқи тоҷик [Текст]/ Ш. Сафаров.– Душанбе: 2012. – 319 стр.
 159. Седова М.Ю. Роль праздника в коррекции личности ребенка. // Реабилитация творчеством – важнейшая составляющая коррекционно - развивающей работы. – СПб.: 2008. – С. 67 – 74.
 160. Соболев, В.Н. Воспитание нравственных идеалов старшеклассников: автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01 – Теория и история педагогики и образования [Текст]/ В.Н. Соболев.– Минск: 1994. – 19 с.
 161. Сто великих праздников / Е.О. Чекулаева – М.: Вече, 2006. – 432 с.
 162. Сулаймонӣ, С. Наврӯз пажӯҳӣ ва ҷанбаҳои мухталифи он дар фарҳангшиносии муосир // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: – 2013. – С. 131 – 133.
 163. Сулаймонӣ С. Фарҳангшиносӣ: назария ва амалия. – С. [Матн]/ Сулаймонӣ. Душанбе: Ирфон, 2012. – 454 с.
 164. Султанова, Ф. Нравственные традиции и их роль в воспитании нового человека [Текст]/ Ф. Султанова.– Ташкент: 1964. – 40 с.
 165. Сундуй, Г.Д. Прогрессивные идеи и опыт народной педагогики в нравственном воспитании младших подростков (на материале сельских школ Тувы): автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01 – Теория и история педагогики и образования [Текст]/ Г.Д. Сундуй. – М,1993. – 15 с.
 166. Суханов, И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений [Текст]/ И.В. Суханов.– М.: Политиздат, 1976. – 256 с.

167. Сухомлинский, В.А. Родительская педагогика. [Текст]/ В.А. Сухомлинский.– М.: Знание, 1978. – 96 с.
168. Таджикские народные пословицы и поговорки. /Сост. Б.Тилавов. Под ред. Р.Амонова. – Душанбе: Дониш, 1963. – 220 с. (на тадж. яз)
169. Таджикские народные сказки /Сост. Р. Амонов. – Душанбе: 2001. – 358 с. (на тадж. яз)
170. Таджикские народные сказки: Пер. с тадж. – М.: Дет. Лит., 1990. – 188 с.
171. Тарбия аз рӯзи тавлиди фарзанд сар мешавад. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 56 с.
172. Тоҷикистон Ватани Наврӯз аст. – Душанбе: 2012. – 190 с.
173. Турсунов, Б.Р. Особенности семьи, семейных обрядов населения Ферганской долины в XX веке (на примере Канибадамского оазиса): автореф. дис. ... канд. ист. наук [Текст]/ Б.Р. Турсунов, Худжанд: 2002. – 17 с.
174. Увижева, Б.Д. Идея воспитания совершенной личности в Адыгской народной педагогике: автореф. дис. ... канд. пед. наук. по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ Б.Д. Увижева.– Владикавказ: 2007. – 25 с.
175. Умаралиева, У. Бонувони зиндагисоз [Текст]/ У. Умаралиева, – Хучанд: 2013. – 206 с.
176. Умари Хайём. Наврӯзнама [Текст]/ Умари Хайём. – Душанбе: Адиб, 2013. – 342 с.
177. Умаров, А. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников во внеучебной деятельности на традициях таджикской народной педагогики: автореф. дис. ... канд. пед. наук по специальности 13.00.01 – Теория и история педагогики и образования А. Умаров. [Текст]/. – Душанбе: 1998. – 24 с.
178. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические произведения [Текст]/ К.Д.Ушинский. – М.: 1988. – С. 272 – 275.

179. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании. //Избр. пед. соч.: В 2 т. [Текст]/ К.Д. Ушинский. М.: 1974. – Т.1. – С. 51– 123.
180. Ушинский К.Д. О принципе народности в общественном воспитании. Избр.пед.сочинение [Текст]/ К.Д.Ушинский. – М.: Наркомпрос, РСФСР, 1945. – 454 с.
181. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 11. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ. – Душанбе: 2008. – 945 с.
182. Ходибоев, Ф.А. Дирӯз, имрӯз ва фардои ҷавонон [Матн]/ Ф.А. Ходибоев. – Хучанд: Ношир, 2008. – 48 с.
183. Ҳасан, Ҳасанзодаи Омоӣ. Маърифати нафс. Дафтари аввал. ҷоми аввал ва сеюм [Матн]/ Ҳасан, Ҳасанзодаи Омоӣ. – Эрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ. 1361х, 1382 х. – 280 с.
184. Ходибоев, Ф.А. Нақши ҷавонон дар рушди ҷомеа [Матн]/ Ф.А. Ходибоев.– Душанбе: Самт, 2010. – 120 с.
185. Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода. Бунёди оила дар ислом [Матн]/ Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода. – Хучанд: Хуросон, 1999. – 88 с.
186. Ҳусайни Деҳнавӣ. Насими меҳр [Матн]/ Ҳусайни Деҳнавӣ. – Теҳрон: Ходимулризо, 1385 Ҳ. – 204 с.
187. Цавкилов, Б.Х. О традициях и обычаях [Матн]/ Б.Х. Цавкилов,– Нальчик, 1961. – 264 с.
188. Ҷамолзиҳӣ, М. Ҷӣ гуна миллиардер шавем [Матн]/ М. Ҷамолзиҳӣ.– Душанбе: Паёми ошно, 2012. – 24 с.
189. Ҷамолиддин Саидзода. Муҳаммадалӣ Афғонов. Наврӯз рӯзгори нишотасту эманӣ [Матн]/ Ҷамолиддин Саидзода. – Душанбе: 2011. – 88 с.
190. Ҷӯраева, Х. Ҷавҳари зиндагӣ [Матн]/ Х. Ҷӯраева.– Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2011. – 320 с.
191. Шарипов, А. Ташвиқоти тарзи ҳаёти солим барои ҷавонон [Матн]/ А. Шарипов. – Хучанд: Ношир, 2014. – 102 с.

192. Шарифзода Ф. Педагогика. Назарияи инсонофар ва чомеаи фарҳангӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 544 с.
193. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 2 [Матн]/ Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.
194. Шарифзода Ф. Муаммоҳои мубрами педагогикаи муосир [Матн]/ Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.
195. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ [Матн]/ Ф. Шарифзода, А.М. Миралиев. – Душанбе: Ирфон.2012. – 562 с.
196. Шарифзода, Каримова, И.Х. Педагогика [Матн]/ Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 84 с.
197. Шарифова, Ф. Низомов Х. Нақши занон дар таҳкими суботи сиёсии чомеа [Матн]/ Ф. Шарифова, Х. Низомов. – Душанбе: 2013. – 55 с.
198. Шарофзода, Р. Таърихи номҳои Аҷам [Матн]/ Р. Шарофзода – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 216 с.
199. Шарофзода, Р. Таърихи номҳои Аҷам [Матн]/. Р.Шарофзода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 216 с.
200. Шарофов, Ш.А. Муошират ва худшиносии [Матн]/ Ш.А. Шарофов.– Хуҷанд: 2012. – 304 с.
201. Шаъбонӣ Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз [Матн]/ Шаъбонӣ Ризо. – Душанбе: 2008. – 229 с.
202. Шевченко, А.Н. Семья в условиях трансформации современного российского общества: социологический анализ. дис. канд. пед. наук [Текст]/ Шевченко, А.Н. – Новочеркасск, 2011. – 144 с.
203. Шукуров М. Таърихи ҳаёти маданияи Тоҷикистони Шӯравӣ (1971-1941) ҷ. 1. [Текст]/ М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1970. – 496 с.

204. Шукуров, М. Ҳаёти маданияи Тоҷикистон дар раванди инкишофёбии сотсиализм [Текст]/ М .Шукуров.– Душанбе: Ирфон, 1980. – 239 с.
205. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон – Душанбе:Ирфон. – 2002. – 120 с.
206. Эмомалӣ Раҳмон. Имоми Аъзам ва фарҳанги милли [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эрграф, 2009. – 36 с.
207. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: 2002. – 512 с.
208. Эмомалӣ Раҳмон. Наврӯз – мунодии сулҳу оромӣ // Тоҷикистон Ватани Наврӯз аст [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: 2012. – 190 с.
209. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. (28.01.2021), [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе – 2021.
210. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Текст]/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон. – 2002. – 120 с.
211. Юсупов, Э, Исмоилов, Ф. Человек славен поведением [Текст]/ Э. Юсупов, Ф. Исмоилов. – Ташкент: 1983. – 173 с.
212. Якубов, З.И. Социально-педагогические аспекты использования народных традиций в воспитательной работе сельских школ Дагестана: автореф. дис канд. пед. наук. по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования [Текст]/ З.И. Якубов.– М.: 1977. – 23 с.

МАЗМУН ВА МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР НАШРИЯҲОИ ЗЕРИН ИНЪИКОС ЁФТААНД:

I. Мақолаҳои дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи фехристи тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашргардида:

[1 – М] Бобоева Б.М. Мусоидати ҳамкориҳои оила, мактаб, муассисаҳои томактабӣ, беруназмактабӣ дар тарбияи сифатҳои ахлоқии бачагон дар заминаи анъанаҳои оилавӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. 2020. – №1. С.271 – 275 с. ISSN – 2074 – 1847.

[2 – М] Бобоева Б.М. Имкониятҳои анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии бачагон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. 2020. – №2. С.263 – 267 с. ISSN – 2074 – 1847.

[3 – М] Бобоева Б.М. Қисмати таркибии ахлоқи умумиинсонӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. 2020. – №4. С.267 – 272 с. ISSN – 2074 – 1847.

[4 – М] Бобоева Б.М. Нақши оила дар тарбияи ахлоқии наврасон. Номаи Донишгоҳ. Хучанд. 2020. №4 (65). С.188 – 192. ISSN – 2077 – 4990.

II. Мақолаҳои илмӣ, ки дар дигар маҷалла ва нашрияҳо ба ҷоп расидаанд:

[5 – М] Бобоева Б.М. Анъанаҳои оилавӣ ва расму оинҳо – қисмати таркибии ахлоқ. Маорифи Тоҷикистон. Душанбе. – 2022, №2. С. – 35-37

[6-М] Бобоева Б.М. Роҳҳои истифодаи самараноки анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии бачагон. «Маърифати омӯзгор». №1, 2022, С.23. ISSN 2306 – 4293.

[7-М] Бобоева Б.М. Заминаҳои ташаккули тарбияи ахлоқии хонандагон дар ҷомеаи муосир. Маҷмӯаи мақолаҳои профессорону омӯзгорони МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров»: «Раҳнамои омӯзгор». – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 175, С. 24– 28.